

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

“Moliya” kafedrasi

“XALQARO MOLIYAVIY XAVFSIZLIK”

fanidan

O`QUV-USLUBIY MAJMUA

Bilim sohalari:	100 000 – Gumantar soha; 200 000 – Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq.
Ta'lim sohalari:	230 000 – Iqtisod.
Mutaxassislik:	5A230604 – Xalqaro moliya;

TOSHKENT-2018

Ushbu O'quv Uslubiy Majmua O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligining 201__ - yil “__” ___dagi “__”-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan fan dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchilar: **J.Ataniyazov** – TMI, “Moliya” kafedrası dotsenti.
G. Baymuratova – TMI, “Moliya” kafedrası o'qituvchisi.

Taqrizchilar: **F.Nasriddinov** TDIU “Bank ishi” kafedrası mudiri, i.f.n., dots.
Sh.Jalilov TMI “Moliya” kafedrası dotsenti

Fanning O'quv Uslubiy Majmuasi kafedraning 201__ yil “__” ___dagi “__”-sonli yig'ilishi muhokamasidan o'tkazilgan va fakultet Kengashida ko'rib chiqish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri

T.Malikov

Fanning O'quv Uslubiy Majmuasi “Moliya-iqtisod” fakulteti Kengashi muhokamasidan o'tkazilgan va fakultet Kengashida ko'rib chiqish uchun tavsiya etilgan. (201__ - yil “__” ___dagi “__”-sonli qaror)

“Moliya-Iqtisod” fakulteti dekani

D.Rustamov

Kelishildi:

O'quv-uslubiy bo'lim boshlig'i

T. Baymuratov

O'quv ishlari bo'yicha prorektor

I. Qo'ziyev

Fanning O'quv Uslubiy Majmuasi institut o'quv-uslubiy Kengashining 201__ - yil “__” ___dagi “__”-sonli yig'ilishida ko'rib chiqilgan va tasdiqlash uchun tavsiya qilingan.

Fanning O'quv Uslubiy Majmuasi institut Kengashining 201__ - yil “__” ___dagi “__” -sonli majlisi bayoni bilan ma'qullangan.

MUNDARIJA

KIRISH.....	4
O'QUV MATERIALLARI.....	6
MA'RUZA MATNI.....	6
1-mavzu. Xavfsizlikning nazariy asoslari.....	7
2-mavzu. Xavfsizlikning globallashev jarayonidagi holati.....	14
3-mavzu. Iqtisodiy va moliyaviy globallashev.....	21
4-mavzu. Moliyaviy xavfsizlik masalalari	33
5-mavzu. Moliyaviy xavfsizlik indikatorlari	40
6-mavzu. Davlat va iqtisodiyot sub'ektlarining moliyaviy xavfsizligi ...	48
7-mavzu. Moliyaviy xavfsizlikka dahl soluvchi hurujlar.....	53
8-mavzu. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish	60
9-mavzu. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda moliyaviy tashkilotlarning roli.....	73
10-mavzu. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik.....	81
AMALIY MASHG'ULOTLAR UCHUN TOPSHIRIQLAR.....	89
Tavsiya etiladigan adabiyotlar va boshqa manbalar.....	105
MUSTAQIL TA'LIM UCHUN TOPSHIRIQLAR.....	107
GLOSSARIY.....	128
ILOVALAR.....	133
Ishchi o`quv dasturi.....	133
Testlar.....	141
Tarqatma materiallar.....	147
Yakuniy nazorat uchun variantlar.....	155
Foydalanilgan adabiyotlar.....	157

KIRISH

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni izchil amalga oshirish, milliy iqtisodiyotni yangi davr darajasiga ko'tarish, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish tarmoqlarini vujudga keltirish va jahon iqtisodiyoti integratsiyasiga jadal kirib borishda moliya tizimida xavfsizlikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti iqtisodiyotni modernizatsiyalash, ishlab chiqarishda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarida zamonaviy texnika-texnologiyalarni joriy qilish va shu asosda raqobatbardoshlikka erishish, jahon bozorlaridan mustahkam o'rin egallash, mamlakatimizning eksport salohiyatini oshirish kabi vazifalarni amalga oshirish bilan bevosita bog'liq. Mazkur masalalarni ijobiy hal qilish va moliya tizimi barqarorligini ta'minlash bevosita moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash bilan chambarchas bog'liqdir.

“Xalqaro moliyaviy xavfsizlik” fani mutaxassislik fanlaridan biri bo'lib, “Xalqaro moliya” magistratura mutaxassisligida 1 kursda o'qitiladi.

Mazkur fanni o'qitishdan asosiy maqsad moliyaviy globallashtirish sharoitida moliya tizimida yuzaga keladigan xavfsizlik jarayonlarini o'rganish, hamda moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash yuzasidan talabalarda tegishli nazariy fikr va taassurotlarni hosil qilish, amaliy ko'nikma va bilimlarni shakllantirishdan iboratdir.

Bugungi kunda jahon bozori kon'yunkturasi keskin o'zgarib, globallashtirish sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani mamlakatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirishni taqozo etmoqda.

Ma'lumki, olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni bilan “2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi” qabul qilindi.

Ushbu “Xalqaro moliyaviy xavfsizlik” fanini chuqur o'rganish orqali talabalar mamlakatimizda moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash, makroiqtisodiy

barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, investitsiyaviy muhitni yaxshilash orqali mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy sarmoyalarni faol jalb etish, xalqaro iqtisodiy hamkorlikni yanada rivojlantirish, jumladan, etakchi xalqaro va xorijiy moliyaviy institutlar bilan aloqalarni kengaytirish, puxta o'ylangan tashqi qarzlarni siyosatini amalga oshirishni davom ettirish, jalb qilingan xorijiy investitsiya va kreditlardan samarali foydalanish borasida tegishli nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishadi. Shu bilan birgalikda, mazkur fanni o'qitish "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da belgilangan iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlarini samarali tarzda amalga oshirishga qaratilgan mutaxassis kadrlarni tayyorlashda muhim o'rin tutadi.

**XALQARO MOLIYAVIY
XAVFSIZLIK
FANIDAN MA'RUZA
MATNLARI**

1-mavzu. Xavfsizlikning nazariy asoslari

1. Xavfsizlikning mohiyati va ahamiyati.
2. Xavfsizlikning nazariy asoslarining rivojlanish bosqichlari.
3. Xavfsizlikning asosiy tushunchalari.
4. Iqtisodiy xavfsizlik sohasidagi manfaatlar.

1. Xavfsizlikning mohiyati va ahamiyati

Ma'lumki, milliy xavfsizlik – fuqarolar, jamiyat va davlatning hayotiy muhim manfaatlarini turli tabiatga ega bo'lgan (siyosiy, harbiy, iqtisodiy, ekologik, axborot va x.k.) ichki va tashqi tahdidlardan himoyalanganligidir. Ko'pgina davlatlarda MXni ta'minlashda iqtisodiyotga alohida ahamiyat qaratiladi.

Dunyoda to'liq o'zini-o'zi ta'minlaydigan davlat mavjud emas. Ba'zilari tabiiy resurslarga boy bo'lsa, boshqalari innovatsion texnologiyalarga ega. Bir tomondan qaraganda, har qanday mamlakatning milliy xavfsizligi o'zidagi mavjud imkoniyatlarga, uning xususiyatlari va kuchli tomonlariga asoslanadi, boshqa tomondan esa uni xalqaro hamkorliksiz va tashqi savdo aloqalarisiz ro'yobga chiqarib bo'lmaydi. Davlatning siyosiy, iqtisodiy va harbiy kuchi hamda o'zini o'zi ta'minlash qudrati xalqaro darajadagi baholarda o'lchanadi va o'zining aniq miqdoriy o'lchamlari va indikatorlariga ega.

Yapon olimlari tomonidan 1980-yillarda davlatning “kompleks milliy qudratini” baholash bo'yicha tahliliy metod taklif etilgan va bir qator rivojlangan davlatlarning ishlab chiqilgan indeks bo'yicha qiyosiy tahlili berilgan. Mazkur metodikaga asosan, “kompleks milliy qudrat”ni aniqlash uchun, birinchidan, jahon hamjamiyatiga o'z hissasini qo'shish imkoniyati, ya'ni iqtisodiy, moliyaviy va ilmiy-texnik sohadagi faoliyati, ikkinchidan, xalqaro darajadagi inqirozli va favquloddagi holatlarda yashab qolish imkoniyatlari aniqlanadi. Yashab qolishni baholash uchun mamlakatning geografik joylashuvi, aholi soni, tabiiy sharoitlari, iqtisodiy va mudofaa potentsiali, milliy ahloqi, diplomatik faolligi va uning natijaviyligini tavsiflovchi indikatorlardan foydalaniladi. Uchinchidan, “kompleks milliy qudrat” barcha komponentlariga, xususan, kuch bilan bosim o'tkaza olish imkoniyatlariga suyangan holda o'z milliy manfaatlarini ilgari surish va himoya qila olish qobiliyati. Yuqoridagi tarkibiy qismlar indekslarda o'lchanadi, uchta asosiy indeks esa umumiy davlat “kompleks milliy qudrat”ni shakllantiradi.

Ko'rinib turibdiki, mazkur metodikada ijtimoiy-siyosiy omillar ta'siri hisobga olinmagan (indekslarda ichki siyosiy va ijtimoiy barqarorlik omillari mavjud emas). Shunga qaramay, u ob'ektivlikdan unchalik yiroq emas. Keyingi yillar shuni ko'rsatdiki, AQSh va Sobiq Ittifoq o'rtasidagi mudofaa sohasidagi tenglikni saqlashga intilish, iqtisodiy va moliyaviy qudratning etarli emasligi oqibatida Sobiq Ittifoqning emirilishiga olib keldi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, boshqa omillarni (ijtimoiy-siyosiy, harbiy va x.k.) kamsitmagan holda, mamlakat iqtisodiy qudrati, uning mudofaa

qobiliyatini kerakli darajada bo'lishini, hududiy yahlitligini, suveren davlat sifatida halqaro munosabatlarda o'z manfaatlarini himoya qilishini, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini va aholining ma'naviy va jismoniy barkamolligini ta'minlaydi, milliy xavfsizlikning moddiy asosini tashkil etadi. Bu esa o'z navbatida, IXning MX tizimidagi o'rni va rolini asoslab beradi.

2. Xavfsizlikning nazariy asoslarining rivojlanish bosqichlari

IXning nazariy-metodologik asoslarining shakllanish manbalari G'arbiy Evropa iqtisodiyot nazariyasi maktablariga borib taqaladi va ularning milliy manfaatlaridagi ustuvorliklarga bevosita bog'liq hisoblanadi IX masalalari, Ya.Tinbergen, G.Morgentau, S.Fisher, M.Potter va boshqa olimlarning MXning kontseptual asoslariga bag'ishlangan bir qator ishlarida bayon etilgan.

Shu bilan birga Sobiq Ittifoqda sovet olimlari tomonidan rejali iqtisodiyot sharoitida xalq xo'jaligini himoya qilish masalalari nazariy jihatdan chuqur tadqiq etilgan. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, ushbu ishlarda g'oyaviy "bo'yoq"ning mavjudligiga qaramay, IXning muhim jabhalarining fundamental asoslari yaratilgan. Xususan, o'sha davrlarda ishlab chiqilgan xufiyona iqtisodiyotni aniqlash, uning holatini baholash va u bilan kurashish metodlari hozirgi sharoitlarda ham samarali foydalanilishi mumkin.

Rossiyalik olimlar V.Senchagov, V.Zagashvili, E.Oleynikov, S.Glazev, A.Illarionov, S.Afontsev va boshqalar tomonidan Evropa va Sovet ilmiy maktablarining ilmiy yondashuvlari o'ziga xos tarzda sintez qilingan va uyg'unlashtirilgan. Ular muallifligida RF iqtisodiy xavfsizligiga bag'ishlangan bir qator darsliklar va monografiyalar nashr etilgan bo'lib, ular sobiq ittifoq tarkibida bo'lgan mamlakatlar mutaxassislari uchun dastlabki manba vazifasini bajarib kelmoqda.

Mazkur muammoga mahalliy tadqiqotchilar ham alohida e'tibor qaratishgan: bir qator ilmiy maqolalar chop etilgan, dissertatsiya ishlari bajarilgan, o'quv qo'llanmalar tayyorlangan. Bu esa, hozirgi kunda respublikamizda milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha ma'lum nazariy-metodologik asos shakllanganligini anglatadi.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, IXni nazariy-metodologik asoslarini tegishli vazirlik va idoralar (IXni ta'minlashga mas'ul bo'lgan) amaliy faoliyatiga moslashtirish nuqtai nazaridan salmoqli natijalarga erishilgani yo'q. Afsuski, iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi, uning kontseptual asoslari va amalga oshirish mexanizmlari me'yoriy-huquqiy hujjatlarda aks ettirilmagan.

Shu bosidan, iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha amaliyot va nazariya o'rtasida tegishli aloqa yo'lga qo'yilmagan.

Shu sababli, tadqiqotchilar qonunchilik darajasida tashkiliy-huquqiy hujjatni yaratish zarurligini, unda O'zbekiton Respublikasi iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash tizimi yoritib berilishi, uning maqsadlari, kuch va vositalari, shuningdek, ularning xuquq va majburiyatlari, yo'nalishlari, shakllari, metodlari va boshqa tarkibiy qismlari aniq belgilanishi kerakligini ta'kidlab o'tishadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi SMTI mutaxassislari tomonidan 2003 yilda ishlab chiqilgan iqtisodiy xavfsizlik Kontsepsiyasi bu boradagi ilgari siljish sifatida qaralishi mumkin. Taklif qilinayotgan kontsepsiya avvalgilaridan tubdan farq qilib, unda iqtisodiy xavfsizlikning kontseptual asoslari amaliy faoliyatga moslashtirishga harakat qilingan – indikatorlar tizimi, xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar tizimi (makroiqtisodiyot, real sektorda, ijtimoiy sohada), IXni ta'minlash mexanizmlari (xuquqiy va tashkiliy ta'minot) ko'rsatib o'tilgan.

Startegi tahlil va istiqbolni belgilash Oliy maktabi ham bu borada o'z hissasini qo'shishga harakat qilmoqda. Amalga oshirilayotgan tadqiqotlar natijasida, mamlakat iqtisodiy xavfsizligini sifat va miqdor ko'rsatkichlari bo'yicha baholashning nazariy-metodologik asoslarining takomillashishiga olib keladi.

3. Xavfsizlikning asosiy tushunchalari.

ATIning sakkizta asosiy tamoyillaridan biri, tushunchalarni aniqlash tamoyili hisoblanadi. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, asosiy termin va tushunchalar ma'nosini aniq belgilab olish muhim hisoblanadi. Aniq belgilangan tushuncha to'g'ri fikr yuritishga, kutilgan maqsadga erishish uchun diqqatni jamlashga va xatolarga yo'l qo'yishdan saqlanishga imkon yaratib beradi.

Ko'rinib turibdiki, IX iqtisodiyot va siyosatning xosilaviy kategoriyasi hisoblanib, iqtisodiy mustaqillik va tobelik, barqarorlik va zaiflik, milliy manfaatlar, tahdidlar va x.k.lar kabi kategoriyalar bilan uzviy ravishda bog'liq hisoblanadi.

Hozirgi kunda iqtisodiy xavfsizlik tushunchasiga nisbatan turli yondashuvlar saqlanib qolinmoqda. Bu esa yagona yondashuvni shakllantirish uchun konsensusga kelish lozimligini ko'rsatmoqda.

Kontsepsiyani yaratishda birinchi navbatda, IXni tavsiflovchi asosiy tushunchalarga aniqlik kiritib olish lozim. Masalan, IXni manfaatlar kesimida tavsiflash iqtisodiyotning "davlat" va "liberal" yo'nalishlari o'rtasida konsensusga kelishga to'sqinlik qiladi. Sababi, birinchi yo'nalishdagi mutaxassislar ob'ektiv guruhli manfaatlar (milliy, davlat, sinf va x.k.) kontsepsiyasini qabul qilishsa, ikkinchi yo'nalishdagilar manfaatlar faqat individlargagina xos ekanligini ta'kidlashadi.

Shu bilan birga, IXni barqarorlik tushunchasi orqali aniqlash murosa xarakteriga ega. Bundan tashqari, mazkur tushuncha miqdoriy jihatdan baholanishi mumkin. Biroq, bunda IXni manfaatlar nuqtai nazaridan tavsiflangandagi asosiy elementlarini yo'qotmagan holda, IX kontsepsiyasini "barqarorlik" tushunchasi orqali ochib berish imkoniyati bor yoki yo'qligi muammosi yuzaga keladi.

Qanday holat bo'lishidan qat'iy nazar, IX tushunchasi manfaat, rivojlanish, barqarorlik, mustaqillik, xavfsizlik tushunchalari bilan o'zaro bog'liq hisoblanadi. Shu sababli, ushbu bog'liqlikni ochib berish zarur. Rivojlanish – IX uchun zaruriy shartlardan biridir. Rivojlanishsiz iqtisodiy tizimning ichki va tashqi tahdidlarga nisbatan yashovchanlik, qarshilik ko'rsata olish va moslashish imkoniyatlari kamayib boradi. Iqtisodiyotning barqarorligi uning elementlari, tizim ichidagi vertikal, gorizontal va boshqa aloqalarning mustahkamligi va ishonchliligini, ichki va tashqi

tahdidlarni engib o'tish imkoniyatlarini namoyon etadi. Mustaqillik tashqi bosmdan holi ravishda milliy iqtisodiyotni qurish va rivojlantirish, o'z iqtisodiy strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish, milliy iqtisodiy modelni tanlashda erkin qaror qabul qila olishni anglatadi. Xavfsizlik – tizim bilan aloqada bo'lgan ob'ektning shunday holatiki, noaniq omillar ta'siri, ichki va tashqi tahdidlar sharoitida yashab qolish va rivojlanish imkoniyatlarini tavsiflaydi.

Mutaxassis doiralarda IXning quyidagi darajalarini ajratib ko'rsatish qabul qilingan: davlatlararo (mintaqaviy, xalqaro, global), milliy, mahalliy (mintaqa ichidagi yoki sohaviy) va xususiy (firma va shaxs). Quyida ushbu darajalarni tavsiflashda ko'p qo'llaniladigan ta'riflar keltirilgan (3-jadval).

Shuni ta'kidlash joizki, ishlab chiqarishning internatsionalizatsiyalashuvi milliy darajadagi iqtisodiy xavfsizlikni davlatlararo daraja bilan bog'liqligini kuchaytirmoqda. Shu bilan birga, oxirgi ikki darajaning (mahalliy va xususiy) IX muammolariga bog'liqligi munozarali masala hisoblanadi (quyida bu haqda to'xtalib o'tiladi).

IX kontsepsiyasini ifodalashning murakkabligini e'tiborga olib, uning muhim jabhalarini ajratib olib, alohida ko'rib chiqish lozim. Bunda IX bo'yicha fikr yuritishda markaziy o'rinni egallaydigan manfaatlar va tahdidlar tushunchalari tayanch nuqta sifatida qabul qilinadi.

4. Iqtisodiy xavfsizlik sohasidagi manfaatlar.

Manfaat tushunchasining mohiyatini yoritishdan avval ehtiyoj va ne'mat tushunchalari haqida to'xtalib o'tish lozim, sababi ular o'zaro bog'liq hisoblanadi.

Ehtiyoj deganda odatda, o'zini o'zi saqlash, o'zini o'zi qayta tiklash va o'zini o'zi takomillashtirish uchun zarur bo'lgan barcha narsalar tushuniladi. Ehtiyoj bir vaqtning o'zida shaxs, jamiyat, davlat hayot faoliyatida ham maqsad ham vosita hisoblanadi, u moddiy boyliklarni ishlab chiqarish va taqsimlashning natijaviyligini o'lchovchi mezon hisoblanadi. Xavfsizlik uchun oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joyga bo'lgan individual(asosiy) ehtiyojlar muhim hisoblanib, ularning qondirilmaligi hayotning tugashiga olib kelishi mumkin. Shundan kelib chiqadiki, shaxs, jamiyat, davlat xavfsizligiga o'zini o'zi saqlash, o'zini o'zi qayta tiklash va o'zini o'zi rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojlarni qondirish orqali erishiladi.

Ehtiyojni qondirishi mumkin bo'lgan barcha narsa tegishli ne'mat sifatida talqin etiladi. Qadriyatlar shaxsiy, guruhiy va umummilliy bo'lishi mumkin. Ular ehtiyojlarni qondirish vositasi bo'lib xizmat qilishi bilan birga, umumiy boyliklardan boshqalar xuquqlarini poymol etmagan tarzda foydalanish uchun me'yor hisoblanadi. Demak, ne'matlar alohida shaxslarigina emas balki ular shakllantirgan jamiyatda faoliyatni amalga oshirish va xulq atvorni belgilash bo'yicha chegaraviy, ratsional, me'yoriy asoslarni shakllantiradi .

Alohida shaxslarning yoki jamiyatning o'z ehtiyojlarini qondirishi mumkin bo'lgan narsalar to'g'risidagi sub'ektiv qarashlari ularning manfaatlari sifatida qaralishi mumkin. Manfaatlarning sub'ektivligi, odatda ularning o'zgaruvchanligi va o'ta shaxsiy ekanligi, doimo kimgadir tegishli bo'lishi, faqtgina aniq shaxs yoki ularning jamiyatgagina (jamiyat, davlat) nafli ekanligi bilan tushuntirilishi mumkin.

Shuning asosida shaxs, jamiyat va davlat manfaatlari bir-biridan farqlanadi. Ularning eng muhim ehtiyojlari hayotiy muhim manfaatlar sifatida qabul qilinadi. Masalan, davlatning hayotiy muhim manfaatlariga hududiy yaxlitlik, aholinig tug'ilish darajasi, halqning o'z o'zini anglashi, uning iqtisodiy va ijtimoiy farovonligi, fuqarolarning psixik va jismoniy sog'lomligi, xuquqlari, erkinliklari va majburiyatlari, kelajak avlod uchun munosib hayot sharoitini yaratish kabilar kiradi.

O'z navbatida, shaxs, jamiyat va davlatning moddiy ehtiyojlari milliy iqtisodiy manfaatlarini shakllantiradi. Ularga aholini oziq-ovqat bilan ta'minlashni, mamlakat iqtisodiy qudratini oshirishni, jamiyatning mavjudligi uchun munosib shart-sharoitlarni yaratishni va mamlakatni barqaror rivojlanishini kiritish mumkin. Yuqoridagi tushunchalarni o'zaro bog'lagan holda, IX sohasida manfaatlar birinchi navbatda milliy iqtisodiyotning mustaqilligini ta'minlash, uning barqarorligi va mutahkamligiga erishish hamda uning kelajakda yanada rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish bilan uzviy ravishda bog'liq. IX sohasidagi manfaatlar quyida batafsil bayon etiladi.

Ushbu tushunchani tahlil etishda tahdidning o'zi nimaligi, shu bilan birga tizimni tahdidlarga nisbatan himoyasiz qilib qo'yuvchi shart-sharoit va omillar (omillar va shart-sharoitlar majmuasi) nima ekanligini aniqlab olish lozim. Albatta, birinchi navbatda nimadan himoyalani kerakligini tushunib olish, keyin esa qanday zaifliklar himoyaning samarali bo'lishiga halaqit berayotganini bilib olish lozim. Ular o'rtasidagi farqni aniqlab olmaslik, zaiflik va tahdidni bir xil tushuncha deb xulosa chiqarishga olib kelishi mumkin.

Yuqoridagi kategoriyalarni bir-biridan farqlash va IXni barqarorlik tushunchasi orqali talqin etish tahdid tushunchasini aniqlashni osonlashtiradi. Iqtisodiyot fanida, iqtisodiy barqarorlikni buzishga olib keluvchi omillar sifatida ichki va tashqi shoklar tushuniladi. Bu o'z navbatida ichki va tashqi tahdidlarga aniqlik kiritishga imkon beradi. Shu o'rinda, tahdid tushunchasiga IX muammolari doirasida iqtisodiy tizim barqarorligiga tahdid sifatida qaralishi kerakmi yoki iqtisodiy xarakterdagi milliy xavfsizlikka tahdid sifatida qarash kerakmi degan savol ochiq qolmoqda. Ushbu guruhdagi tahdidlar bir-birlari bilan kesishishadi, biroq ustma-ust tushmaydi. Bir tomondan, iqtisodiy tizimga tahdidlar milliy xavfsizlikka xavf solmasligi mumkin (masalan, moliyaviy shoklarning milliy iqtisodiyotga salbiy ta'sir ko'rsatishi milliy xavfsizlik darajasini pasayishiga olib kelmaydi). Boshqa tomondan – milliy xavfsizlikka favqulodda oqibatlarini keltirib chiqarishi mumkin, biroq ular iqtisodiy tizimga bezarar bo'lishi mumkin (masalan, mudofaa xarajatlarining kamaytirilishi iqtisodiy jihatdan to'g'ri bo'lsada, mamlakat mudofaa qobiliyatiga xavf tug'dirishi mumkin).

Ushbu omillar guruhini tahdid sifatida qabul qilish, ularni birlashtirish yoki ikki tomonga ham birday ta'sir qiluvchilarini ajratib olish bo'yicha munozaralar mutaxassis doiralarda hozirga qadar o'z echimini topgani yo'q. Biroq, IXni ta'minlash sohasida amaliy faoliyat yurituvchi tuzilmalar tajribasi, IXni ta'minlash bo'yicha manfaatlarini amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi ya'ni, iqtisodiy tizim mustaqilligi va barqarorligini ta'minlash, uni rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga tahdid soluvchi barcha omillarni o'rganib chiqish lozimligini ko'rsatmoqda.

Tahdidlar odamlarning, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, iqtisodiyotning boshqa bo'g'inlari tomonidan anglangan yoki anglanmagan holda, shuningdek tabiiy jarayonlar oqibatida paydo bo'lishi mumkin. Tahdid manbalari iqtisodiy tizim ichki va tashqi muhitida iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va boshqa jarayonlarning salbiy tarzda rivojlanishi oqibatida yuzaga kelishi mumkin.

Quyida tahdid tushunchasining mohiyati batafsil yoritiladi. Buning uchun tahdid yo'naltirilgan ob'ektlarning mazmun-mohiyatini ochib berish lozim. Chunki aynan tahdid ob'ekti IX ob'ektlari hisoblanadi.

IX tahdidlari ham iqtisodiy ob'ektlarga ham boshqa sohalar, xususan harbiy, ijtimoiy, siyosiy, axborot, ekologik va boshqa sohalar bilan bog'liq ob'ektlarga ega.

Shu sababli IX muammolarini iqtisodiy soha (ichki va tashqi iqtisodiy) bilan bir qatorda, u bilan bog'liq noiqtisodiy sohalar, xususan, harbiy-iqtisodiy soha, mamlakat ilmiy-texnik va intellektual potentsialini himoya qilish, jamiyat xavfsizligini ta'minlash(xufiyona iqtisodiyot, uyushgan jinoyatchilik va korrupsiya muammolari) sohasi, iqtisodiyot va tabiyat o'rtasidagi munosabatlar sohasi va boshqalar doirasida tadqiq etish lozim.

Boshqa sohalardagi xavfsizlikni ta'minlash muammolari ahamiyatini kamsitmagan holda, iqtisodiyotning muhim rolini yana bir bor ta'kidlab o'tish joiz. Sababi, ushbu sohalarning barchasida moddiy boyliklarni yaratish, taqsimlash va iste'mol qilish birlamchi ahamiyat kasb etadi, jamiyat hayot faoliyati va yashab qolish imkoniyatini belgilab beradi .

IX ob'ektlarini aniqlash bo'yicha ikki xil yondashuv mavjud. Birinchi yo'nalishga ko'ra, IX ob'ekti siyosiy qaror qabul qilish sub'ektlari faoliyat ko'rsatuvchi iqtisodiy tizim bo'lishi kerak. Ikkinchi yondashuvda, IXning ob'ekti sifatida iqtisodiyotdagi asosiy sohalar (sanoat, moliya, ijtimoiy soha, ekologiya va x.k.) belgilangan.

Amaliy tadbiriq etish nuqtai nazarida ikkala yondashuvni uyg'unlashtirish lozim, bunda IX ob'ekti sifatida faqatgina xalqaro va milliy iqtisodiy tizimlarning barcha sohalarini(tagtizimlari) kiritiladi. Bundan kelib chiqqan holda, mahalliy va xususiy darajadagi iqtisodiy tizimlar iqtisodiy xavfsizlik ob'ekti sifatida qaralmaydi. Shu nuqtai nazardan, "tarmoq iqtisodiy xavfsizligi", "ma'muriy hudud IX", yoki "korxonalar IX" tushunchalarining qo'llanilishi xato hisoblanadi.

IX sub'ektlarini ta'riflash bo'yicha turli yondashuvlar mavjud. Xususan, E.A.Oleynikov asosiy sub'ekt sifatida davlat, o'zining asosiy vazifalarini qonunchilik, ijro etuvchi va sud hokimiyatlari orqali amalga oshiradi (funktional va tarmoq vazirlik va idoralari, soliq va bojxona xizmatlari, tegishli parlament qo'mitalari va x.k.) bunda fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari (banklar, birjalar, fondlar, sug'urta kompaniyalari, iste'molchilar jamiyatlari va x.k.), tadbirkorlar va jamiyat bilan hamkorlik qiladi . Shu bilan birga, IXning sub'ekti sifatida davlat organlari bilan birga, barcha darajadagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar (ishlab chiqaruvchi va sotuvchilar, uy xo'jaliklari va alohida shaxslar) ham qaraladi.

Agar biz IX ob'ektini aniqlashda, faqat siyosiy qaror qabul qiluvchi sub'ektlar ishtirok etuvchi iqtisodiy tizimni inobatga olsak, unda IX sub'ekti sifatida hokimiyat organlari qiyofasida davlatnigina olishimiz lozim bo'ladi. Bunda biz E.A.Oleynikovning fikrining birinchi qismini to'liq qabul qilamiz.

IX predmeti IX sub'ektlari faoliyatini namoyon etadi, bu birinchi navbatda butun milliy iqtisodiy tizim va uning alohida sohalari barqarorligini qisqa va uzoq muddatda buzishga olib keluvchi omillarni monitoring qilishdan iborat.

IX sub'ektlar faoliyati ma'lum mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. IXni ta'minlashning asosiy mexanizmlari bo'lib institutsional (tashkiliy) tuzilma va me'yoriy-xuquqiy baza hisoblanadi. Ko'pgina davlatlarda IXni ta'minlashning oliy organi bo'lib mamlakat Prezidenti huzuridagi Xavfsizlik Kengashi hisoblanadi, IXni ta'minlashning me'yoriy-huquqiy asosini milliy xavfsizlik Kontseptsiyasi tashkil etadi. IXni ta'minlash bo'yicha nazariy-metodologik va amaliy asoslari ishlab chiqilgan ayrim davlatlarda, asosiy me'yoriy-huquqiy mexanizm bo'lib, IX Kontseptsiyasi hisoblanadi.

IX tashkiliy tuzilmasida Milliy xavfsizli xizmati, Ichki ishlar vazirligi, Bosh prokuratura alohida o'rinni egallaydilar. IX sohasida ularning faoliyati uning barcha ob'ektlarini qamrab oladi va asosan operativ axamiyatdagi axborotni to'plash va tizimli tahlil etishga yo'naltirilgan bo'lib, uning asosida tahdidlarni avvaldan aniqlash va ularni oldini olishga qaratilgan.

2-mavzu. Xavfsizlikning globallashuv jarayonidagi holati

1. Globallashuvi tushunchasining mohiyati va uning asosiy jihatlari
2. Globallashuv sharoitida xalqaro moliyaviy xavfsizlikning o'рни va ahamiyati.
3. Globallashuvning moliyaviy xavfsizlikka ta'siri.

1. Globallashuvi tushunchasining mohiyati va uning asosiy jihatlari

XX-XXI asrlar bo'sag'asida jahon iqtisodiyotida yangi termin globallashuv degan tushuncha paydo bo'lgan edi. Ushbu jarayon hozirgi kunda ko'pgina mamlakatlarning iqtisodchi olimlari tomonidan alohida ilmiy muammo sifatida tadqiq etilmoqda.

Globallashuv jarayoning rivojlanishi natijasida butun dunyo yagona global tizimga aylanishi sodir bo'ladi. Globallashuv jarayoni 1990 yillardan juda dolzarb masalaga aylandi, biroq mazkur jarayonning turli xil jihatlari ilmiy tadqiqotlarda 1960-1970 yillardan boshlab jiddiy muhokama qilina boshlagan edi.

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi – bu, dunyo maydonini yagona hududga aylanishini anglatadi va bunda tovar va xizmatlar, kapital, axborotlar oqimining erkin harakati yuzaga keladi. Shuningdek, mazkur jarayon natijasida zamonaviy institutlar rivojlanishini rag'batlantiruvchi g'oyalarning tarqalishi va ularni tashuvchilarning erkin harakatlanishiga imkon yaratiladi.

Globallashuv jarayoni zamonaviy jahon iqtisodiyotining muhim tendentsiyalaridan hisoblanadi. Chunki ushbu jarayon jaxon iqtisodiyotida ro'y berayotgan boshqa tendentsiyalar kuchsiz namoyon bo'layotgan mamlakatlar iqtisodiyotida ham kuzatilmokda. Rivojlanayotgan mamlakatlarning aksariyat qismi transmilliylashish, integratsiyalashish va industriallashish jarayonlariga kam jalb etilgan. Shu bilan bir vaqtda ushbu mamlakatlar jaxon tovarlar, xizmatlar, kapital (asosan iqtisodiy yordam ko'rinishida), ishchi kuchi (eksporterlar sifatida) va texnologiyalar bozorining faol ishtirokchilari sanaladi.

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi – jahon iqtisodiyotining o'zaro bog'liq bo'lgan turli ishlab chiqarish soha va jarayonlarining kuchayib borishi, jahon xo'jaligida tovarlar, xizmatlar, kapital, ishchi kuchi va texnologiyalar bozorini asta-sekinlik bilan yagona bozorga aylanishini bildiradi.

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayoni unga teskari jarayon iqtisodiy faoliyatning hududiy integratsiyalashuv jarayoni bilan birga kechmoqda. Ushbu jarayon cheklangan miqyosda, tovarlar va ishlab chiqarish omillarining erkin harakatiga asoslangan mamlakatlar guruhini qamrab oladi.

Hududiy integratsiyalashuv, bir tomondan, turli mamlakatlarning iqtisodiy jihatdan birlashish jarayonini rag'batlantirsa, ikkinchi tomondan, alohida iqtisodiy guruhlar o'rtasida qarama-qarshilik va raqobatni kuchaytirish orqali jahon iqtisodiyotining globallashuv jarayonini sekinlashtiradi.

Globalashuv jarayonining quyidagi jihatlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin:

- moliyaviy markazlashuvning kuchayishi;
- iqtisodiyotda axborotlar ahamiyatining oshishi. Shuningdek, axborot almashinuv darajasining keskin sur'atlarda kuchayishi;
- global oligopoliyaning to'xtovsiz kengayishi;
- transmilliy korporatsiyalar sonining ortishi;
- iqtisodiy diplomatiyaning shakllanishi va rivojlanishi.

Globalashuv jarayoni jahon iqtisodiyotining quyidagi asosiy sohalari bo'yicha keng rivojlanmoqda:

- tovarlar, xizmatlar va intellektual mulk ob'ektlarining xalqaro savdosi;
- ishlab chiqarish omillarning xalqaro harakati;
- xalqaro moliya-kredit va valyuta operatsiyalari;
- ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy, texnologik va axborotlar sohasidagi hamkorlik.

Iqtisodchi olimlar fikriga ko'ra jahon iqtisodiyotida globalashuv jarayoni quyidagi holatlarni o'z ichiga oladi:

- mintaqaviy integratsion jarayonlarni jadallashtiradi;
- xo'jalik yuritishni to'liq erkinlashtirmagan davlatlar iqtisodiyotini ochiqqligini ta'minlaydi;
- istalgan bozorlarga barcha ishtirokchilarning qarshiliksiz kirishini ta'minlaydi;
- moliyaviy va savdo operatsiyalarni amalga oshirishga tegishli tartiblarni universallashtiradi;
- bozorlarni tartibga solish va nazorat qilishni bir me'yorga keltiradi, ya'ni unifikatsiya qiladi;
- kapitalni joylashtirish, investitsion jarayonlar va umumjahon to'lov- hisob tizimiga qo'yilgan talablarni standartlashtiradi.

2. Globalashuv sharoitida xalqaro moliyaviy xavfsizlikning o'рни va ahamiyati.

Milliy iqtisodiyot va kompaniyalarnint jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligi bilan bog'lik mamlakatlarning jahon iqtisodiyotidagi turli pozitsiyalari mamlakatning ichki va tashki xolati, moliyaviy xavfsizligiga jiddiy ta'sir etishi mumkin.

Mamlakatlarning notekis rivojlanshpi o'zaro munosabatlarda teng bo'lmagan sharoitlarni yaratadi. Tabilyki, rivojlangan shmlakatlar rivojlashyottan mamlakatlarga nisbatan iktisodtsh bosim o'tkazishlari mumkin. Shu bilan bog'liq holda iktisodiy xavfsizlik to'g'risidagi masala rivojlanayotgan mamlakatlar tomoyuvdan kutarilgan. Natijada 1974 yilda Kollektiv iqtisodiy xavfsizlikning Braziliya kontsepiyasi qabul qilingan.

Xalqaro moliyaviy xavfsizlik - bu mamlakatlarning iqtisodiy manfaatlariga zarar keltiruvchi xavflar va ularning iqtisodiyotini izdan chiqarishga bulgan urinishlarni bartaraf etishning kafolatlangan mexakizmini yaratishga karatilgan kompleks chora-tadbirlar yig'indisidir. Ushbu ekspansiya quyidagi shakllarda namoyon bo'lishi mumkii:

- savdo sharoitining o'zgarishi;
 - embargoning qo'llanilishi;
 - yuqori tarif cheklovlari;
 - savdoda miqdorin cheklovlar;
 - dempiig;
 - texnologiyalar harakatndagi to'siqlar;
 - ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlarining tarqalishidagi to'siklar;
- pul-kredit siyosati va valyuta rejimi sohasida:*
- valyuta kursini o'zgartirish;
 - xorijiy banklarda mamlakat jamg'armaparini muzlatish;
 - kredit cheklovlarini joriy etish;
 - "kalitalnnng chiqib ketishi" va h.k.

Mamlakat moliyaviy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi salbiy oqibatlar:

- "akllarning oqib ketishi"ni tashkil etish;
- transport alokalarining buzilishini koordinatsiya qilish;
- ekologik xavfsizlik;
- narkotiklar kontrabandasi, kurol-yarog', xavfli viruslarni tarkatshi va h.k.

Ushbu siyosatga karama-qarshi vosita sifatida jarima. ta'sir o'tkazish bosimi. kredit berish imkoniyatini to'xtatmsh, xalqaro tashkilotlar a'zolidan chiqarish kabi ta'sir etishning amaliy vositalari xizmat qilishi mumkin.

Milliy iqtisodiy xavfsizlik - bu mamlakat takror ishlab chiqarish jarayoniga xavf soluvchi, aholi turmush darajasining pasayishi hamda ijgimoiy to'qnashuvlarning yuzaga kelishiga olib keluvchi ichki va tashki salbiy oknbatlardan milliy iqtisodiyotning ximoyalanganlik darajasidir.

Milliy iqtisodiy xavfsizlik mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi, ikgisodiy saloxiyati. milliy boylik xajmi, resurslar bilan ta'minlanganligiga bog'liq.

Jahonda nqtisodiy xavfsizlikning nisbiy mikdoriy ko'rsatkich-laridan foydalaniladi. Masalan, agar oziq-ovqat va boshqa tovarlar importi jami importning 20% idan oshib ketsa, ushbu holat milliy iqtisodiy xavfsizlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi va uning tarkibini uzgartirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chikish lozim bo'ladi.

Demak, xo'jalik hayotining baynalmilallashuv jarayoni xalqaro va milliy iqtisodiy xavfsizlikni saqlab turish xamda qo'llab-quvatlash jarayonidagina rivojlanishi mumkin.

3. Globallashuvning moliyaviy xavfsizlikka ta'siri.

Globallashuv ochiq iqtisodiyotning rivojlanish mahsuli bo'lsada, unga teskari ta'sir eta olish xususiyatiga ega. Ammo bu aks ta'sir ochiq iqtisodiyotning darajasi, tarkibi va uni davlat naqadar himoya qila olishiga qarab yuz beradi. Hozirgi nazariyadagi neoliberal oqim globallashuvni o'z holiga qo'yib, unga xos bo'lgan bozor mexanizmiga erkinlik berish yo'li bilan bu jarayonda davlat ishtirokini kamaytirishni oqlab chiqadi. Biroq davlatning vazifalarini kamaytirishga qaratilgan barcha liberal qarashlar so'nggi 20 yil ichida deyarli barcha mamlakatlarda byudjet orqali qayta taqsimlanadigan YaIM ulushi yo o'zgarmay qolayotgan, yo o'sib borayotgan sharoitda e'lon qilinmoqda. Davlatning aholini ijtimoiy himoyalash funktsiyalari muayyan darajada

qisqarmoqda va tashqi iqtisodiy soha ancha erkinlashmoqda, kon'yunkturaga ta'sir ko'rsatish imkoniyati qisman susaygan. O'zbekiston bundan mustasno, chunki respublikamizda aholini ijtimoiy himoyalashga alohida e'tibor beriladi.

Keyingi yillarda davlatning mamlakatdagi tadbirkorlarning raqobatbardoshligini oshirish, buning uchun zarur bo'lgan infratuzilma - fan, aloha vositalari, axborot to'plash kabilarni rivojlantirish (arzonlashtirish)dagi ishtiroki keskin ortdi. Bundan tashqari, raqobatbardosh korxonalarni rag'batlantiruvchi soliq tizimi jiddiy ravishda qayta qurilmoqda. Davlat joriy etayotgan (ekologiya, texnika, sanitariya va shu kabilarga doir) normalar va standartlar soni ham jadal sur'atlarda oshib bormoqda.

Jahon xo'jalik markazlari raqobatbardoshlik asoslarining o'zgarishi, avvalo, u yoki bu darajada fan-texnika inqilobi bilan, rivojlanishining postindustrial bosqichiga o'tishida uchraydigan chuqur o'zgarishlar bilan bog'liq. Davlatlar keskinlashib borayotgan xalqaro raqobatning imperativlariga asoslanib, ushbu o'zgarishlarni moliyalashtirganlar va rag'batlantirganlar. Biroq globallashuvning liberal modeliga qarab mo'ljal olish nafahat ishlab chiqarish apparatining raqobatbardoshligini oshirish, balki xo'jalikning tashkiliy-boshqaruv asoslarini jiddiy ravishda qayta qurish zaruratini keltirib chiqardi.

G'arbda davlatning iqtisodiy vazifalari kamayishiga qaraganda ko'proq uning xo'jalik funksiyalari o'zgarib bormoqda. Jahon xo'jalik mavqelari uchun kurashda ishtirok etishga borgan sari faol, hatto tajovuzkor tarzda e'tibor berilmoqda. Rasman Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT)da iqtisodiyotni tartibga solmaslik (deregulyatsiya) haqida emas, balki tartibga solishni isloh qilish haqida so'z yuritilayotganligi ham ana shundan dalolat bermoqda.

Shunday qilib, rivojlangan davlatlarning yangi funksiyalari ularning iqtisodiy xavfsizlik darajasini oshirish bo'lib qolmoqda. Ammo bu rivojlanayotgan mamlakatlar manfaatlariga zarar etkazish evaziga amalga oshirilmoqda. Shu bois mamlakatimizda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash borasidagi davlat funksiyalarini ayniqsa samarali rivojlantirmog'imiz kerak.

Masalaga bunday yondashuv rivojlangan mamlakatlarga liberallashtirish siyosatini chuqur o'ylab va bosqichma-bosqich, davlatning yangi shakllarda faol ishtirok etishi sharoitida o'tkazishga, o'zlarining milliy xo'jalik komplekslarini muvaffaqiyatli tarzda qayta qurishga imkon beradi.

G'arb mamlakatlarida xorijiy ish kuchining immigratsiyasini cheklovchi tartiblar kuchaymoqda. Diplomatik apparatning borgan sari oshib borayotgan qismi esa xorijdagi "o'z" kompaniyalarining operatsiyalariga u yoki bu tarzda ko'maklashishga xizmat qilmoqda.

Globallashuv texnologiyalarning jadal yangilanishiga qulay sharoit yaratadi, ularni qo'llanishi notekis yuz beradi, chunki texnologiyalarning ozchilik ko'lida monopollashuvi paydo bo'ladi.

Texnologiyalar qo'llashning o'zi ularni qo'llayotgan tomon uchun ushbu texnologiyalarni ishlab chiqqai tomon bilan jiddiy raqobatga kirishishning har qanday shaklini umuman mumkin bo'lmaydigai qilib qo'yadi. Bu *ushbu* texnologiyalar ta'minlaydigan samaradan foydalanishga berilgan ruxsat uchun o'ziga xos to'lovdur. Bu hol ilgari faqat dilerlik va litsenzion tizimlardagina uchragan. Hozirgi zamon ilg'or texnologiyalari foydalanuvchini oshkora yoki nooshkora shaklda litsenziat holatiga

soladi.

Tabiiyki, yangi texnologiyalarni yaratishdan ularni tarqatishga va shu tariqa informatsion jamiyatning yuzaga kelishiga o'tish jarayonini lo'nda qilib, ushbu jarayonning etakchisi - U. Geyts ifodalab bsrngan. U axborot texnologiyalari rivojlanishining bosh omili sifatida so'nggi yillarda ularning takomillashuvi emas, balki barcha mamlakatlarda "informatsion ochiqlik"ning paydo bo'lishi deb baholaydi. Hozir metatexnologiyalarni yaratuvchi mamlakatlar uchun bir tomonlama xususiyatga ega bo'lgan va ularning global miqyosda raqobatchilar o'rtasidagi imtiyozlarini ta'minlashga xizmat qiladigan "ochiqlik"ka har xil darajada yo'l qo'yiladi. Bir qator mamlakatlarda texnologik qaramlikning bo'lishi nafakat iqtisodiy, balki milliy xavfsizlikning ham asoslariga putur etkazadi.

Biroq axborot texnologiyalari tarqalishining ahamiyati metatexnologiyalarning yuzaga kelishi va ularni yaratganlarning intellektual, psixologik va texnologik jihatdan etakchiligini ishonchli tarzda ta'minlash bilan cheklanib qolmaydi.

Axborot texnologiyalarining tarqalish jarayoniga undan kelib chiquvchi, ammo unga qaraganda ahamiyati kam bo'lmagan globallashuvdagi monopollashuv jarayoni qo'shiladi. Moliyaviy sohada yagona umumjahon bozorlarining shakllanishi hamda turli moliyaviy vositalarning global bozorlarining yagona jahon moliyaviy bozoriga asta-sekin birlashishi kun tartibiga global monopoliyalar yuzaga kelishi masalasini qo'yadi. Buning sababi oddiy - yagona bozorni bo'lib bo'lmaydi.

Bozorlarni bo'lishning barchaga malum misollari hukmron tovarning "kuni bitgan mamlakatlar" nazariyasini keltirib chiqardi. Uning mazmuni kishqacha shunday tushuntirish mumkin. Rivojlanayotgan mamlakatlar yangi informatsion jamiyat ta'siriga uchrab, nafaqat rivojlanitining eng muhim intellektual resurslarini, balki ularni ishlab chiqarish qobiliyatini ham tiklab bo'lmas darajada yo'qotishi sababli "kuni bitgan" mamlakatga aylanadi. Bu, birinchi nazbatda, ushbu mamlakatning iqtisodiy va milliy xavfsizligini buzib, uni har qanday tarixiy istiqboldan mahrum qiladi.

Shunday qilib, axborot texnologiyalarining tarqalishi resurslarning nisbiy qadr-qimmatini tubdan o'zgartirib yubordi va eng xarakatchan bo'lib holgan aql-idrok va moliyani birinchi o'ringa chiqardi. Bu esa rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasidagi hamkorlikni o'zgartirdi. Real sektorga to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni kiritish orqaln rivojlanishga ko'mak berish o'rniga moliyaviy va intellektual resurslarni olib qo'yish orqali buzg'unchilik tusidagi o'zlashtirish kela boshlaydi.

Natijada spekuliyativ kapitalning harakat tezligi bilan an'anaviy texnologiyalarni yaratish o'rtasida nomuvofiqlik ko'zga tashlanadi. Spekuliyativ kapitalni keng miqyosda sarflash milliy iqtisodiyot uchun aynan shu bois samarali bo'lmaydi, ya'ni u hech bir real narsa yaratmay turib va ortidan faqat vayronagarchiliklar qoldirnb yo'q bo'lib ketadi.

Axborot texnologiyalari transaksion xarajatlarni va global moliyaviy bozorlarga "kirish narxini" eng kam darajagacha pasaytirib, ushbu to'siqlarni yo'q qiladi, bu bilan ushbu bozorlarni o'rtada bo'lib olish uchun har qanday to'siqlarni bartaraf etadi. Hukmron tovar - informatsiyaning yangash muddati g'oyat qisqa, bu esa ushbu bozorlarni hattoki vaqtincha bo'lib olishni ham mumkin qilmay qo'yadi.

Global monopoliyalarniig yuzaga kelishi ayni paytda ikki yo'nalishda boradi:

birinchidan, alohida moliyaviy vositalarning global bozorlarida global

monopoliyalarning shakllanishi;

ikkinchidan, mazkur bozorlarning qo'shilishi natijasida yagona global monopoliyaning shakllanishi.

Global mononoliya vazifasini borgan sari ko'proq AQSh hududidagi transmilliy korporatsiyalar, jumladan moliyaviy korporatsiyalar bilan yaqindan hamkorlik qilayotgan davlat bajarmoqda.

Natijada milliy davlatlar metatexnologiyalarga ega bo'lgan va davlatdan ham yuqori turuvchi korporatsiyalarga duch keladi. Ular esa shu davlatlarning nima qilishini belgilab beradi, Voqealarning bunday tusda rivojlanishiga yo'l qo'ymaslik uchun xalqaro iqtisodiyotni tartibga solish zarur.

Global moliyaviy guruhlarining intellektual va maslahat beruvchi "maydonchalari" ana shunday tashkilot uchun bemaol asos bo'la oladi. Xalqaro iqtisodiyotni tartibga solishni amalga oshirishi kerak bo'lgan tashkilotning asosiy vazifasi transmilliy monopoliyalarning faoliyatini tartibga solishdir. Bunda "eski mehribon" ishlab chiqaruvchi transmilliy kompaniyalar (TMK) endilikda dunyo egalari emasligini yodda tutish muhim. Ularning o'rmini global moliyaviy guruhlar, metatexnologiyalarning rivojlanishi egallamoqda. Ushbu guruxlar ko'pincha hatto muayyan shakl ham olmagan bo'ladi (bu esa ularni boshqarishni juda qiyinlashtiradi). Biroq ularning samaradorligi, harakatchanligi va har tomonlamaligi ularni an'anaviy TMKlardan yuqori qo'yadi.

So'nggi o'n yilliklar fan va texnika rivojlanishida mislsiz muvaffaqiyatlarning qo'lga kiritilishi, ko'plab yangi bilim sohalari, iqtisodiyot tarmoqlari va xo'jalik rivojlanishining yo'nalishlari paydo bo'lganligi bilan ajralib turadi.

Ilmiy-texnikaviy jihatdan ilg'or bo'lgan mamlakatlar fan va texnika oldiga aniq va murakkab (ilgaridan belgilangan ko'rsatkichlarga ega bo'lgan materiallarni yaratish, ishlab chiqarish resurslaridagi tejash, murakkablashib borayotgan aloqa tizimlarini muvofiqlashtirish va rivojlantirish, buning uchun zarur bo'lgan qurilmalarni nihoyatda kichik hajmlarga keltirish kabi) vazifalarni qo'yishga va ularni bajarishga qodir bo'lmoqdalar. Informatikaning jadal sur'atlarda rivojlanishi qanday oqibatlariga olib kelish mumkinligini oldindan aytish qiyin bo'lgan ufqlarni ochmoqda.

XX asrning o'rtalarigacha mulkning ishlab chiqarishdagi asosiy bo'g'inlar qo'lida jamlanishi ishlab chiqarish tsiklining amalda nazorat qilinishini ta'minlashga qodir bo'lgan eng yaxshi usul sifatida raqobatni olg'a surdi.

Mulk va kapitalning jamlanishi borasidagi bunday tamoyil muayyan darajada bugun ham saqlanib qolmoqda. Ko'plab TMKlar aktivlarining jadal o'sishi fikrimizning eng ishonchli tasdig'idir.

Investitsiyani qabul qiluvchi mamlakatlar uchun TMKlarning jozibaliligi shundaki, ular muayyan investitsiyalar olib keladilar, ishlab chiqarishni o'stiradilar, ish o'rinlari yaratadilar hamda u yoki bu darajada zamonaviy fan va texnika yutuqlaridan foydalanish imkonini beradilar. Ana shu maqsadda ularni qabul qiluvchi mamlakatlar ularga faoliyat ko'rsatishi uchun qulay sharoitlarni kafolatlashlari, kasaba uyushmalarining ta'sirini cheklashlari, zarur infratuzilma yaratib berishlari, olingan foydani xorijga bemaol olib ketishiga ruxsat berishlari kerak bo'ladi.

Davlatning globallashuv sharoitida iqtisodiyotga aralashish imkoniyati va buning samaradorligi xaqidagi masala ayniqsa murakkabdir. Jahon iqtisodiyoti aslo bir xil bo'lmaganligi sababli, barcha mamlakatlar uchun yagona rivojlanish va yangi sharoitlarga

moslashish modellari bo'lishi mumkin emas.

Globallashuv jamiyat tizimiga nisbatan yot bo'lgan hodisa bo'lib, bu rivojlanish sharoitlarining keskin murakkablashuviga olib keladi. Jamiyatning ayrim elementlarini global tarmoq tuzilmalariga birlashtiruvchi qudratli ekzogen aloqalar va bog'liqliklar yuzaga keladi. Bunday sharoitda yangi global "o'yin qoidalari", ya'ni xalqaro raqobat shartlari shakllanadi.

Masalan, xalqaro raqobat afzalliklari muammosi M. Porterning fundamental ilmiy ishida tadqiq etilgan.

U, xususan, innovatsiya jarayonida faktorli xarajatlarning vazifasini milliy-iqtisodiy tizimning amal qilishidagi umumiy shart-sharoitlar va uning sub'ektlari strategiyasi bilan chambarchas aloqadorlikda qarash zarurligini aytgan. M.Porter raqobatli afzalliklarning ishlab chiqarish omillarining ko'rsatkichlari (tabiiy resurslar, ish kuchi, texnologiya va h.k.), ichki talab tarmoqlararo kooperatsiya darajasi, bank va firmalarning strategiyasi kabi to'rtta asosiy determinantni ajratib, "milliy romb" tushunchasini kiritadi. Bu tushuncha o'z-o'zidan rivojlanuvchi tizimlarni tashkil etadigan determinantlarning o'zaro aloqasi va multiplikator ta'sirini ifodalaydi.

Globallashuv jarayonlari "milliy romb" tizimining ahamiyatini kuchaytiradi, chunki ular rivojlangani sari hozirgi zamon iqtisodiyotining asosiy resursi bo'lmish jamiyatning intellektual, professional va tashkiliy salohiyatini, uning modtsiy imkoniyatini umumiy maqsadlarga erishish uchun safarbar qiladi. Ushbu asosiy resurs tashqi aloqalarning kengayishi va global tarmoqlarga qo'shilishi hisobigagina, ya'ni o'zining ijtimoiy va ma'naviy asoslaridan ajralgan holda rivojlana olmaydi. Buning asosiy sababi - ijtimoiy rivojlanishni va iqtisodiyotdagi globallashuv jarayonlarini rag'batlantiruvchi turli xil undovchi motivlar mavjud. Birinchi holda, bu - umuman jamiyatning uzoq muddatli manfaatlarini, ikkinchi-sida - bu asosan bozor sub'ektlari, avvalo, TMK va moliyaviy oligarxiyalarning qisqa muddatli (kon'yunkturali) manfaatlaridir. Ushbu ikki guruh manfaatlar o'rtasidagi kuchayib borayotgan ziddiyatlar global miqyosga ega bo'lgan va hayot faoliyatining eng muhim sohalarini qamrab olgan inqirozli hodisalarni kuchayib borishiga asos bo'ladi.

Shu bilan birga, milliy moliyaviy bozorlar darajasida yuz berayotgan tarkibiy o'zgarishlar XXI asrda global moliyaviy tizimning rivojlanishini ko'p jihatdan belgilab beradi. Mutaxassislarning fikricha, tijorat banklari moliyaviy vositachi sifatida o'zlarining tarixiy vazifasini bajarib bo'ldi va o'z faoliyatining oxiriga etib qoldi. Vaqt o'gishi bilan bu iqtisodiy xavfsizlik muammolariga bevosita aloqador bo'lgan asosiy funktsiyalaridan biri milliy valyutaning va, umuman, pul-kredit tizimining barqarorligini saqlab turishdan iborat vazifani birinchi o'ringa qo'yadi.

Shunday qilib, globallashuv jarayonlari ko'pchilik yosh davlatlarga, jumladan O'zbekistonga ham jiddiy xavf tug'dirmoqda. Bunda milliy va iqtisodiy xavfsizlik muammolarining keskinligi ortmoqda. Shu jihatdan qaraganda, xavfsizlik haqidagi maxsus fanni yaratishni va uning doirasida umumiy xavfsizlikning umumiy metodologik printsiplarini ishlab chiqishni taklif qilayotgan bir qator mutaxassislarning fikrini muayyan darajada qo'llab-quvvatlash mumkin. Ammo har qanday holda ham iqtisodiy xavfsizlik masalalari birinchi o'rinda turishi kerak.

3-mavzu: Iqtisodiy va moliyaviy globallashuv

1. Iqtisodiy globallashuvning yo'nalishlari va xalqaro talablari.
2. Globallashuv va milliy iqtisodiy xavsizlikning bog'likligi.
3. Moliyaviy globallashuv maqsadi va vazifalari.
4. Moliyaviy globallashuvning istiqbollari.

1. Iqtisodiy globallashuvning yo'nalishlari va xalqaro talablari

Zamonaviy xalqaro moliya shakllanadigan va faoliyat yuritadigan muhit o'rganiladi. Jahon iqtisodiyotining globallashuv va baynalmillashuv jarayonining mazmuni va yo'nalishlari, uning zamonaviy bosqichi, xususiyatlari va oldingi davrdan farqlari aniqlanadi. Rivojlangan mamlakatlardagi energetika inqirozi bilan asoslanadigan, rivojlangan va zamonaviy iqtisodiyotni shakllantirgan, jahon bozori kon'yunkturasi va xorijiy kapital oqimiga ochiqroq va bog'liqroq bo'lgan tizimli-tarkibiy o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. Jahon ishlab chiqarishi, transport va kommunikatsiyalardagi FTT va axborot inqilobi bilan izohlanadigan, milliy iqtisodiyotlarning o'zaro bog'liqlik yangi darajasiga, tovarlar, xizmatlar, texnologiyalar bozorlarining ochiqligiga, xalqaro kapital migratsiyasining kengayishi va moliya bozorlari integratsiyasiga olib keladigan asosiy tarkibiy o'zgarishlar tahlil qilinadi.

1-jadval

Globallashuvning 2013 yili xalqaro tashkilotlar qabul qilingan 20-ta tavsiyasi

Tavsiya turlari
<i>O'zaro mos operatsiyalar global tarmog'ini tuzish.</i>
Avtomatlashtirilgan kommunikatsiyalarni joriy qilish asosida qog'ozli hujjatlar almashinuvini yo'q qilish.
Ma'lumotlar standartlari va protokollarini garmonizatsiyalashtirish.
Informatsiyani ochib berishning tavsiya etilayotgan standartlarini ishlash chiqish va joriy qilish.
Turli hisob-kitob depozitar tizimlar va ular bilan bog'liq to'lov va diling tizimlari o'rtasidagi vaqt oraliqlarini sinxronlashtirish.
Institutsional investorlar bitishuvlari bo'yicha solishtirib tekshirishni avtomatlashtirish va standartlashtirish.
Markaziy hisob-kitoblar tashkilotlaridan foydalanishni kengaytirish.
Hisob-kitoblarni tezlashtirish uchun qimmatli qog'ozlar bo'yicha qarz va garovga berishniruhosat etish.
Aktivlar bo'yicha hizmat ko'rsatish jarayonlarini avtomatlashtirish va standartlashtirish. Bu o'z ichiga quyidagilarni oladi: korporativnie harakatlar, soliq imtiyozlaridan foydalanish, norezidentlar tomonidan qimmatli qog'ozlarga egalik qilishni cheklash.
<i>Risklarni yumshatish.</i>
Kliring va hisob-kitoblarni amalga oshiruvchi tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash.
Hisob-kitob va depozitar tashkilotlar mijozlarining risklarini boshqarilishini kuchaytirish.
Aktivlarni bir vaqtning o'zida va natijaviy ko'chirishni hamda ularga oson ega bo'lishni ta'minlash.
Fors-major holatlarda faoliyatni samarali rejalashtirish va amalga oshirilishini ta'minlash.

Tizimli ahamiyatga ega bo'lgan tashkilotlarda mumkin bo'lgan nosozliklarni mavjud ekanligiga e'tibor berish lozim.
Kontraktlarni majburiy bajarish ehtimolini baholashni kuchaytirish.
Qimmatli qog'ozlargabevosita (to'g'ri) va bilvosita egalik bo'yicha qonuniy aniqlikni oshirish.
Natijaviy netting tartibini va bitishuvni nihoyasiga etkazmaslik chog'ida vujudga keluvchi zararni baholashning rivojlangan tizimini tan olish va qo'llab-quvvatlash.
<i>Boshqarilish darajasini oshirish</i>
Kliring va depozitariy tashkilotlari rahbarlari tomonidan tegishli malaka va tajribaga ega bo'lgan shaxslarni tayinlanilishini ta'minlash.
Kliring va hisob-kitob tarmoqlariga erkin kirishni ta'minlash.
Hisob-kitob va depozitar tashkilotlar muassislari manfaatlariga nisbatan majburiy va samarali diqqat-e'tiborni ta'minlash.
Hisob-kitob va depozitar operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlarni muntazam muvofiqlashtirish va nazorat qilinishini rag'batlantirish.

Globallashuv jarayoni jahon umumiy iqtisodiy makonini shakllantirishga yo'naltirilgan. Uning rivojlanishi ochiq milliy iqtisodiyotlar, tovar va xizmatlar erkin global bozorlari, moliya va ishlab chiqarish omillari asosida integratsiyalangan jahon xo'jaligini yaratishga olib keladi. Globallashuv jarayonining institutsional tizimini tashkil qiluvchi asosiy sub'ektlar bo'lib milliy davlatlar, xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar, transmilliy korporatsiya va banklar, xalqaro moliya bozorlari namoyon bo'ladi. Qonun chiqarish va ijroiya hokimligi va vakolatlari bilan ta'minlangan, pul resurslariga ega iqtisodiy boshqarish va tartibga solish tizimi sifatida milliy xo'jaliklarning rivojlanishi va mustahkamlanishida katta rol o'ynadi va o'ynamoqda ham.

Davlat transmilliy kompaniyalar (TMK) paydo bo'lishi va rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynadi va ularning raqobatbardoshlik darajasini oshirishga ko'maklashdi. O'z navbatida, TMK va TMB o'zining chet eldagi faoliyatini kengaytirgan va diversifikatsiyalagan holda jahon iqtisodiyotining globallashuv jarayoniga asos soldi. Xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar xalqaro valyuta tizimi, a'zo mamlakatlarni rivojlantirish va moliya taqchilligini xalqaro kreditlash tizimini yaratdi, ular xalqaro savdoning erkinlashuvi va integratsiya jarayonlarining rivojlanishiga xizmat qildi. Xalqaro pul va moliya bozorlari jahon moliya resurslarini to'playdi va qayta taqsimlaydi.

2. Globallashuv va milliy iqtisodiy xavsizlikning bog'liqligi

Zamonaviy iqtisodiyotga xos bo'lgan jihat — milliy iqtisodiy strukturalar bir-biriga kirib borishining o'sishi — tashqi savdo kvotalarining ortishi, iste'molda importning ulushi o'sishi, ichki investitsiyalarda xorijiy kapital ulushining ortishi, fan-texnika taraqqiyotida xorij texnologiyalari rolining kuchayishi bilan tasdiqlanadi. 2000 yilda jahon eksport kvotasi 22% ni tashkil qildi (1982 yil — 19 %); jam'arilgan to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalari jahon YaIMning 9,8%iga teng bo'di (1982 yil — 6,8 %). Globallashuv bosqichini ajratib turuvchi xususiyatlar ishlab chiqarishni

jadal modernizatsiyalash, menejment va marketingning takomillashuvida ham namoyon bo'ladi.

Globalashuvga milliy qonunchiliklarning bir xillashuvi, tartibga solish milliy siyosatlarining uyg'unlashuvi, bozor mexanizmlarining kuchayishi va xalqaro tashkilotlar rolining o'sishi xos. Shu bilan birga milliy davlatning roli ayrim sohalarda susaysada, boshqa yo'nalishlarda kuchayadi. Globalashuvning rivojlanishi bilan davlatning funksiyalari boshqacha ko'rinish va miqyosga ega bo'ladi. Davlat faoliyatining og'irlik markazi ma'lum darajada ichki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish masalalaridan milliy xo'jalikning xalqaro raqobatbardoshlik darajasini oshirishga o'tadi.

Davlatning vazifasi iqtisodiy siyosatni muvofiqlashtirish, jumladan, transmilliy biznesni xalqaro miqyosda tartibga solish saralarini ishlab chiqish hisoblanadi. Milliy raqobatbardoshlik darajasini oshiruvchi sohalarda, xususan, ta'lim, sog'liqni saqlash, atrof-muhitni muhofaza qilish, infratuzilmani moliyalashtirish, ijtimoiy islohotlar va investitsiya siyosatida davlatning roli ortadi. Rivojlangan mamlakatlarda ilmiy-texnik rivojlanishning ustuvorliklarini belgilash, yirik davlat dasturlarini moliyalashtirish, xususiy sektorning investitsion faoliyati uchun qulay sharoitlar yaratish davlatning muhim funksiyasiga aylanadi.

Xususiy sektorning ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish uchun rivojlangan mamlakatlarda quyidagi kabi iqtisodiy va byudjet siyosati choralariidan foydalaniladi:

➤ ilmiy tadqiqot va loyihalarga sarflanadigan xususiy sektor xarajatlarini mahsulot tannarxiga kiritish;

➤ ilmiy asbob-uskunalarning katta qismini amortizatsiya tezlashga me'yorlari bo'yicha hisobdan chiqarish;

➤ yirik korporatsiyalarda ilmiy xarajatlar hajmini doimiy oshirish hamda kichik va o'rta biznesni yangi texnologiyalar sohasida innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan soliq imtiyozlari taqdim etish;

➤ ilmiy-texnik loyihalarni imtiyozli kreditlash va yirik loyihalarni ulush asosida moliyalashtirish, venchur moliyalashtirish uchun institutsional sharoitlar yaratish;

➤ asosan ta'lim va kichik biznes sohasida innovatsion korxonalar tashkil qilish, shuningdek, mintaqalarda ilmiy infratuzilma yaratish uchun davlat mulki yoki er maydonlarini xayriya asosida yoki imtiyozli shartlarda taqdim etish.

Globalashuv afzalliklaridan avvalo jahon iqtisodiyotidagi etakchi mamlakatlar foydalandi. 1990 yillarda katta miqdorda dunyo moddiy va moliya resurslarini jalb etgan amerika iqtisodiyotining muvaffaqiyatli rivojlanishi qayd etildi. AQShda shakllanayotgan "yangi iqtisodiyot"ni harakatlantiruvchi kuch innovatsiyalar, informatika, inson kapitali hisoblanadi. Biroq 2001 yilning bahoridan boshlab amerika iqtisodiyotining rivojlanishi pasaydi, dollarning evroga nisbatan kursi pasaya boshladi. 2003 yilda amerika iqtisodiyoti rivojlanishi natijalari umid uyg'otadi: YaIM o'sish sur'ati 2004 yilning yanvar oyida 3,1%ni tashkil etdi.

Xorijiy kapital oqimining kirib kelishi tarixiy maksimum nuqtasiga etdi (92 mlrd doll.), 2004 yilning bahorida dollarning evroga nisbatan kursi ko'tarildi va 1999 yildagi darajaga etdi.

Evropada integratsiya jarayoni EH iqtisodiy va valyuta ittifoqining shakllanishi, 12 mamlakatda umumiy EVRO valyutasining kiritilishi va 10 ta mamlakatning yangi

a'zo bo'lib kirishi bilan yakunlandi. Biroq yangi asrning boshida evrohududning o'sish sur'ati pasaydi (2003 yilda YaIM 0,5%igacha), byudjet taqchilligi o'sdi va bir qator mamlakatlarda nozik qiymatlarga yaqinlashdi. 1990 yillarning boshida rivojlanishning yapon modeli ishdan chiqdi. Mamlakat jiddiy iqtisodiy qiyinchiliklarni boshidan kechirmoqda va o'n yildan ortiq vaqtdan beri iqtisodiy o'zgarish va islohotlar holatida turibdi.

Bozorlar va milliy iqtisodiyotlarning ochiqligi raqobatni, mamlakatlarning foyda olishdagi tengsizligini kuchaytiradi. Globallashuv bilan birga jahon xo'jalik sharoitlariga yaxshi moslashmagan, rivojlanishda ortda borayotgan mamlakatlarda salbiy oqibatlarining rivojlanishi kuzatilmoqda. 1990 yillarda Latin Amerikasining ayrim mamlakatlari, Rossiya, Osiyodagi bir guruh mamlakatlar moliyaviy va valyuta inqirozini boshidan kechirdi.

Jahon iqtisodiyoti globallashuv jarayonining vujudga kelishi milliy korporatsiyalarning globallashuvi bilan bog'liq bo'lib, ular o'z xorijiy faoliyatini, avvalo, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalash orqali kengaytirish va diversifikatsiyalash vositasida transmilliy korporatsiyalarga (TMK) aylandi. Mijoz korporatsiyalar ortidan banklar ham o'z xalqaro faoliyatini bosh kompaniyalar va xorijdagi bo'linmalar orqali kengaytirgan va diversifikatsiyalagan holda transmilliy darajaga etdi. Transmilliylashuv globallashuv umumiy jarayonlarining eng muxim tarkibiy qismi va shu bilan bir paytda muhim iqtisodiy mexanizmi hisoblanadi. Aynan transmilliylashuv jahon iqtisodiyotining global miqyosda kelishilgan (muvofiqlashtirilgan) faoliyat ko'rsatishini ta'minlovchi asosiy vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy tovar va moliya oqimlari TMK va ular bilan bog'liq TMB orqali o'tkaziladi. Iqtisodiy transmilliylashuv kapital nisbatan ortiqcha bo'lgan mamlakatdan uni kapital taqchilligi sezilayotgan, biroq boshqa ishlab chiqarish omillari ortiqcha-yu, lekin ulardan kapital etishmasligi sababli foydalana olmayotgan mamlakatlarga etkazib berish imkoniyati va zarurati bilan asoslanadi. Transmilliylashuv turli mamlakatlarda iqtisodiy sharoitlarni tenglashtirish va takror ishlab chiqarish jarayonlarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Oxirgi o'n yilliklarda xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi, transport va telekommunikatsiyalar sohasidagi inqilob va moliyaviy globallashuvning rivojlanishi tufayli TMK rivojlanishida keskin o'sish ro'y berdi.

Xorijiy sotuvlarning TMK umumiy sotuviga foizdagi nisbati, ya'ni ichki va tashqi bozorlardagi sotuvlar nisbati transmilliylashuv darajasi ko'rsatkichi hisoblanadi. Dunyoning 100 ta etakchi TMK uchun bu indeks 1990 yillarning oxirida 50 %dan oshib ketdi. Amerika kompaniyalari uchun esa u 44%ni tashkil qildi, chunki AQShning ichki bozori amerika korporatsiyalari, ayniqsa, avtomobil ishlab chiqaruvchi TMK (70%) va elektron tarmoq (52,5%) uchun asosiy bozor bo'lib qolavermoqda. Yaponiya TMK uchun ham ichki bozor asosiy hisoblanadi, tashqi bozorda ularning 40% mahsulotlari sotiladi. ES-15 transmilliylashuv ko'rsatkichi (62,5 %) shuni ko'rsatadiki, G'arbiy Evropa TMK mahsulotlarining katta qismi tashqi bozorlarda sotiladi.

Jahon iqtisodiyotining globallashuvida TMK roli ularning xorijiy faoliyati miqyosi va dinamikasi bilan belgilanadi. 2000 yilda TMK soni 63 mintgaga, ularning

chet eldagi filiallari esa 822 mintaga etdi. TMKning mamlakat hududidan tashqaridagi faoliyati va ularning moliya va iqtisodiyot globallashuvidagi roli haqida to'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalari (TTChEI) dinamikasai va hajmi ham dalolat beradi. 1990 yillarning ikkinchi yarmida TTChEI olib chiqish o'rtacha yillik surati 37%ni tashkil qildi, rivojlangan mamlakatlarning to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalardagi xorijiy aktivlar umumiy summasi 2001 yilda 6,6 trln. dollarni tashkil qildi. TTChEI katta qismi firmalarning xalqaro birlashuvi va o'ziga olish vositasida amalga oshiriladi.

2000 yilda kompaniyalar birlashuvi va o'ziga olishi umumiy summasi 1,1 trln dollarga teng bo'lib, 1990 yilga nisbatan 7,6 baravar o'sdi. 1990-2000 yillarda TMK xorijiy filiallarining yalpi mahsuloti 2,2 baravar o'sdi va 3,2 trln doll., yoki dunyo YaIMning 10%iga teng bo'ldi; TMK xorijiy strukturalari jami sotuv hajmi va ularning mahsulotlari eksporti 3 baravar o'sdi va mos ravishda 15,7 va 3,6 trln doll.ni (jahon eksportining $\frac{1}{2}$ qismi) tashkil etdi. Jahon tovar bozorlarining ko'pchiligi deyarli to'liq TMK nazorati ostida (temir rudasi, mis, boksitlar, qalay, shuningdek, choy, kofe, bug'doy, makkajo'xori, o'rmon materiallari, tamaki, jut, banan, tabiiy kauchuk va b.).

Yangi texnika, ilg'or texnologiyalar va nou-xauga beriladigan patent va litsenziyalarning 4/5 qismi TMKga to'g'ri keladi. Texnologik o'zini-o'zi ta'minlashning o'rnini texnologik jihatdan bir-biriga bog'liqlik egallay boshladi, bunda o'sib borayotgan ishlab chiqarish xarajatlari va innovatsiyalar riskini taqsimlash, shuningdek, yangi mahsulotlar va texnologik jarayonlarni yaratish uchun zarur bo'lgan xilma-xil bilimlar va xodimlar malakasini markazlashtirish maqsadida resurslarni xalqaro birlashtirish ro'y beradi. Tijoratdan oldingi tadqiqotlar va loyihalar sohasida xalqaro hamkorlik texnologiya raqobatbardoshlikning hal etuvchi omiliga aylangan xalqaro raqobat kuchayib borayotgan bir paytda boshlandi.

Hozirda TMK global rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqmoqda. Ular yuqori malakali mutaxassislarni o'z ilmiy markazlariga jalb etgan va ilmiy-texnik bilimlarni baynalmilallashtirish tashabbuskori bo'lgan holda nafaqat o'z mamlakatlarining, balki butun dunyoning ilmiy-texnik va innovatsion salohiyatidan foydalanmoqda. TMK tadqiqotlar va texnologiyalarni yaratish sohasida resurslashtirmoqda, biroq ularni qo'llash va mahsulotni bozorda sotish sohasida raqobatni davom ettirmoqda. Raqobatning bu turi dastlab yangi avlod texnikalarini yaratish xarajatlari qanchalik yirik bo'masin, alohida olingan bir korporatsiya uchun imkoni bo'lmagan ayrim yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarda boshlangan. Ishlab chiqarish va tijorat hamorligi sohasida transmilliy kapitallarni an'anaviy baynalmilallashtirish yangi bilimlar olish va ulardan amaliy foydalanish jarayonini baynalmilallashtirish bilan to'dirildi.

ITTKI sohasida xalqaro hamkorlik turli shakllarga ega: fundamental tadqiqotlar o'tkazish haqida bitimlar, qo'shma tajriba-konstruktorlik ishlari, sinov namunalari yaratish, sinab ko'rish, ommaviy ishlab chiqarish va h.q. 1980-1990-yillarda TMK xorijiy mamlakatlarda ilmiy-tadqiqot markazlarini faol joylashtirib, bu mamlakatlarning ilmiy-tadqiqot tashkilotlari, akademik institutlari, universitet muassasalari bilan hamkorlik qila boshladi. Ular turli firmalar, jumladan, o'z raqobatchilari bilan hamkorlikda yangi mahsulotlar va texnologik jarayonlarni

yaratgan holda o'z ilmiy-tadqiqot resurslarini venchur asoslarda boshqa mamlakatlarning shunday resurslari bilan birlashtira boshladi. Evropa tadqiqotlari va loyihalariga chet el investitsiyalarining katta qismi amerika TMK zimmasiga to'g'ri keladi.

1980-yillarning oxiridan boshlab ko'plab Amerika va Yaponiya kompaniyalari bilan ilmiy va litsenziyalangan aloqalarga ega bo'lgan yapon firmalari faollik bilan xorij mamlakatlarida o'z ilmiy-tadqiqot markazlarini tashkil eta boshladilar. Amerika, Evropa va Yaponiya kompaniyalari eng yangi tarmoqlarda (informatika, biotexnologiya, yangi materiallar ishlab chiqarish va b.) milliy kompaniyalarga qaraganda xorijiy kompaniyalar bilan ko'proq hamkorlik haqida bitim imzoladilar. ITTKI sohasida firmalararo kelishuvlardan tashqari xorijiy akademik va universitet ilmi (fani) bilan hamkorlik kengaymoqda. Bu hamkorlik shakllari xilma-xil: etakchi mutaxassislarning ilmiy maslahatlaridan tortib to universitet va akademik institutlarning chet ellik buyurtmachilar uchun muayyan tadqiqot dasturlari ishlab chiqishgacha bo'lishi mumkin.

TMKni strategik ittifoqlarga birlashishga undaydigan sabablar orasida yangi mahsulotni ishlab chiqish va uni bozorga chiqarish o'tasidagi vaqt oraliq'ini qisqartirish, yangi bozorlarga hamkorlarning sotuv tarmoqlari orqali kirib borish, izlanish tadqiqotlari va loyihalarini o'tkazish riski va xarajatlarini pasaytirish, kontragentlarning yuqori malakali ilmiy-tadqiqot va muhandislik salohiyati, ularning engi texnologiyalari, "nou-xau"sidan foydalanish va boshqalar ustunlik qiladi. Yuqori texnologiyali tarmoqlarda xalqaro hamkorlik bozorlar uchun raqobat kurashining kuchayishi, izlanishlar xarajatlarining o'sishi, yangi mahsulotlarning tez eskirishi, shuningdek, ijrochilik faoliyati sohasi, rejalarni amalga oshirish va bozor ulushini egallab olishda riskning sezilarli o'sishi tufayli rivojlanmoqda.

Kapitallarni birlashtirish, tadqiqotlar va loyihalar bilan bog'liq risk va xarajatlarni bo'lishib olish, yangi texnologiyalar yaratish va chet el bozorlariga chiqishga erishish uchun hatto yirik kompaniyalar ham birgalikda ishlashga majbur bo'lmoqda. Agar loyiha miqyosi alohida olingan bir korporatsiyaning moliyaviy va texnologik imkoniyatlari chegarasidan tashqariga chiqadigan bo'lsa, bunda korporatsiyalar hatto o'zlarining an'anaviy raqobatchilari orasidan ham hamkor topishga majbur bo'ladilar. Xalqaro bozorda raqobatlashayotgan kompaniya xalqaro hamkorlikni muvaffaqiyatning eng muhim omili sifatida ko'rib chiqadi. Strategik ittifoqlar tuzishning asosiy sababi bo'lib yangi texnologiyalar olish yoki texnologik jihatdan bir-birini to'ldirishni ta'minlashga intilish xizmat qiladi. Strategik ittifoqlarni rag'batlantiruvchi omillarning ko'pchiligi ITTKI tashkil qilish va uning natijalaridan foydalanish sohasiga aloqador, xususan:

- yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish bilan bog'liq riskni taqsimlash;
- ITTKI natijalaridan tijorat yo'lida foydalanish borasida raqobatchidan o'zib ketishga intilish;
- milliy patent qonunchiliklaridagi farqlar bilan bog'liq qiyinchiliklarni bartaraf qilish;
- chet elda tovarni sotish uchun litsenziya olish bilan bog'liq qiyinchiliklarni bartaraf qilish;

- ITTKI o'tkazish xarajatlarini qoplashga intilish;
- bojxona to'siqlarini bartaraf qilish zarurati;
- yangi ishlab chiqarish yoki iste'mol tizimi doirasida ayrim ixtirolarni integratsiyalashga intilish;
- mahsot yoki jarayonlarni ishlab chiqishning ilk bosqichlarida yomumiylashtirish standart va me'yorlar ishlab chiqish.

ITTKI va texnologiyalar o'tkazish bilan bog'liq firmalararo bitimlar soni yuqori sur'atlar bilan o'smoqda. Innovatsion tovarlar asosan kelib chiqqan mamlakatda yaratilgan, so'ngra xorijiy filiallarga eksport qilingan an'anaviy xulq-atvor modeli o'zgarmoqda. Bunday model tadqiqotlarning bir qismini arzon va malakali kadrlarga ega yoki ish sharoitlari yaxshiroq bo'gan boshqa mamlakatlarga o'tkazgan holda tadqiqotchilik ishlarini oqilona hududiy taqsimlashga tobora ko'proq o'rnini bo'shatib bermoqda.

Jahon iqtisodiyoti jarayonlarining rivojlanish tendentsiyalarini asosan AQSh TMK belgilab beradi, ularning beshtasi dunyodagi eng yirik TMK o'nligidan o'rin olgan. Amerikaning yirik TMK aksariyati xolding turidagi korxonalar guruhini ifodalaydi. Ular bosh kompaniyasi bo'gan xolding strukturasi yaratish, shuningdek, aksiyalarga bir vaqtning o'zida egalik qilish yo'li bilan tashkil qilingan fiktiv xolding mexanizmi orqali konsolidatsiyalovchi bank nazorati asosida tashkil topgan. Mavjud amerika transmilliy xoldinglarini ikki guruhga ajratish mumkin: birinchi o'ringa korxonalar ustidan nazoratni amalga oshiradigan banklar boshchiligidagi strukturalar kiradi; ikkinchi guruhda kuchli moliyaviy strukturalarga sanoat korxonalari ustunlik qiladi.

To'g'ridan-to'g'ri chet investitsiyalari AQShning amerika TMK xorijiy filiallari va sho'ba kompaniyalari ishlab chiqarish quvvatlariga asoslanadigan ikkinchi iqtisodiyotini yaratdi. Xorijiy strukturalarning mustaqillik darajasi ortadi, ularning o'zaro aloqasi kuchayadi, TMK va korporatsiyalar moliyaviy guruhlarining mulk va nazorat bo'yicha faoliyati tutashib ketadi, transmilliy strategik ittifoqlar tuziladi. Kompaniyalar chegaralari tobora "yuvilib" ketadi, sanoat guruhlarini tarqatish tarmoqlarga tegishli va turli hajmdagi bir-biri bilan bog'liq, lekin ma'lum darajada mustaqillikni saqab qolgan kompaniyalarini qamrab olgan yulduzlar shaklini oladi.

Amerika TMK va boshqa mamlakatlarning TMK global faoliyatida asosiy hamkorlar xalqaro yoki transmilliy banklar (TMB) hisoblanadi. TMB asosan rivojlangan mamlakatlarning yirik tijorat banklari asosida shakllangan bo'lib, milliy va xalqaro kapital bozorlarida hukmronlik qiladi. Bu banklar etakchilik uchun to'xtovsiz kurash olib bormoqda. 1980 yillarning o'rtalarigacha mutlaq etakchilik amerika banklarining qo'lida bo'lgan; keyinroq etakchilikni yapon banklari egallab olgan. Biroq 1990 yillarning boshlaridan iqtisodiy depressiya va bankrot tufayli yapon banklari etakchilikni qo'ldan boy bera boshladi.

3. Moliyaviy globallashtirish maqsadi va vazifalari

Hozirgi kunda xalqaro moliyaning xalqaro iqtisodiyotni integratsiyalashuvi (baynalmillatlashuvi) va globallashtirishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatidagi o'rnini va roli ortib bormoqda. Xalqaro savdo globallashtirish sharoitida xo'jalik faoliyatining internatsionallashtirishiga ko'maklashuvchi, xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuviga va milliy iqtisodiyotning o'zaro bog'liqligini kuchaytirishiga sabab

bo'luvchi sifatidagi omillarini o'zida saqlab qoldi. Jahon yalpi ichki mahsuloti(YaIM) ning o'rtacha yillik o'sish sur'atiga nisbatan xalqaro tovar aylanmasining o'rtacha yillik o'sish sur'ati 1982-1991 yillarda 1,5 marta, 1992-2007 yillarda esa 2,3 martaga oshdi. Shunday bo'lsada, xalqaro savdo globallashuvning jadallashuvida xalqaro valyuta-kredit va moliyaviy oqimlariga nisbatan ahamiyatini yo'qotib bormoqda.

1982 yildan 2006 yilgacha jahon tovar eksporti va noomil xizmat (nefaktornix uslug) hajmi 3,3 marta oshgan bo'lsa, yillik bevosita chet el investitsiyalarning chetga chiqishi esa 31 marta oshdi. Ikkinchi Jahon Urushidan keyin joriy to'lov balansi taqchilligini kompensatsion moliyalashtirish asosida milliy iqtisodiyotning moliyaga o'zaro qaramligining o'sishi tufayli moliyaviy globallashuv jarayoni paydo bo'la boshladi

1985 yillardan boshlab moliya bozori tizimi global miqyosda amal qila boshladi. Turli davlatlarning etakchi moliya markazlarini bog'lovchi jahon moliya tarmog'i yuzaga keldi. Bu tarmoq Nyu-York va boshqa etakchi moliya markazlarini, shu jumladan, London, Tokio va Tsyurixni bir-biriga bog'ladi.

London — etakchi Evrovalyuta markazi hisoblanadi. Tokio qimmatbaho obligatsiyalar bozori Yaponiyada jamg'arma hajmining yuqoriligi va kapital mikdorining ortiqchaligi tufayli so'nggi yillarda yanada taraqqiy etmokda.

Xorij depozitlarining manfiyligi tufayli Tsyurix ham etakchi chet el obligatsiyalari bozori hisoblanadi. Boshqa xalkaro moliya markazlari, masalan, Frankfurt, Amsterdam, Parij, Gonkong, Bagama orollari, Kayman orollari dunyo kapitali oqimi bilan bog'liq turli vazifalarni bajaradilar. Ushbu markazlar o'rtasidagi aloqalarning mustahkamlanishi quyidagi uch yo'nalishga ega bulgan moliyaviy inqilobni yuzaga keltirdi. Bu:

- xalqaro moliya institutlarining global ishtiroki;
- xalqaro moliyaviy integratsiya
- moliyaviy innovatsiyalarning tezkorlik bilan rivojlanishidir.

Dunyo kapitali oqimining o'sishi davlatlar o'rtasida moliyaviy raqobatni kuchaytiradi. Ushbu an'ana ichki bozor faoliyatiga va xalqaro kapital harakatining erkinlashishiga davlat aralashuvining qisqarishiga ko'maklashgan holda, alohida davlat hukumatlariga o'z bosimini o'tkazmokda.

1980 yillarda AQShda rivojlanayotgan qimmatbaho qog'ozlar bozori chet el banklari va brokerlarini o'ziga jalb qilgan bo'lsa, bu vaqtda Yaponiya chet el valyuta bozorini va ichki moliya bozorini erkinlashtirishni boshladi. Shundan so'ng, Yaponiyada chet el obligatsiyalari bozori va pul bozori sezilarli darajada o'sdi. Xuddi shunday tajriba Buyuk Britaniyada ham kuzatildi, ya'ni 1979 yil-da kapital ustidan nazorat olib tashlandi va 1986 yilning oktyabrida aktsiyalar bozorini isloh qilish («katta shok») boshlandi. Natijada, Buyuk Britaniya moliya bozorlari xalqaro evroobligatsiyalari bozori va aktsiyalar bozori faoliyatining kengayishi hisobiga sezilarli darajada o'sdi.

Xalqaro moliyaviy integratsiya — moliya inqilobining ikkinchi yunalishi — ichki va xalqaro moliya bozorlari o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish hamda ushbu bozor sektorlari o'rtasidagi aloqaning rivojlanishi bilan bog'liq. Ya'ni, moliya kapitali hech qanday cheklashlarsiz, erkin tarzda ichki moliya bozorida jahon

moliya bozoriga va aksincha joylashtirilishi mumkin. Moliya integratsiyasi jarayoni shakllanayotgan bir paytda, moliya institutlarining qarz olish, kreditlash, investitsiya qilish funksiyalarini bajarish hamda boshqa moliyaviy xizmatlarni ko'rsatish maqsadida etakchi moliya markazlarida o'z filiallarini tashkil qilmokda. Xalqaro moliyaviy integratsiya ham qarz oluvchiga, ham kreditorga teng ravishda foyda keltirmokda. Biroq qarz oluvchilar va kreditorlar uchun turli darajadagi risklar, jumladan, bozor, foiz, valyuta va siyosiy risklar mavjud.

Xalqaro moliyaviy integratsiya moliya institutlari va bozorning boshqa ishtirokchilari oldiga bir qancha muammolarni qo'yadi. Birinchidan, investor uchun xalqaro kapital bozori faoliyatiga taallukli bo'lgan, ishonchli ma'lumotlar olish murakkabroq bo'lishi mumkin. Ko'pgina moliyaviy operatsiyalar, masalan, moliyaviy svoplar balansdan tashqari moddalarga tegishli bo'lib, hisobotning odatdagi yo'llari bo'yicha aniq qayd qilinmaydi. Kapital bozorlari integratsiyasi kapital qo'yilish jarayoni boshlanishining soddalashuviga olib keldi. Pul-kredit muassasalari boshliqlariga tuzatuvchi strategiyani shakllantirish maqsadida beqarorlashtiruvchi mablag'lar oqimini o'z vaqtida aniqlash yoki prognoz qilish ancha murakkabdir. Oxir oqibatda, bozor integratsiyasi moliya bozori bilan bog'liqligini kuchaytiradi va uning fao-liyati ustidan nazorat qilish muammosini murakkablashtiradi.

Moliyaviy innovatsiyalar, ya'ni yangi moliyaviy instrumentlar va texnologiyalarni tashkil etish moliyaviy inqilobning uchinchi yo'nalishi hisoblanadi. Moliyaviy instrumentlar, ya'ni evrodollar depozit sertifikatlari, nollik kuponli evroobligatsiyalar, evrovalyutadagi sin-ditsirlashgan kreditlar, foiz stavkasi, valyuta svoplari va o'zgaruvchan foizli qisqa muddatli majburiyatlar xalkaro moliya bozorlarida hozirgi kunda keng tarqalgandir. 1982 yildan keyin evrovalyutadagi sinditsirlashgan kreditlar hajmining kamayishi sekyuritizatsiya jarayonini tezlashtirdi¹. Ushbu tamoyildan foydalangan holda qarz oluvchi to'g'ridan-to'g'ri bank tomonidan kreditlashga bog'liqlikni kamaytirishi va buning o'rniga joylashtirilishi tijorat yoki investitsion banklar tomonidan kafolatlanadigan qisqa muddatli tijorat veksellari yoki qisqa muddatli obligatsiyalar chiqarishi mumkin. Bu instrumentlar, agar uzoq muddatli qimmatbaho qog'ozlap bo'lgan taqdirda, davriy chiqarilishi va ikkilamchi bozorda qayta sotilishi mumkin.

Evronotalarni chiqarish dasturi bunday sekyuritizatsiya jarayoniga misol bo'la oladi. Qimmatbaho qog'ozlarni chiqarish 1983 yilda 10 mlrd. AQSh dollaridan 1985 yilda 26 mlrd. AQSh dollarigacha tez sur'atlar bilan o'sdi². Texnologik innovatsiyalar erkinlashtirish jarayonini yanada tezlashtirdi va kuchaytirdi. Asosan, aloqa vositalari xalqaro operatsiyalar hajmi va ularni amalga oshirish tezligini oshirdi. Bu esa, axborot va kapital oqimini tezlik bilan amalga oshiradi. Telekommunikatsiyalar banklarga butun jahon depozit pullardan (pool) omonatlarni jalb qilishga hamda eng yuqori daromad va eng kam xarajat sharoitida qarz oluvchilarga mablag'lar yo'naltirishga yordam beradi.

Investitsion banklar SVIFTLar orqali obligatsiya va xorijiy valyutalardagi bitimlarni tuzadilar. Tijorat banklari o'z shtab kvartiralaridan xorijdagi

¹Кредит мавқеининг тушиши ҳисобига молия бозорларида қимматбаҳо қоғозлар аҳамиятининг ошиши жараёни.

²Morgan Guaranty Trust Company. Global Financial Charge // World Financial market (December 1986): 2.

vakolatxonalariga to'lovlarning elektron tizimi orqali akkreditivlarni yo'naltirishlari mumkin, mahalliy ekspert va import qiluvchilar bilan bunday aloqa kompyuter orqali ta'minlanadi. Chet mamlakatlar moliya tizimining rivojlanishi bilan yangi instrumentlardan foydalanish jarayoni yuzaga chikdi. 1990 yillardan boshlab, «moliyaviy injiniring» termini ilmiy adabiyotlarda qo'llanila boshlandi.

Moliyaviy injiniring deganda, moliyaviy muammolarni hal etish va moliyaviy imkoniyatlardan foydalanish maqsadida moliyaviy texnologiyalarni qo'llash va rivojlantirish tushuniladi³.

Moliyaviy texnologiyalar — keng qamrovli tushuncha bo'lib, ochiq turdagi investitsion fondlarning mablag'larni faqat pul bozorining qisqa muddatli majburiyatlariga, bankomatlariga⁴, hosilaviy qimmatbaho qog'ozlarga va boshqalarga qo'yishlarni anglatadi.

1970 yillarda jahon iqtisodiyoti likvidliligi va balanslashtirilmagan joriy to'lovlar hajmining keskin o'sishi sababli moliyaviy globallashuv to'liq shakllandi. Bu jarayon oltindeviz standartining va qat'iy valyuta kurslarining bekor qilinishi natijasida yuz berdi. Shuningdek, xalqaro likvidlikning o'sishi, evrovalyuta bozorlarining “neftdollarlari” hisobiga to'ldirilishi va xalqaro bank kreditlashtirish hajmining kengayishi kabi sabablarga ko'ra ham ro'y bergan.

4. Moliyaviy globallashuvning istiqbollari

Jahon moliya bozorini xalqaro miqyosda globallashgan bozor deb tavsiflash mumkin. Jahon moliya bozori moliyaviy globallashuv jarayoni mahsuli bo'lib, industrial mamlakatlarni umumjahon miqyosda iqtisodiy samaradorligini keskin oshirdi. Lekin bu jarayon rivojlanayotgan mamlakatlar rivojiga ijobiy ta'sirdan ko'ra ko'proq salbiy ta'sir ko'rsatishi hozirda barchaga ayon bo'lib qoldi. Buning sababi rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti industrial davlatlar iqtisodiyotiga ko'pdan bog'liqligida deb bilish mumkin. Ammo bunga qaramasdan rivojlanayotgan mamlakatlar iloji boricha moliyaviy globallashuvning ijobiy taraflarini o'zlarida joriy qilishni tinmay davom ettirmoqdalar (quyidagi jadvalga qaralsin). Bunga misol: Markaziy va Sharqiy Evropa mamlakatlari, Rossiya, Qozog'iston, Ukranina, Latviya, Litva, Estoniya, Hitoy, Indoneziya, Malayziya, Singapur, Koreya, JAR, Brazliya, Chili, Argentina va h.k. davlatlari. Bu mamlakatlarning borgan sari jahon moliya bozoridagi salmog'i oshib bormoqda, moliyaviy globallashuv jarayonlariga qo'shilishi tezlashmoqda, natijada iqtisodiy samaradorligi sezilarli ortmoqda.

Iqtisodiy o'sish, investitsiyalar va moliya bozorining o'zaro bog'liqligi haqidagi quyidagi argumentlarni keltirish o'rinli.

Birinchi argument.

Iqtisodiy o'sish va investitsiyalarning o'zaro bog'liqligi mexanizmi Nobel mukofoti laureati P.Samuelson tomonidan “akselerator tamoyili” ko'rinishida quyidagicha ifodalangan: real YaIM o'sishi real investitsiyalar o'sishiga olib keladi, o'z navbatida real investitsiyalarning ko'tarilishi unga javoban YaIM o'sishiga sabab bo'ladi. Bu tamoyilning muhim jihati shundan iboratki, real investitsiyalar real kapital (bino va inshoatlar, mashina va anjomlar) va ishlab chiqarish zahiralari bahosi ortishini bildiradi. Demak, ko'rinib turibdiki, moliyaviy instrumentlar (qimmatli

³The Journal of Financial Engineering (June 1992).

⁴Турли банк операцияларини бажарувчи автоматлар.

qog'ozlar) yordamida real kapitalga qilingan investitsiyalarning ortishi uning bahosini oshiradi, bu esa mos ravishda moliyaviy instrument ko'rinishini olgan investitsiyalarning o'sishiga olib keladi, ya'ni "moliyaviy instrument (qimmatli qog'oz) va uning real bazisi (real kapital) o'rasidagi ekvivalentlilik" tamoyilini to'g'riligini hamda iqtisodiy o'sish, investitsiyalar va moliya bozorining o'zaro bog'liqligi isbotlaydi.

Ikkinchi argument.

Birinchi argumentning so'zsiz kuchga ega bo'lganligi sababli, $MV=PT$, IS-LM, $C=Y(1-S)$, $S=I$ modellarning iqtisodiy o'sish, investitsiyalar va moliya bozorining o'zaro bog'liqligi mos ravishda $SV=PI$ modeli asosida nazariy isbotini topadi.

Uchinchi argument.

IS-LM modeli nuqtai nazaridan kredit stavkasi – real kapitalga qilingan pulli investitsiya bahosi, ya'ni real kapitalning oldindan moliya (kredit) bozori kon'yunkturasi asosida ob'ektiv belgilanadigan riskli bozor bahosi. Bu bahoning eng ishonchli minimal birlamchi (dastlabki) miqdori Markaziy bankning qayta moliyalashtirish (reinvestitsiya) stavkasi bilan belgilanadi. Ya'ni Markaziy bank bu stavkani inflyatsiyaga hamohang likvid pul bilan ta'minlab iqtisodiyotni tartiblashtirishi asosida real kapital va investitsiyalarning o'zaro ekvivalent bog'liqlikdagi eng ishonchli minimal riskli bahosini o'sishini va ungan mos ravishda eng ishonchli minimal iqtisodiy o'sish darajasini ta'minlaydi. Lekin moliya bozori operatorlari (tijorat banklari) dastlabki bahoga keyinchalik o'z hohish-istaklari ila marjalarini qo'shishlari sababli, taklif qilinajak tijorat baho vujudga keladi. Bu baho faqat ikkilamchi moliya (kredit) bozorida (uning funksiyasi evaziga) ob'ektiv mazmunga ega bo'lib (kon'yunktura asosida), real kapital va investitsiyaning o'zaro ekvivalent bog'liqlikdagi eng ob'ektiv riskli bahosini o'sishi (pasayishi) va ungan mos ravishda moliya bozori yordamida eng ishonchli real iqtisodiy o'sish (pasayish) darajasi ta'minlanadi. Aynan shu qonuniyat iqtisodiy o'sish, investitsiyalar va moliya bozorining o'zaro bog'liqligini isbotlaydi. Shu bilan birga bu qonuniyat moliya bozorini tartiblashtirish zarurligini ham belgilaydi.

Moliyaviy globallashuv sharoitida moliya bozorlarini rivojlanishi uzoq kelajakda dunyoning istalgan joyidan va vaqtda ishtirok etish imkonini beruvchi xalqaro elektron birjani vujudga kelishini (hisob-kitob markazi va markaziy depozitariy bilan kompleksda) tahmin qilish mumkin. Lekin yaqin kelajakda bunday elektron birja bilan birga fond birjalari ham parallel faoliyat yuritib rivojlanishi aniq. Hozirda jahon moliya bozorlaridagi qimmatli qog'ozlarning oboroti xalqaro tovar aylanmasi (oboroti) hajmidan 60-70 barobar ko'p, bu ko'rsatkichning borgan sari ortib borishi tendentsiyasini kuzatish mumkin.

Bunda xalqaro (horijiy) portfel investitsiyalarining salmog'i bevosita (to'g'ridan to'g'ri) investitsiyalar va xalqaro kreditlar hajmidan sezilarli katta bo'lib, bunga moliya bozorlarining iqtisodiyotdagi rolini oshib borishi, sekyuritizatsiya jarayonlari va moliya injiniringini tez sur'atlar bilan rivojlanishi sabab bo'lmoqda.

Moliya bozorining rivojlanishi to'g'risidagi statistik ma'lumotlarni tahlili quyidagilarni ko'rsatadi:

- moliya bozorlarini o'ta notekis rivojlanishi, raqobatni kuchliligi, alohida mamlakatlar ulushlarini barqarormasligi. Industrial va rivojlanayotgan davlatlar va ularning moliya bozorlarini yillik kapitalizatsiya darajasini keskin farqlanishi;

- 10-15 yillik o'lchamga ega uzoq muddatli tendentsiyalar. Masalan, shu davr davomida Frantsiya, Ispaniya, Gonkong, Indoneziya, Hitoy, Turkiya, Meksika, Hindiston, Rossiya kabi davlatlar o'z salmog'ini tez oshirgan. Bir qator rivojlangan davlatlarda (Shveytsariya, Germaniya, AQSh) va ba'zi rivojlanayotgan mamlakatlarda (Braziliya, Hindiston) aktsiyalar bozori rivoji sur'atlari barqaror oshib borgan. Aksincha 1990 yillarning o'rtasida bir qator mamlakatlar (Yaponiya, Kanada, Tayvan, Koreya, Malayziya) investitsion resurslarni jalb qilish borasida o'z o'rinlarini berib qo'yganlar;

- unchalik katta bo'lmagan bozorlarning (1990-1996, 1999, 2005 yillarda – osiyo bozorlari) tez rivojlanishi (masalan, Hitoy, Indoneziya), agarda bunday rivojlanish milliy iqtisodiyotni o'sishi bilan ta'minlangan bo'lsa;

- qisqa muddatli effektlar – masalan, Ispaniya va Gonkongda (1993 y.), Turkiyada (1999 y.) kapitalizatsiya hajmini o'ta tez o'sishi, Malayziyada (1993-1997 yy.) bozorni tebranishlari, AQShda (1996 - 1999 yy., 2002-2006 yy.), Tayvanda va Koreyada (1990 yillar boshida va 2000-chi yillarda) bozor hajmini tez ortishi;

- bozorlar va ularning guruhleri bir-birlari bilan raqobatlashib qrama-qarshi dinamikaga ega bo'lishi mumkin (investorlarni 1997-1998 yy. ohirida rivojlanayotgan bozorlardan borgan sari rivojlangan bozorlarga ketishi). Bunda raqobatning regional aspekti ham muhim ahamiyatga ega, masalan, 1997-1998 yy. MShE mamlakatlari bozorlariga Osiyo va Lotin Amerika bozorlariga qaraganda inqiroz kamroq ta'sir ko'rsatgan. Rivojlangan bozorlarning risklari va volatilligi rivojlanayotgan bozorlarnikiga qaraganda ancha kamligini kuzatish mumkin.

4-Mavzu. Moliyaviy xavfsizlik masalalari

1. O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy strategik rivojlanishi modeli – davlatning moliyaviy xavfsizligini ta'minlovchi mexanizm.
2. O'zbekiston iqtisodiyotning tashqi xurujlar sharoitidagi rivojlanish tajribasi.

1.O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy strategik rivojlanishi modeli – davlatning moliyaviy xavfsizligini ta'minlovchi mexanizm

Global ta'sirning globallashuv jarayonlari asosini tashkil qiluvchi omillari orasida ko'plab mamlakatlarning o'z suverenitetini va iqtisodiy mustaqilligini yo'qotishga olib kelgan omillar xam bor. Boshqa tomondan qaraganda, ayni shu omillar jahondagi butun boshli mintaqalarning rivojlanishiga yordam berdi.

Hozirgi sharoitdagi iqtisodiy o'zgarishlar davomida milliy rivojlanishning ustun jihatlari yo'qotmaslik uchun iqtisodiy xavfsizlik talablarini inobatga olish nixoyatda muhim bo'lib bormoqda.

Jahon iqtisodiy rivojlanishining globallashuvi tufayli yuzaga kelayotgan asosiy muammo shundaki, suverenitet va iqtisodiy mustaqillikni mustahkamlash bilan bir vaqtda tashqi iqtisodiy faoliyatdan foyda olish masalasini hal qilish murakkablashib bormoqda. Odatda ko'pchilik ikki qutbdan birini tanlamoqda, ya'ni mustaqillikning kuchayishi aholining moddiy holati yomonlashuviga olib kelmasligi uchun xo'jalikdagi suverenitetni boy berishga to'g'ri kelmoqda. Tabiiyki, mazkur jarayonlarning ta'siri barcha milliy iqtisodiyotlar uchun bir xil emas. Ularning ayrimlari iqtisodiy rivojlanishning jadallashuviga yordam beradi, boshqalari esa, aksincha, mamlakatning o'zidagi ishlab chiqaruvchilarining faoliyatini cheklaydi, ularning qoloqlik darajasini kuchaytiradi va ularni nafaqat jahon bozoridan, balki ichki bozordan ham siqib chiqaradi.

Shu bois jahon jamoatchiligi savdo erkinligi printsiplarini go'yoki qo'llab-quvvatlayotgandek ko'rinsa ham, jahondagi deyarli barcha mamlakatlar proteksionizm choralarini faol qo'llashda davom etmoqdalar. Iqtisodiy xavfsizlik esa, mutaxassislar ta'kidlaganidek, savdo erkinligi va proteksionizmni iqtisodiyotning tuzilishiga bog'liq ravishda maqbul tarzda uyg'unlashtirish bilan belgilanadi.

Ma'lumki, ochiq iqtisodiyot - bu tashqi iqtisodiy aloqalarga kirishgan, ularning afzalligiga tayanib rivojlanib boruvchi iqtisodiyotdir.

Milliy iqtisodiyotning ochiqligi xozirgi zamon bozor rivojlanishining asosiy printsiplaridan biridir. Bu printsiplarni amal qilgan sharoitda ko'pchilik ishlab chiqaruvchilar tashqi iqtisodiy faoliyat bilan bevosita bog'liq bo'lib qolishlari tufayli, iqtisodiy xavfsizlikning ushbu jihati nihoyatda keng tarqaladi.

Shu bois milliy iqtisodiyotning ochiqligi masalasini bozorga o'tish modelining moxiyati bilan birgalikda ko'rib chiqish lozim.

Avvalo shuni ta'kidlash zarurki, mustaqillik yillarida O'zbekistonda boshqa mamlakatlar bilan o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yishning bir qator asosiy printsiplari ishlab chiqilib, hayotga izchil joriy etib borildi. Tashqi iqtisodiy faoliyatida tashkil qilishning teng xuquqlilik va o'zaro foydalilik, boshqa mamlakatlarning ichki ishlariga aralashmaslik printsiplari eng muxim o'rin tutdi.

Bundan tashqari, O'zbekiston biror-bir davlatning ta'sir doirasiga kirmaslik va o'z milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda dunyodagi barcha mamlakatlar bilan, ularning mafkuraviy qarashlari qandayligidan qat'iy nazar, o'z munosabatlarini mustaqil belgilash yo'lini tutmoqda.

Shu asosda mamlakatimiz o'zaro foydali aloqalar, ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnomaviy munosabatlar, jumladan, O'zbekiston kirgan va faol ishtirokchisiga aylangan xalqaro iqtisodiy ittifoqlar doirasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish yo'lidan bordi.

Bularning barchasi O'zbekiston suveren davlat sifatida ochiq iqtisodiyotni shakllantirish yo'lida faol ish olib bora boshlaganligi haqida gapirish imkonini beradi. Bunda ochiq turdagi iqtisodiyotni shakllantirishning asosini mamlakatning dunyo xo'jalik aloqalarida, xalqaro mehnat taqsimotida keng ishtirok etishi tashkil etadi.

Iqtisodiy isloxlarni chuqurlashtirish, mamlakatimizni modernizatsiya etish ijtimoiy manfaatlarni qondirishga qaratilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish borasidagi choralarni izchil amalga oshirish bozor iqtisodiyoti ochiq xususiyatga ega bo'lgan, boshqalardan ajralish va alohidalanish bilan kelisha olmaydigan erkin iqtisodiyot ekanligi haqidagi qoidaga asoslanadi. Shu bois mamlakatimiz bozor iqtisodiyotiga o'tib borgani sari milliy iqtisodiyotning ochiqligi ham yaqqol tus olib borishi kerak.

Hozirgi vaqtda ochiq iqtisodiyot beradigan afzalliklar xilma-xildir. Uzbekiston ochiq milliy iqtisodiyotning quyidagi afzalliklaridan bahramand bo'ladi.

Birinchidan, mamlakat jahon mehnat taqsimoti afzalliklaridan foydalanib, o'zining milliy ishlab chiqarishini real imkoniyatlaridan ortiq darajada o'stirish imkoniga ega bo'ladi. Bunda tashqi iqtisodiy aloqalar iqtisodiy o'sishning muhim intensiv omili vazifasini bajara boshlaydi.

Ikkinchidan, jaxon xo'jaligi bilan aloqaga kirishish bozorning hozircha bizda ojiz bo'lgan yoki umuman mavjud bo'lmagan mexanizmlari va institutlarini jadal rivojlantirishga imkon beradi. Bular—mukammal raqobatli muhit, fond bozori, kredit berish va sug'urta qilish. Bunday rivojlanish haqiqiy ko'p ukladli iqtisodiyotning shakllanishiga yordam beradi, O'zbekiston bilan qolgan dunyo o'rtasida iqtisodiy tizimdagi asosiy farqlarni bartaraf etadi.

Uchinchidan, MDH davlatlari o'rtasida shakllanayotgan yangi iqtisodiy munosabatlar tizimi doirasida tijoratchilik qoidalarining yuzaga kelishi tashqi savdoning samaradorligini oshirdi.

To'rtinchidan, MDH bozorida ehtiyojlar va resurslarning yangi muvozanatini xisobga ola turib, milliy manfaatlarga javob beruvchi mustaqil tarkibiy o'zgarishlarni o'tkazish imkonini beradi. Uzbekistonning eksportida xom-ashyo ulushining asta-sekin kamayishi xamda qo'shimcha ishlov berish evaziga ancha yuqori narxdagi tayyor maxsulot ulushining muttasil oshib borishi respublikaning yangi tashqi iqtisodiy ixtisoslashuvini shakllanishiga imkon yaratadi.

Beshinchidan, tashqi iqtisodiy faoliyatning erishilgan darajasida O'zbekiston xalqaro iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlarda ishtirok etib, o'zining iqtisodiy manfaatlarini amalga oshirish imkoniga ega bo'ladi.

Ochiq iqtisodiyot globallashtirish talablariga mos kelsada, ichki qarama-qarshiliklar birligini hosil qiladi. Ochiqlik qanchalik yuqori bo'lsa, iqtisodiyotning

tashqi kuchlarga tobeligi shunchalik ortadi. Natijada takror ishlab chiqarish va tarkibiy tuzilishlarni jiddiy o'zgartirishga to'g'ri keladi. Shu bois uni bozorga o'tishdan iborat murakkab va qiyin davrda barcha ofatlarning oldini oluvchi vosita deb talqin etib bo'lmaydi. Gap shundaki, xozir O'zbekiston sanoati umuman xalqaro raqobatga tayyor emas. Hozircha import mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan mahsulotni "engmoqda", iste'molning qaror topayotgan o'ziga xos "kosmopolitik modelida" etalon vazifasini bajarmoqda.

O'zbekiston ochiq iqtisodiyot sharoitida jahon xo'jaligi tsikllarining bevosita ta'siriga duch keladi. Buning ustiga, eksport mahsulotlari asosan ashyolardan iborat, jahon xo'jalik tsikllariga moslashishi qiyin kechadi.

Ilmiy adabiyotlarda ochiq iqtisodiyotning mohiyati haqidagi masala qo'yilayotgan ilmiy ishlar hali kam. Shu sababli ko'rib chiqilmagan masalalar, jumladan respublikamizning eksport salohiyatini baxolash, uning darajasini belgilovchi omillarni, eksportni tartibga solish mexa-nizmining tashqi omillarini tavsiflash, ularni inobatga olib takomillashtirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Ayniqsa, O'zbekiston iqtisodiyotining ochiqlik darajasi iqtisodiy o'sishning tashqi omillariga qanchalik to'g'ri kelishi masalasi ishlab chiqilmagan. Jahon xo'jaligiga integratsiyalashuvning eng istiqbolli va maqbul yo'nalishini belgilash zarurati xam bor. Hozir ochiq milliy iqtisodiyotning jahon xo'jaligi bilan bog'lanishi tovarlar, ish kuchi va kapitalning erkin xarakati orqali amalga oshiriladi. Bozor tizimiga o'tishda iqtisodiy o'sishning tashqi manbalari ichki manbalari bilan bir qatorda turgani uchun yosh mamlakatlar muqarrar ravishda baynalmilallashuv jarayoniga kirib borishlari kerak bo'ladi.

Ochiq iqtisodiyotning jiddiyligi shundaki, bu milliy iqtisodiyotni tashqi dunyo uchun ochishni ham, tashqi omillarning salbiy ta'siridan uni ximoya qilishni xam bildiradi. Binobarin, iqtisodiyotning "ochiqligi", bir tomondan, boshqalarga bog'liqlikni va o'zgarlar ta'siriga berilishni bildiradi; ayni paytda milliy xo'jaliklar o'zaro qo'shilib ketgan sharoitda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash muammosini keltirib chiqaradi.

Ochiq iqtisodiyot mazmuni bilan bog'liq muammolarga bunday yondashuv sharoitida u milliy xo'jalik uchun umuman biror-bir afzallikka egami yoki bu xo'jalikning baynalmilallashuvi ortib borgan sari yuzaga keladigan ob'ektiv zaruratki, degan masala noma'lumligicha qolmoqda. Umuman olganda, ushbu ziddiyat iqtisodiy xavfsizlik muammolarini kuchaytiradi."

Ochiqlik darajasi Mamlakatda ishlab chiqariladigan tovar va xizmatlarning raqobatbardoshligi bilan bog'liq bo'ladi. Aks holda soxta ochig'lik shakllanadi, natijada bu iqtisodiy xavfsizlik darajasining amalda pasayishiga olib kelishi mumkin. Bunga yo'l qo'yilmaslik uchun ochiq iqtisodiyot tarkibini yangilashga to'g'ri keladi.

Jahon amaliyotida iqtisodiyot tarkibini qayta qurishning ikki varianti aniq ko'zga tashlanadi. Birinchisi, bunda tarkibiy o'zgarish asosan bozor kuchlariga (AQSh, Angliyada) tayanadi, ikkinchisi, bunda davlatning oz yoki ko'p darajada qattiq tartibga solishiga tayanadi (G'arbdagi ayrim davlatlar, Yaponiya, Turkiya, Xitoy va Janubi-Sharqiy Osiyodagi yangi industrial mamlakatlarning ko'pchiligida).

Ammo ayrim mualliflar Markaziy Evroosiyo davlatlarida bozor iqtisodiyoti uchun zarur bo'lgan sharoitlar (birinchi navbatda, bozor infratuzilmasi) hozircha

nafaqat shakllanmadi, balki ilgari respublikalar o'rtasida bo'lgan ko'plab aloqalarning hamda tovar ayirboshlashni naturallashtirish tamoyillarining uzilishi natijasida yanada noqulay bo'lib qoldi, degan xulosaga kelganlar.

Shu bois masala mintaqa davlatlari iqtisodiyotini tuzilmaviy qayta qurishni bozor o'z-o'zicha hal qiladimi yoki davlat buni uddasidan chiqadimi, tarzida qo'yilmoqda. Bizningcha, bozor kuchlari resurslarni yangi sohalarga darhol yubora olmaydi. Bunga yo'l berilsa, yangi tuzilmalarni shakllantirish vazifalari nihoyatda qiyin hal bo'ladi. Ishlab chiqarishni qayta qurish va uning sifatini o'zgartirish uchun nihoyatda katta mablag', jumladan, xorijiy kapitalni jalb qilish kerak bo'ladi. Bozor mexanizmi buni amalga oshirishi uchun ko'p vaqt talab qilinadi. Shu sababli aytilgan ishlar Evroosiyo iqtisodiy hamjamiyati davlatlari doirasida ham muayyan markazlashuvni talab etuvchi siyosat orqali amalga oshirilishi mumkin.

Biroq ko'pchilik ishlab chiqarishning davlatga qarashli bo'lmagan mulkka asoslanganligini inkor etmagan holda, tarkibiy tuzulmani yangilashda davlatning faol ishtiroki zarur deb hisoblanish kerak, chunki shundagina iqtisodiy xavfsizlikni izchil ravishda amalda mustahkamlash mumkin bo'ladi, deb o'ylaymiz.

Ochiq iqtisodiyotning yana bir tarkibiy qismi tashqi iqtisodiy faoliyatdir. Tashqi iqtisodiy faoliyatni amal qilayotgan aloqalar va iqtisodiy manfaatlar orqali ko'rib chiqish uni ochiq iqtisodiyot muammolari orqali bog'lash imkonini beradi. Ochiq iqtisodiyot bozor mexanizmiga tayanar ekan, iqtisodiy manfaatlarni uyg'unlashtirgan holda tashqi aloqalarni kengaytirish mumkin.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning miqyosi, hajmi va samaradorligi turli mamlakatlarga tegishli bo'lgan firma, tashkilot, aksionerlik jamiyatlari hamkorligining tashqi savdo, qo'shma tadbirkorlik, ilmiy va texnikaviy kabi hamkorlik shakllarini manfaatlariga rioya etgan holda yuzaga chiqaradi.

Shu bois davlat organlari, davlatga qarashli bo'lmagan milliy va xalqaro tashkilotlar tashqi iqtisodiy aloqalarga moslashishga katta e'tibor beradilar. Bunday tartib ko'p jihatdan milliy iqtisodiyotning liberallasuvi va ochiqlik darajasini belgilab beradi.

Davlatning tashqi iqtisodiy aloqalarni tartibga solishi mamlakatning cheklangan ishlab chiqarish resurslarydan foydalanish samarasini oshirish va iste'molning tuzilishini maqbullashtirish maqsadida, xalqaro mehnat taqsimotida mamlakat ishtirokini chuqurlashtirish va kengaytirish borasidagi choralar orqali yuz beradi.

Bunda davlatning tashqi iqtisodiy aloqalarni tartibga solishi faqat ma'muriy usullar bilan emas, balki pul, kredit, byudjet mablag'lari yordamida hamda iqtisodiyotning davlat sektoriga tayanishi evaziga amalga oshirilganda natija beradi.

Tashqi iqtisodiy aloqalarni davlat tomonidan tartibga solish oxir-oqibatda ular davlatning iqtisodiy xavfsizligini qo'llab-quvvatlagan taqdirda, iqtisodiy sub'ektlarning barcha turdagi manfaatlarini maqbul tarzda amalga oshirganda natija beradi.

Xalqaro iqtisodiy aloqalarni tartibga solish mexanizmi tashqi iqtisodiy faoliyat sub'ektlari kirishadigan munosabatlarni boshqarish printsiplari, vositalari va usullarining muayyan tizimidir. Ushbu tizimga uchta asosiy blok kiradi: boshqaruv printsiplari; tartibga solishning aniq usullari va vositalari majmui; institutsional va huquqiy tuzilmalar.

Tashqi iqtisodiy aloqalarni boshqarish printsiplari xalqaro iqtisodiy munosabatlarga yondashuv xususiyatini aks ettiradi. Xalqaro hamkorlikda tashqi iqtisodiy aloqalarni tartibga solish shakllarini belgilovchi ikkita asosiy printsip farqlanadi: proteksionizm va savdo erkinligi (yoki fritgarlik).

Odatda davlatning tartibga solishida qo'llaniladigan muayyan iqtisodiy usullar va vositalarning majmui quyidagilarni o'z ichiga oladi: bojxona tariflari; eksport va import kvota va litsenziyalari; subsidiyalar; valyuta kurslari; eksport-import tovarlariga narx belgilash tizimi.

Institutsional va huquqiy tuzilmalar xalqaro iqtisodiy hamkorlikni tartibga soluvchi turli xil xalqaro va milliy hujjatlar, shartnomalar, bitimlar, normalar, qoidalar, odatlar kabilardan tashkil topadi.

Tashqi iqtisodiy aloqalarni tartibga solish mexanizmining muhim sharti iqtisodiyotning ochiqligi bo'lib, bu turli mezonlar yordamida baholanishi mumkin. Ammo ular orasida eng muhimi mamlakat iqtisodiy xavfsizligining kuchayishi yoki susayishi bo'lishi kerak.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish mexanizmi, albatta, ikkita o'zaro bog'liq elementdan - milliy va xalqaro tartibdan iborat bo'ladi. Hozirgi vaqtda xalqaro qoidalar xo'jalik rivojlanishining globallasuvi sababli juda liberal tus olmoqda. Shu bois, agar milliy rejim xalqaro rejimga qaraganda qattiqroq bo'lmasa, milliy manfaatni himoya qila olmaydi.

Umuman olganda, O'zbekistonda tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish jarayoni tugashiga hali ancha bor. Shu bois davlat boshqaruvining eng muhim funksiyasi, iqtisodiy xavfsizlik talablarini inobatga olgan holda, tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solib turishdan iborat.

Hozirgi paytda iqtisodiyotning eksportga yo'nalgan tuzilishini shakllantirish muammolariga katta e'tibor berilmoqda. Buning boisi shundaki, jahon iqtisodiy tizimining globallasuvi hozirgi jahon rivojlanish jarayonining harakatlantiruvchi kuchidir. O'zbekiston esa unga moslashishi zarur.

Kelajakda mamlakatimiz iqtisodiyotidagi tarkibiy o'zgarishlarga globallasuv jarayoni yuzaga keltiradigan quyidagi ehtimol tutilgan xavf-xatarlar ham ta'sir ko'rsatishi mumkin:

- Jahon savdo tashkiloti qoidalarida eksport subsidiyalaridan foydalanishdagi cheklashlar, investitsiya faoliyatida ajnabiylarni kamsitishni taqiqlash, eksport va import uchun albatta litsenziya olishga majbur etish, sanoat mollariga katta import tariflari qo'yishga yo'l qo'ymaslik;

- savdo va kapital oqimi erkinligi, xalqaro tashkilotlar tomonidan moliyaviy ochiqlik bo'yicha qo'yiladigan talablarning kuchaytirilishi, shuningdek xorijiy kapitalning katta miqdorda kirib kelishi tufayli beqarorlik xavfining ortishi, mamlakatda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyatni ta'minlashga alohida talablar;

- barcha rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida bevosita xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun raqobatning kuchayishi natijasida jahon taraqqiyotidan chetda qolish xavfi, intellektual mulkni himoyalash borasida gi xalqaro huquqqa rioya etish talabining kuchayishi munosabati bilan G'arb texnologiyalaridan nusxa ko'chirish imkoniyatlarining kamayishi, mamlakat tashqi

qarzining o'sish xavfi.

2. O'zbekiston iqtisodiyotning tashqi xurujlar sharoitidagi rivojlanish tajribasi

Globalashuvning O'zbekiston uchun tug'dirayotgan asosiy xavfi xalqaro qoidalar va normalarga moslashish choralari muvaffaqiyatli va o'z vaqtida qo'llash, mamlakatning xalqaro savdoda muvaffaqiyatli raqobatlashuvini ta'minlash, xorijiy kapitalni jalb etish, xalqaro muhitdagi o'zgarishlarga tez va to'g'ri javob berishga to'g'ri kelishida namoyon bo'ladi. Buni faqat eksportga yo'nalgan rivojlanish orqali bajarish mumkin. Buning uchun O'zbekiston ikki guruh cheklovlarni tashqi talab, eksport bozorlaridan foydalanish imkoniyati va ularning kon'yunkturasi bilan bog'liq bo'lgan tashqi cheklovlarni hamda davlatning iqtisodiyotini tartibga solishi bilan bog'liq ichki cheklovlarni bartaraf etishi zarur.

Bundan tashqari, tashqi iqtisodiy faoliyat bilan u yoki bu darajada bog'liq bo'lgan bir qator salbiy omillarning tugatilishini ta'minlash va ularning liberal sharoitlarda saqlanib qolishiga yo'l qo'ymaslik zarur.

Bunday kamchiliklar orasidan respublikamiz olimlari, jumladan quyidagilarni ajratadilar.

Birinchidan, kichik va o'rta biznesda ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish mumkin bo'lgan mahsulotlarni sotib olish uchun valyuta resurslarini behuda sarflash. Ularning imkoniyatidan eksportni oshirish uchun etarlicha foydalanmaslik ham shu bilan bog'liq. Valyutaning ikkita kursga ega ekanligi va bundan kelib chiquvchi oqibatlar mamlakat byudjetida va tashqi savdo balansida zo'riqish keltirib chiqaradi, kichik va o'rta biznesning mahsulotni rasmiy kurs bo'yicha eksport qilishdan manfaatdorligini susaytiradi. Eksport qilinadigan tovarlarga milliy valyutaning bozordagi kursini inobatga olgan holda narx belgilash haqiqiy bahoning oshib ketishiga olib keladi va uni tashqi bozordan raqobatga dosh beraolmaydigan qiladi. Xorijiy valyutani mamlakatga olib kelish va bozor kursida almashtirish ham respublikaning manfaatlariga muayyan darajada zarar etkazadi. Shu sababli valyuta kursi barqarorlashtirildi, natijada valyuta xavfi kamaydi.

Ikkinchidan, aslida o'sha kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash uchun ajratiladigan davlat mablag'larini va boshqa resurslarni g'ayriqonuniy o'zlashtirish maqsadida amalga oshiriladigan soxta tadbirkorlik bor. Bu moliyaviy va moddiy resurslarni foydali ishlardan ajratib qo'yadi va jinoiy holatni yuzaga keltiradi, poraxo'rlikka olib keladi, hisobotni buzib ko'rsatadi, iqtisodiy vaziyatni tahlil qilishni va uni yaxshilashga qaratilgan to'g'ri qarorlar qabul qilishni qiyinlashtiradi.

Shunday qilib, bozor islohotlarining hozirgi bosqichida tashqi iqtisodiy munosabatlarning yanada erkinlashtirilishi, milliy iqtisodiyotning ochiqligini rivojlantirish borasida aytilgan muhim jihatlarni inobatga olishi shart. Ochiqlik ichki iqtisodiy erkinliklardan kilib chiqadi. Shu sababli O'zbekiston uchun ustuvor vazifa "bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirishdan iborat".

Tashqi iqtisodiy faoliyatning yuqorida ko'rsatilgan jihatlari inobatga olinganda mulkiy huquq mustahkamlanadi.

Ronald Kouz nazariyasiga ko'ra, mulkiy huquqlar odamlar iqtisodiy boyliklardan foydalanishlari borasida yuzaga keladigan, ruxsat etilgan xulqatvor

munosabatlaridir. Mulkiy huquqlarga spetsifikatsiya (qo'shish yo'li bilan mustaxkamlash) va yuvilish (ajratish) yo'li bilan susaytirish jarayonlari. Ushbu jarayonlar transaksion xarajatlar bilan bog'liq.

Transaksion xarajatlar - ayirboshlash soxasida mulkiy huquqlarni topshirish bilan bog'liq xarajatlar. Ushbu xarajatlarning asosiy shakllari quyidagilardan iborat: 1) axborot izlash bilan bog'liq xarajatlar; 2) muzokaralar olib borish va kontraktlar tuzish bilan bog'liq xarajatlar; 3) o'lchash (avvalo, sifatini aniqlash) bilan bog'liq xarajatlar; 4) spetsifikatsiya va mulkiy xuquqlarni himoya qilish bilan bog'liq xarajatlar; 5) buzg'unchilik xatti-harakatlari bilan bog'liq xarajatlar.

Ijtimoiy mexnat taqsimotining chuqurlashuvi transaksion xarajatlarning ortishiga olib keladi. Iqtisodiy aloqalarda kontraktlarning quyidagi asosiy turlari mavjud:

1) klassik kontrakt - bitim shartlarini qat'iy tarzda qayd etadigan va ularning bajarilmaganligi uchun jazolarni nazarda tutadigan mavjud yuridik qoidalarga asoslangan kontrakt.

2) yangi klassik kontrakt - bitimning barcha oqibatlarini oldindan ko'rish imkoni bo'lmagan noaniq sharoitda tuziladigan uzoq muddatli kontrakt. Bu ko'proq shartnoma "ruhi uning "harfi" dan ustun turadigan hamkorlik printsiplari haqidagi shartnomadir.

3) implitsit (munosabatga oid) kontrakt - norasmiy shartlar rasmiy shartlarga qaraganda ko'proq bo'lgan uzoq muddatli kontrakt.

Kontraktlarning oxirgi turi - implitsit kontraktlar iqtisodiy xavfsizlik darajasini pasaytiruvchi muhim omil xisoblanadi, chunki har qanday implitsit cheklangan ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish talablariga zid keladi.

O'zbekiston milliy iqtisodiyotining ochiqlik darajasini oshirish jarayonida uning iqtisodiy xavfsizligiga yashirin, implitsit manfaatlarning kuchayishi shaklidagi tahdidlar yuzaga keladi. Bu nafaqat O'zbekiston iqtisodiyotining jahon iqtisodiy makoniga qo'shilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, balki xufiya iqtisodiyotni rivojlantirish omili ham bo'ladi.

Shunday qilib, davlatning tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solish borasida ko'radigan choralari mavjud resurslardan foydalanish yo'nalishlari borasida qarorlar qabul qilishning implitsit tarkibiy qismlarini pasaytiradigan vositalari va tarif choralarning miqdoriy ko'rsatkichlariga qaratilmog'i kerak.

5-mavzu. Moliyaviy xavfsizlik indikatorlari

1. Makromoliyaviy indikatorlar.
2. Iqtisodiyotdagi jamg'armalar va investitsiyalar nisbatini ifodalovchi indikatorlar.
3. Bank, moliya bozor, narh-navo, investitsiya, sug'urta tashkilotlarini indikatorlari.

1. Makromoliyaviy indikatorlar

Globalashuv sharoitlarida industrial va rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiyotlarining rivojlanish bosqichlari moliya bozorlari rolini keskin oshish bilan belgilanadi. Chunki moliya bozorlari bu sharoitlarda jahon iqtisodiyoti miqyosida na faqat moliyaviy oqimlarning samarali taqsimlanishi va qayta taqsimlanishini ta'minlamoqda, balki mamlakatlarda iqtisodiyotlari va bozorlarining raqobatbardoshligini, sharoitlarga egiluvchan moslashishi, xavfsizlik darajasini, iqtisodiy o'sish va rivojlanish sur'atlarini belgilamoqda. Ayniqsa moliya tizimi va undagi moliya bozorining raqobatbardoshligi har qanday mamlakat iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan hisoblanadi. Aynan globalashuv sharoitida moliya bozorining yuqori darajadagi raqobatbardoshligi iqtisodiyotda modernizatsiyalash va industrial o'sishni ta'minlash uchun investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha keng imkoniyatlarni beradi. Shu bilan birga har qanday mamlakatning moliya tizimi va bozori raqobatbardoshligi ularning xavfsizlik, barqarorlik, jalbdorlik va risk darajasiga bevosita bog'liq. Chunki ko'p jihatdan ushbu ko'rsatkichlarning yuqori darajasi ichki va tashqi investorlarning mamlakat bozoriga nisbatan ishonchini oshiradi, ular tomonidan amalga oshiriladigan investitsiyalarning risklilik darajasini pastligidan dalolat beradi.

1. Makromoliyaviy indikatorlar. Ushbu guruhga moliya sohasining raqobatbardoshligini ifodalovchi indikatorlar kiradi. Ya'ni ularning yordamida davlat moliyasi va iqtisodiyotni real sektorining moliya bozorida holati ifodalanadi. Chunki ularning ikkalasi ham moliya bozorining qatnashchilari hisoblanadi. Bu guruh indikatorlarini to'rtta kichik guruhga ajratish mumkin:

A. Davlat byudjeti barqarorligini ifodalovchi indikatorlar.

1. Byudjet defitsitini YaIMga nisbati 3 foizdan oshmasligi lozim.
2. Davlat qarzini YaIMga nisbati 60 foizdan oshmasligi kerak. Ichki va tashqi qarzlarning darajalari YaIMning 30 foizdan oshmasligi lozim.
3. Davlat qarzini boshqarish harajatlarining ulushini va davlat byudjeti harajatlarining umumiy hajmiga nisbati 20 foizdan oshmasligi lozim.

V. Korxonalar va tashkilotlarning qarz yukidarajasini ifodalovchi indikatorlar.

4. Nomoliyaviy korxonalar qarzini tushumga nisbati 30 foizdan oshmasligi lozim, aks holda ularning moliyaviy barqarorligi uchun xavf tug'iladi. Ushbu indikator va uning kritik qiymatlari kompaniya moliyaviy faoliyatini IAS (GAAP) standartlari asosida tahlil qilishda qo'llaniladigan ko'rsatkichlarni sintez qilish negizida shakllanadi: kompaniya qarzini xususiy kapitaliga nisbati (agar bu nisbat 1 dan katta bo'lsa, unda kompaniyaning holati riskli deb baholanadi), xususiy kapital aylanmasi koeffitsienti (bu ko'rsatkich xususiy kapitalni tushumga nisbati bilan o'lchanadi, agar uning nisbati 0,2 dan kam bo'lsa (bunda kompaniya qarzlarning bir

qismini, odatda uchdan bir qismini, restrukturizatsiya qilish, konvertatsiyalash va qayta kreditlash mumkinligini inobatga olsak), kompaniya moliyasini boshqarish sifati qoniqarsiz deb baholanadi).

5. Nomoliyaviy korxonalarining qisqa va uzoq muddatli qarzlari nisbatitahminan 70:30 bo'lishi kerak. Ushbu indikator nomoliyaviy sektordarisk darajasini qarz yukigabog'liqlikda ifodalaydi.

6. Bank sektori tashqi qarzini uning jami aktivlari summasiga nisbati 30 foizdan oshmasligi lozim. Ushbu indikator mazmunan 4-chi indikatorga o'hshash, kapitalning etarliligini (12 foizdan kam bo'lmagan miqdorda) ifodalovchi 20-chi indikator hamda N11.1 normativ (me'yor) bilan bog'liq (bu normativ xususiy kapital bo'yicha (400 foizdan ko'p bo'lmagan darajada) horijiy banklar va moliyaviy tashkilotlar oldidagi majburiyat-larning maksimal miqdorini chegaralaydi). Ushbu indikatorning kritik qiymati bank sektori riski miqdorini hisobga olgan holda ikkalako'rsatkichni sintez qilish asosida shakllanadi.

7. Banklarning qisqa va uzoq muddatli qarzlari nisbatitahminan 70:30 bo'lishi kerak. Ushbu indikator 5-chi indikatorga o'hshash.

S. Oltin-valyuta zahiralarning etarliligi darajasi.

8. Pul bazasini oltin-valyuta zahira bilan ta'minlanganligi darajasi pul bazasining (tor ma'noda belgilanishida) 70 foizdan kam bo'lmasligi lozim. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, sterilizatsiya siyosati metod-lari emission moliyalashtirishning inflyatsion effektini neytrallashtirish imkonini (20-30 foizdan kam bo'lmagan darajada) beradi.

9. Oltin-valyuta zahiralarning etarliligini ko'rsatuvchi indikator. Oltin-valyuta zahiralarning absolyut o'sishi pul bazasini o'sishidan katta bo'lishi kerak, aks holda inflyatsion jarayonlarning jadallashuvi vujudga keladi (mamlakat byudjeti va iqtisodiyotini qo'shimcha pul emissiyasi evaziga moliyalashtirish hisobiga).

10. Oltin-valyuta zahiralarning minimal (kritik) darajasi indikator. Bu daraja quyidagilar summasidan kam bo'lmasligi lozim: bir chorakdagi importning qiymat hajmi summasi hamda davlat, bank va korporativ sektorlarning qisqa muddatli qarzlarni qoplash uchun zarur bo'lgan mablag' va ular bo'yicha foiz to'lovlar.

D. Iqtisodiyot faoliyatining makromoliyaviy sharoitlari indikatorlari.

11. Iqtisodiyotning monetizatsiyalashuvi darajasi (ya'ni M_2 pul agregatining $YaIM$ ga nisbati) 20-30 foizdan kam bo'lmasligi zarur. Agar uning darajasi 15 foizdan kam bo'lsa, iqtisodiyotning barterlashuvi, soliq tushumlarini kamayishi, inflyatsiyani keskin o'sishi va shu kabi boshqa salbiy holatlar kelib chiqishi mumkin.

12. Iqtisodiyotda pul bo'yicha talab va taklifning hajmi va strukturasini o'zgarishi indikator. Pul massasining (M_2) o'sishi inflyatsiyadarajasi va plus $YaIM$ ni foizda o'sishining yuqori darajasidan ortmasligi lozim. Pul massasining chegaraviy (kritik) qiymatidan ortishi kredit ekspansiyasini belgisi hisoblanadi.

13. Kredit resurslari va depozitlar bo'yicha real foiz stavkasining o'zgarishini kritik darajasi. Real foiz stavkasining u yoki bu tomonga qarab o'zarishi 50 foizdan oshmasligi lozim, chunki bu ko'rsatkich mamlakatning moliyaviy va iqtisodiy tizimi uchun o'ta muhim va ta'sir etuvchi instrument hisoblanadi. Ya'ni uni ko'rsatilgan miqdoridan sezilarli og'ishi investitsion jarayonga, bank tizimi faoliyatiga, moliya bozorlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki iqtisodiyot sub'ektlarining hatti-

harakatlarida keskin o'zgarishlar vujudga keladi, natijada iqtisodiyotda pulga bo'lgan talab va taklif kardinal tarzda o'zgaradi.

14. Rentabellik ko'rsatkichi asosida quyidagi indikatorlar hisoblanishi mumkin:

- iqtisodiyot rentabelligi. Pul bozoridagi holat qoniqarli bo'lishi mumkin, agarda rentabellik miqdori inflyatsiya darajasidan ortiq bo'lsa;

- iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari rentabelligi inflyatsiya darajasidan yuqori bo'lsa (3-5 foizgabaland bo'lsa, yaxshi holat deb baholanadi);

- rentabellik va foiz stavkasi darajasi nisbati. Iqtisodiyotning rentabelligi kreditlar bo'yicha stavkalardan darajasidan yuqori bo'lishi kerak. Bunda kreditlar stavkasi depozitlar bo'yicha stavkalardan ortiq bo'lishi lozim. Pul qo'yimlari va depozitlar bo'yicha real daromadni ta'minlash uchun depozit stavkalari inflyatsiya darajasidan baland bo'lishi talab qilinadi.

2. Iqtisodiyotdagi jamg'armalar va investitsiyalar nisbatini ifodalovchi indikatorlar

Ushbu guruh indikatorlari moliya tizimining (bozorining) muhim funksiyasi (investitsiyalarni jamg'armalarga tarnsfor-matsiyalash) bilan bog'liq bo'lib, iqtisodiyotning rivojlanishi imkoniyatlarini, uning investitsion potentsialini, iqtisodiyot sub'ektlarining (jumladan uy ho'jaliklarini) to'lov qobiliyatini ifodalaydilar.

1. Asosiy kapitalga investitsiyalarni YaIMga nisbati 25 foizdan kam bo'lmasligi lozim.

2. Iqtisodiyotda investitsiyalar va jamg'armalar nisbati. Iqtisodiy muvozanat holatida jamg'armalar investitsiyalarga teng bo'ladi, iqtisodiyotni rivojlanishining aktiv fazasida esa investitsiyalar jamg'armalar-dan oshadi. Iqtisodiyotdagi jamg'armalar, kam deganda, ikki usul yordamida hisoblanadi: 1) Milliy hisoblar tizimi metodologiyasiga mos ravishda va to'lov balansining asosiy tenglamalarini qo'llagan holda; 2) asosiy sub'ektlarning (aholi, firmalar, banklar va moliyaviy tashkilotlar) iqtisodiy faoliyati jamg'armalari sifatida. Iqtisodiyotda jamg'armalar jadval ko'rinishida tizimlashtirilishi va dinamikada tadqiq qilinishi kerak.

3. Milliy va horijiy valyutalardagi jamg'armalar tuzilmasi (strukturasi). Hozirgi sharoitlarda milliy valyutadagi va horijiy valyuta-lardagi jamg'armalarning bir biriga nisbati 70:30 bo'lishi lozim. Agar bu nisbat buzilsa, unda iqtisodiyotni "dollarlashishi" holatini tushunish mumkin. Jamg'armaning bunday strukturasi o'zida kredit tizimi uchun sezilarli valyuta risklarni mujassamlashtiradi, chunki iqtisodiyotning milliy valyutadagi kredit va investitsiyalarga bo'lgan talabi ko'p jihatdan horijiy fondlashtirish hisobiga qondiriladi.

4. Kapital qo'yilmalar uchun jamg'armalarni to'liq ishlatilmagan-ligining kritik darajasi jamg'armalar hajmi investitsiyalardan 30 foizga ortiq bo'lsa vujudga keladi. Ushbu indikator Pareto nisbatidan keltirib chiqariladi. Bunda, odatda, 10 foizga yaqin jamg'armalar o'ziga moliya bozorlarini jalb qilishi hisobga olinadi. Ushbu indikatorga rioya qilmaslik iqtisodiyotda normal investitsion jarayonning kechishi buzilganligidan dalolat beradi.

5. Mamlakatdan kapitalni "nolegal" chiqib ketishi darajasi. Uning bu darajasi "Joriy operatsiyalar" schetining (hisobining) yarmisidan oshmasligi lozim.

3. Bank, moliya bozor, narh-navo, investitsiya, sug'urta tashkilotlarini indikatorlari

Bank tizimi faoliyati indikatorlari. Ushbu indikatorlar bank tizimining iqtisodiyotda va moliya tizimida faoliyati ko'rsatkichlarini ifodalaydi.

1. Banklar kapitalining etariligi me'yori (normativi). Ushbu indikator banklarning xususiy kapitalini ularning aktivlariga (og'irligi tenglashtirilgan risklarni hisobga olingan holda) bo'lgan nisbati bilan hisoblanadi. Indikatorning miqdori Bazel kelishuvlariga muvofiq (*Basel II*) 12 foizdan kam bo'lmasligi lozim.

2. Bank tizimining umumiy (jami) aktivlarini YaIMga nisbati. Ideal holatda ushbu indikator pozitiv iqtisodiy dinamikali rivojlana-yotgan mamlakatlar uchun 80-100 foizni tashkil etishi lozim.

3. Mablag'lar (kredit va depozitlar) jalb qilinishi va joylashti-rilishining o'rtacha muddatlari. Normal rivojlanayotga iqtisodiyotlarda bu muddatlar bir biriga mos bo'ladi. Aks holda quyidagi ikki holatdan birini kuzatish mumkin: 1) 20-30 foiz kapitaldan ortiq mablag'larni jalb qilish va joylashtirish uning ruhsat etilgan yo'qotilishi darajasidan oshib ketishi mumkin; 2) bank sektorining sof horijiy majburiyatlari daraja-sini shunday darajaga etadiki, qachonki milliy valyuta kursini kutilma-gandagi o'zgarish bank sektorining kapitalizatsiya darajasiga havf tug'dira boshlaydi. Banklarning o'z majburiyatlarini 20 foizi darajasida to'lov qobiliyatiga ega bo'la olmasligi, ularni o'z kapitalini yo'qotishini anglatadi.

4. Kredit va depozitlarning vaqt muddati strukturasi quyidagicha bo'lishi lozim: muddati bir yilgacha bo'lgan kredit va depozitlar ulushi 30 foizdan kam; muddati bir yildan ortiq kredit va depozitlar ulushi esa 70 foizdan yuqori. Qisqa muddatli pullarga ega bo'lgan mamlakat bank tizimi o'zining asosiy funktsiyasini (ya'ni jamg'armalarni konsolidatsiya qilish va ularni investitsiyalarga transformatsiyalash, investitsion va iqtisodiy o'sishga ko'maklashish) normal bajara olmaydi.

5. Banklarning horijiy aktivlar bilan bog'liq pozitsiyasini bank tizimining umumiy xususiy kapitaliga (absolyut miqdori bo'yicha) nisbati 20 foizdan ortiq bo'lmasligi lozim. Aks holda, valyuta kursini keskin o'zgarishida bank tizimi uchun qaytmas oqibatlarga olib kelishi mumkin, ayniqsa agar horijiy passivlar (mamlakat iqtisodiyotiga kredit va investitsiyalar, milliy banklar tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar va boshqa moliyaviy instrumentlar) horijiy aktivlardan (chet elga chiqarilgan investitsiyalar, horijiy sheriklarga berilgan ssuda va qarzarlar, chet el korxonalarining qimmatli qog'ozlari) ancha ko'p bo'lsa.

6. YaIMdagibank aktivlari ulushi dinamikasini iqtisodiyotning monetizatsiya darajasiga nisbati. Bu nisbat tahminan 100 foizni tashkil etishi lozim. Ushbu shartni buzilishi quyidagilardan dalolat berishi mumkin: bank sektorining kapitalizatsiya darajasi va barqarorligi pasayadi, uning iqtisodiyotdagi pul resurslarini o'stirishi va jamlashi imkoniyatlari kamayadi, ya'ni bank tizimining kredit imkoniyatlari kamayadi yoki bank tizimini horijiy investitsiyalarga bog'liqligi ortadi.

7. Banklar aktivlarida kredit portfelining ulushi 45 foizdan ortiq bo'lishi lozim, chunki bundan kam bo'lsa, banklarning faoliyati chet el operatsiyalariga yoki fond instrumentlari bilan bog'liq spekulyativ operatsiyalarga tomon og'adi.

8. Banklarning xususiy kapitali rentabelligi $-ROE$ koeffitsienti (ya'ni, banklarning sof foydasini xususiy kapitaliga nisbati). Rivojlanayotgan

mamlakatlarda bu ko'rsatkich 15 foizdan kam bo'lmasligi lozim. Bu indikator bank sektori kapitalining BIS (*Basel Institute of Settlements*) bo'yicha etariligi ko'rsatkichi bilan birga ko'riladi. Ushbu ko'rsatkichlar asosida bank tizimining daromadlilik tendentsiyasi va barqaroriligi hamda TOR-25 vakillari bo'lgan alohida banklar tahlil qilinadi.

9. Banklar aktivlari rentabelligi – *ROA* koeffitsienti (banklar-ning sof foydasini aktivlariga nisbati). Rivojlanayotgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 1-2 foizdan kam bo'lmasligi lozim. *ROA* koeffitsientining past darajasi "The Banker" renkingidagi banklarning TOR-1000 o'rtacha ko'rsatkichiga mos keladi va bank sektori uchun kapitalning optimal richagini belgilaydi.

10. Banklarning kredit portfelidagi "yomon" kreditlar ulushi. Ushbu mezonning 10 foizli miqdori rivojlanayotgan mamlakatlar uchun quyidagi-larni anglatadi: iqtisodiyotning negativ rivojlanishi stsenariysida bank-lar kapitalining tahminan uchdan biri zararga yozilishi mumkin, bu holda tizimli bank inqirozining rivojlanishi ehtimoli juda yuqori bo'ladi.

11. Bank tizimining kontsentratsiyasi darajasi. Ushbu indikatorning normal darajasini aniqlashda 80:20 nisbatda Pareto printsipi (tamoyili) qo'llaniladi, ya'ni 20 foiz banklarga 80 foiz bank tizimi aktivlari (yoki kapitali) to'g'ri keladi. Agar shu nisbatga yoki unga yaqin miqdorga rioya qilinsa, bank sektorining kontsentratsiya darajasi umuman olganda normal hisoblanadi. Bu nisbatdan og'ish mamlakatda kapitalni va/yoki aktivlarni taqsimlanishi tizimi nooptimal shakllanganidan dalolat beradi.

12. Banklarning banklararo kreditlashga bog'liqligi, banklararo kreditlarni banklar passivlariga nisbati 20-25 foizdan oshmasligi lozim. Ushbu indikatorga rioya qilmaslik, banklarning ko'p qismi o'z funksiyasini bajarmasligini anglatadi. Bundan tashqari, qisqa muddatli banklararo bozor hisobiga kreditlashni moliyalashtirish qo'shimcha risklarni o'zida mujassamlashtiradi, ya'ni banklararo kreditlar bozorining lokal inqirozi (krizisi) bank tizimining umumiy krizisini "domino" printsipi bo'yicha keltirib chiqarishi mumkin.

Narh-navo indikatorlari. Narhlar darajasini aniqlash moliya tizimining (bozorining) alohida sintetik funksiyasi bo'lganligi sababi ularni alohida guruh sifatida ajratilib chiqarilgan. Narhlar dinamika-sini tahlil qilish eng murakkab muammolardan hisoblanadi, chunki ularni shakllanishi asosida ko'pdan ko'p turli omillar va jarayonlar yotadi. Ushbu guruhga quyidagi indikatorlar kiradi:

1. Yillik inflyatsiya darajasi 25 foizdan oshmasligi lozim. Rivojlangan mamlakatlarda inflyatsiya darajasi 2-5 foizni tashkil qiladi.

2. Turli tovarlar va hizmatlar guruhlarining narhi dinamikasi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda asosiy tovarlarning narhlari (energiya narhi, transport tariflari va h.k.) rivojlangan mamlakatlardagishu kabi tovarlarnarhidan 30-40 foizpastroq bo'lishi maqsadga muvofiq (*Eurostatt*omonidan muntazam hisoblanadigan paritet kursi bo'yicha).

Moliya bozorini ifodalovchi indikatorlar. Moliya bozorining finansometrik (sekyurimetrik) parametrlari (indikatorlari) va ularning chegaraviy miqdorlari⁵,

⁵ Параметрларнинг chegaraviy miqdorlari jahonmoliya bozori tendentsiyalari va muallifning tadqiqotlari asosida aniqlangan hamda quyidagi ishlarida keltirilgan: Sho'xazamiy Sh.Sh. Sekyurimetrika.-T.: 44

moliya tizimi va iqtisodiyotning indikatorlaribilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni shartli ravishda quyidagi pog'onalarda ko'rish mumkin:

- jahon (global) moliya bozorlari muhitini metadarajadaifodalovchi finansometrik indikatorlar. Bu indikatorlar yordamida jahon moliya bozorlari vamilliyiqtisodiyotlarning bir-birlari bilan o'zaro global bog'liqlikdagi tendentsiyalari va muammolari ifodalanadi;

- milliy moliya bozori muhitini makrodarajadaifodalovchi finansometrik indikatorlar. Bu indikatorlar yordamida moliya bozori va iqtisodiyotning o'zaro adekvatlilik, ekvivalentlilik darajasi (kvazianalogiyalar printsipli asosida moliya bozorining iqtisodiyotni“egiz-analogi” sifatida) ifodalanadi;

- moliya bozori qatnashchilarini mikrodarajadaifodalovchi finansometrik indikatorlar. Bu indikatorlar yordamida moliyaviy instrumentlar vaularnimumomalaga chiqaruvchisining o'zaro adekvatlilik, ekvivalentlilik darajasi (kvazianalogiyalar printsipli asosida moliyaviy instrumentlarning o'z bazisi bilan“egiz-analog” sifatida) ifodalanadi.

1. Qimmatli qog'ozlar bozori kapitalizatsiyasining o'sishi tempini YaIM o'sishi tempiga nisbati. Uning miqdori o'rta va uzoq muddatlarda 1,1-1,2 miqdor darajasidan oshmasligi lozim. Agar bu indikatorning chegaraviy (kritik) miqdorlaridan keskin siljishlar kuzatilsa, unda bunday og'ishlarni keltirib chiqaruvchi omillarni sekyurimetrik tahlil qilish kerak bo'ladi. Aytish joizki, bu indikatorning me'yoridan haddan tashqari yuqori miqdori va uning pasayishi iqtisodiyot va moliya bozori uchun havfli hisoblanadi. Ya'ni qimmatli qog'ozlar bozori va iqtisodiyotning o'zaro ekvivalentlilik darajasi buziladi.

2. Davlatning qimmatli qog'ozlari daromadlilikini YaIM o'sishi tempiga nisbati 1 (birdan) kichik bo'lishi lozim. Aks holda, davlat byudjetining qarz yukini oshishiga,davlat qarzining “piramidasiga”(natijada esa defoltga) olib kelishi mumkin.

3. Moliyaviy instrumentlarga (jumladan qimmatli qog'ozlarga) qilingan joriy investitsiyalar portfelli ulushini mamlakatdagi umumiy horijiy investitsiyalarga nisbati 25 foizdan yuqori bo'lmasligii kerak. Aks holda, investorlar mamlakat iqtisodiyotini etarlicha barqaror emas deb baholaydilar va kapitallarini uzoq muddatli investitsiyalarga yo'naltirish o'rniga spekyulativ operatsiyalarga yo'naltiradilar.

4. Bozorni ho'jalik oborotida bo'lgan qimmatli qog'ozlar bilan to'yinganligi. Bu indikator qimmatli qog'ozlar bozorining kapitalizatsiya darajasi bilan aniqlanadi. Uning bu darajasi ikki usul yordamida hisoblanishi mumkin: 1) bozor muomalada bo'lgan qimmatli qog'ozlar (aktsiyalar va boshqa emissiyalanuvchi turlari) hajmini emitentlar soniga nisbati; 2) birjada tuzilgan va amalga oshirilgan shartnomalar

Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005.-476 с.; Шоҳаъзамий Ш.Ш. Проблемы и перспективы стратегического развития рынка ценных бумаг Узбекистана в условиях ЕврАзЭС.-М.: МГУ, Тезисы и доклады Международной научно-практической конференции «Социально-экономические закономерности развития мирохозяйственных связей в условиях усиления интеграционных процессов». 16-17 ноября 2006.-сс.146-147; Шоҳаъзамий Ш.Ш. Фондовый рынок в условиях либерализации внешнеэкономической деятельности.//Т.: Рынок, деньги и кредит, №7 (110), 2006.-сс.25-28; Шоҳаъзамий Ш.Ш. Об одном подходе к концептуально-системному исследованию и развитию рынка ценных бумаг в Узбекистане.//С.Пб.: Современные аспекты экономики, №8(101), 2006.-сс.207-211; Шоҳаъзамий Ш.Ш. Финансовый рынок и ценные бумаги. Книга I.-Т.: Иктисод-молия, 2005.-сс.121-131; Шоҳаъзамий Ш.Ш. Анализ рынка ценных бумаг Узбекистана.// Т.: Рынок, деньги и кредит, №3, 2007.-сс.25-29.

Мальцева И.Г. Система индикаторов финансовой безопасности и конкурентоспособность финансовой сферы экономики России.//М.: Вопросы статистики, №5, 2006.-сс.14-18.

(bitishuv-lar) asosida vujudga kelgan aktsiyalarning real oborotini birjasavdosi kotirovkasida bo'lgan qatnashchilari (emitentlari) soniga nisbati. Ushbu indikator yordamida qimmatli qog'ozlar bozorini iqtisodiyotdagi roli va funktsiyalarini baholash, umuman olganda uni boshqa mamlakatlar bozorlariga nisbatan rivojlanganligi darajasini aniqlash mumkin.

5. Yil yoki ma'lum davrlar natijasi bo'yichamoliyaviy instrumentlar (jumladan qimmatli qog'ozlar) savdosi hajmi oldingi yillarga (davrlarga) nisbatan ijobiy o'sish tendentsiyasiga ega bo'lishi lozim. Emissiyalanuvchi qimmatli qog'ozlar hajmi bo'yicha o'sish tendentsiyasi YaIM o'sishiga mutanosib bo'lishi kerak.

6. Moliya bozorida investitsiya risklari darajasi. Ideal holda uning darajasi moliya bozoridagi valyuta yoki kredit risklaridan past bo'lmasligi lozim, ya'ni uning darajasi ko'rsatilgan risklarning 20 foizi darajasidan oshmasligi kerak. Real holatda esa bu daraja tizimli, tarmoqlar, emitentlar va investorlar risklaridan tashkiltopadi.

7. Derivativlar (options, fyuchers, svop, forvard va h.k. qimmatli qog'ozlar) bozori hajmini bazaviy qimmatli qog'ozlar hajmiga nisbati. Bu indikatorning kritik miqdori Pareto printsipi asosida aniqlanadi, ya'ni derivativlar bozori hajmi va bazaviy qog'ozlar hajmi o'zaro mutanosib-likda tahminan 80:20 nisbatda bo'lishi lozim.

8. Moliya bozorining operatsion tuzilmasi tarkibiga kiruvchi malakaviy (professional) institutlar soni va hajmi dinamikasi. Bu indikatorning dinamikasi bozor hajmiga mutanosib o'sish tendentsiyasiga ega bo'lishi lozim.

9. Fond bozori indeksini kritik o'zgarishi. Uning bir savdo sessiyasidagi chegaraviy miqdori pasayishi/o'sishi 5 foizdan ortganligi holatlari hisoblanadi. Agar bu miqdor undan ham oshib ketsa, tashkil-lashgan bozoruchun nohush hisoblangan volatillikka olib keladi.

10. Milliy valyutada dollar kursini o'sishi tempi (sur'ati) va fond bozori indekslarining o'sishi tempi nisbati. O'rta muddatda fond bozori indeksining o'sish sur'ati valyuta kursini o'sishi tempidan yuqori bo'lishi lozim. Aks holda investorlar tomonidan mamlakatda iqtisodiy kon'yunk-tura yoki uning alohida tarmoqlari salbiy baholanishini ko'rsatadi. Ushbu indikator yordamida qulay iqtisodiy kon'yunktura va iqtisodiy o'sish sharoitlarida kompaniyalarning EKV hisobida ifodalangan bozor qiymati (biznesi) ortishini ko'rish mumkin.

11. Qimmatli qog'ozlar bozorining volatilligi (foizlarda ifodalangan oylik fond indeksleri miqdorining standart og'ishi) chegaraviy me'yorning 5 foizidan ortmasligi lozim (40-chi indikatorga qaralsin). Aks holda bozorning barqoroligi buziladi.

12. Moliya bozorining turli (tashqi, makro- va mikrodarajadagi) omillar va risklar ta'siri sharoitlarida egiluvchan moslashishi darajasi. Bu indikator kompleks ko'rsatkich bo'lib, moliya bozorining raqobatbardoshlik, moliyaviy havfsizlik va barqarorlikko'rsatkichlari chegaraviy (hech bo'lmasa qoniqarli) qiymatlarini saqlab qolgan holda bunday sharoitlarga egiluvchan moslashishi hossasini ifodalaydi. Indikator quyidagi umumiy ko'rinishdagi makromoliyaviy mezon (vektor ko'rinishdagi kriteriy) asosida baholanadi: $E = I_T - I_R$, bunda: E – egiluvchan moslashuvlilik darajasi; I_T – moliya bozorining barcha indikatorlarini talab qilingan (ma'lum bir joriy yoki kelgusi davrda etalon sifatida qabul qilinishi mumkin bo'lan potentsial) miqdorlari; I_R – moliya bozorining barcha indikatorlarini real shakllangan

(mavjud) miqdorlari. Ushbu indikatorning qiymati minimum bo'lsa, egiluvchanmoslashuvlilik darajasi maksimum hisoblanadi. Umuman olganda, bu indikator moliya bozorining iqtisodiyotga va tashqi hodisalarga (global jarayonlarga) ekvivalentliligini baholaydi.

13. *R/E* ko'rsatkichi dinamikasi – «foydaga nisbatan barobar ko'pay-gan» (moliyaviy qo'yilmalarning yillar davomida qoplanishi). Bu ko'rsatkich bozor tomonidan kompaniyaning u yoki bu qimmatli qog'ozini qaydarajada baholashini ifodalaydi. Umuman iqtisodiyotning ideal holatida uning darajasi 5-6 yil oralig'ida bo'lishi kerak, chunki aynan shu oraliq asosiy kapitalga qo'yilgan investitsiyalar qoplanilishining normal muddatiga mos keladi. Ushbu ko'rsatkich ikki usul yordamida hisoblanishi mumkin:

1) $R/E = \text{Oddiy aktsiyalarning bozor kursi} / \text{Bir dona aktsiya bo'yicha daromad (EPS)}$;

2) $R/E = \text{Kapitalizatsiya} / \text{EBITDA}$ (foizlar, dividendlar va soliqlar to'lanilishidan oldingi foyda).

14. Muomalaga chiqaruvchining qimmatli qog'ozlarini sekyurimetrik sifati darajasi. Ushbu indikator yordamida muomaladagi qimmatli qog'oz va uning bazisi orasidagi o'zaro ekvivalentlilik darajasi aniqlanilishi (baholanilishi) mumkin⁶. Uning asosida qimmatli qog'ozlarni bazisiga nisbatan ortiqcha yoki kam qiymatda baholanganligi darajasini aniqlash mumkin.

15. Moliyaviy instrumentlarni (jumladan qimmatli qog'ozlarni) chiqaruvchilarning moliyaviy holatini ifodalovchi barchaga ochiq ma'lum qilinadigan miqdoriy parametrlar (koeffitsientlar), ularning soni qirqdan ziyod. Bu fundamental ko'rsatkichlar moliya analitiklari tomonidan muntazam baholanib boriladi.

16. Korporativ boshqaruvning (kompaniyaning korporativ siyosati) miqdoriy reyting darajasi. Bu indikator mahsus reyting agentliklari tomonidan muntazam ravishda belgilanib boriladi.

17. Moliya institutlarining bozor faolligi reytingi darajasi. Bu ko'rsatkich bozor va moliya analitiklari tomonidan muntazam baholanib boriladi. Masalan, bu ko'rsatkich moliya bozori oborotining hajmini moliya institutlari o'rtasida o'rtacha taqsimlanishi darajasi yoki har bir moliya institutining bozor oboroti hajmidagi ulushi sifatida ifodalanishi mumkin.

18. Moliyaviy instrumentlarni chiqarilishi soni, hajmi va joylash-tirilishi dinamikasi. Muomalaga chiqarilgan qimmatli qog'ozlar hajmi sof foydani kapitalizatsiya summasidan kam bo'lmasligi lozim. Rivojlan-gan mamlakatlarda qimmatli qog'ozlarning birlamchi bozorda joylashtiri-lishi hajmlari bozorning umumiy hajmini 5-15 foizini tashkil etadi.

19. Fond bozorida likvid muomalada bo'lgan qimmatli qog'ozlar ulushi. Bu ko'rsatkich fond bozorida likvid aylanayotgan qimmatli qog'ozlarning davlat yagona reestrda hisobi yuritilayotgan qimmatli qog'ozlarning umumiy hajmidagi ulushini bildiradi. Ushbu ko'rsatkich yordamida mamlakatda chiqarilgan va likvid (aktiv) muomalada bo'lgan qimmatli qog'ozlarning ulushini bilish mumkin.

⁶ Шохъзамий Ш.Ш. Основы секьюриметрики.-Т.: Iqtisod-moliya, 2005.-cc.297-318.

6-mavzu. Davlat va iqtisodiyot sub'ektlarining moliyaviy xavfsizligi

1. Davlatning moliya tashkilotlarining moliyaviy havfsizligini ta'minlash masalalari.

2. Davlatning nomoliya tashkilotlarining moliyaviy havfsizligini ta'minlash masalalari.

1. Davlatning moliya tashkilotlarining moliyaviy havfsizligini ta'minlash masalalari

Hozirgi bozor sharoitida iqtisodiy rivojlanishning asoslarini, avvalo, cheklangan ishlab chiqarish resurslaridan investitsiya maqsadlarida foydalanish tashkil qiladi. Binobarin, bu o'rinda qabul qilinadigan qarorlarning mazmuni ham milliy iqtisodiyotni real rivojlantirish istiqbollari nuqtai nazari qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Investitsiya jarayonlarini iqtisodiy xavfsizlikni mustaxkamlash nuqtai nazaridan taxlyl qilishdan avval, O'zbekistonda iqtisodiy o'sish muammolari bo'yicha chiqarilgan nashrlarning asosiy ko'pchiligida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan samarali investitsiya siyosati tufayli so'nggi yillarda iqtisodiy o'sishning barqaror sur'atlari ta'minlanganligiga ushbu berilgan. Ularda O'zbekiston milliy iqtisodiyotining o'sishi nafaqat barqaror, balki izchil xadisaga aylanganligi qayd etilgan. Binobarin, o'zini o'zi quvvatlab turadigan o'sishning sistemali shartsharoitlarining mavjudligi liberal iqtisodiy tuzumning qaror topishidan dalolat beradi.

Investitsiya jarayonlarida mavjud bo'lgan haqiqiy muammolar faqat ayrim tadqiqotlardagina tanqidiy nuqtai nazardan qarab chiqilgan. Biroq iqtisodiy xavfsizlik nuqtai nazaridan investitsiya sohasidagi muammolar etarlicha o'rganilmagan.

O'zbekiston Respublikasida ko'zga tashlanayotgan iqtisodiy o'sishdagi notekislik iqtisodiy xavfsizlikka jiddiy tahdidir. Iqtisodiy xavfsizlik uchun asosiy tahidni milliy iqtisodiyotning rivojlanishiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatuvchi taxdid tashkil qiladi.

Hozirgi O'zbekiston sharoitiga nisbatan iqtisodiy o'sishning notekisligi nouyg'unlik (asinxronlik) holati sifatida baholanmog'i lozim. Birinchidan, respublikadagi iqtisodiy o'sish uning barcha xududlarida yuz bermoqda.

Ikkinchidan, tegishli ravishda notekislik hodisasi ham hamma joyda kuzatilmoqda.

Uchinchidan, iqtisodiyotning barcha sohalarini (ya'ni sistemaning barcha elementlarini) qamrab olganligi bois, ushbu hodisaning o'zi jiddiy sistema xususiyatiga ega bo'lmoqda. Shu sababli umumilmiy metodologik talablar nuqtai nazaridan bu hodisani iqtisodiy o'sishning asinxronlashuvi deb atash to'g'ri bo'ladi.

Asinxronizatsiya, sistemaning xususiyati sifatida, har xil nuqtai nazardan qarab chiqilishi mumkin: uning ob'ektiv va sub'ektiv sabablarini, vaqt va makonda kechish xususiyatlarini, uning ta'siriga eng ko'p uchraydigan ob'ektlari va sub'ektlarini ta'riflash

nuqtai nazaridan va xakazo. Ushbu tadqiqot doirasida biz iqtisodiy o'sishning asinxronligini respublikaning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid sifatida qarab chiqamiz.

Bu ba'zi bir metodologik izohlarni talab qiladi. Avvalo, asinxronlik iqtisodiy xavfsizlik mazmunining bosh yo'nalishlarini inobatga olgan holda ko'rib chiqilishi kerak. Hozircha investitsiya oqimlari ishlab chiqarish tarkibini tubdan yangilash (modernizatsiyalash)ga ojizlik qilmoqda, shu bois iqtisodiyotning samarasiz tuzilishi saqlanib qolmoqda. Bu esa iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soluvchi omildir, chunki bu iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish imkonini bermaydi.

Bu shundan darak beradiki, o'sha yillarda takror ishlab chiqarish jarayonida mahsulotlarning moddiy hajmi, ya'ni uni aks ettiruvchi real mahsulot etarlicha o'smagan. Uning pul-qiymat shakli jadal o'sgan. Mahsulotning nominal hajmi turli ustamalar va soliq hisobidan jadal o'sgan. Ishlab chiqarishga yuborilgan investitsiyalar qaytimi tez bo'lmagan, chunki ular o'zini tez oqlashlarga qurilish montaj ishlari tuvor bo'lganidan ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushib, real mahsulot yaratishi kechikib ketgan. Buning oqibatida mahsulot o'simi, investitsiya o'simidan orqada qolgan.

Aytilganlar asinxronik iqtisodiy o'sishni yuzaga keltirgan. Biroq asinxronizm xavfsizlik ji'atidan qaralganda unga ikki yoqlama baho berish mumkin. Birinchidan, asinxronizm bo'lganda ham iqtisodiy o'sish yuz beradi. Ikkinchidan, bu o'sish sur'atlari etarli bo'lmaydi, muhimi u notekis borganidan iqtisodiyot tarkibini yangi modernizatsiyalash talablari darajasiga chiqishi orqaga suriladi. Iqtisodiy o'sish qanchalik asinxron bo'lmasin, bari biriqtisodiy rivojlanish yuz beradi, bu esa xavfsizlikka xizmat qiladi.

Biroq xavfsizlikka erishish darajasi yuqori bo'lmaydi. Tajribalarning ko'rsatishicha, asinxron o'sish o'tish davridagi ko'pchilik mamlakatlarda kuzatiladi.

MDH ilgari xalq xo'jaligi kompleksiga xos bo'lgan. Ixtisoslashuv darajasy, ya'ni shakllanib ulgurgan mehnat taqsimoti mustaqillik sharoitidagi iqtisodiy rivojlanish talablariga javob bermay qo'ydi. Aytilgan kompleksning vyron bo'lishi asinxronizmga olib keladi. Boz ustiga mavjud ishlab chiqarish tarkibi rejali tizim mahsuli bo'lib, bu shakllanayotgan bozor talabiga javob bera olmas edi.

Tarkibiy tuzulmani bozor printsiplari asosida qayta qurish uchun, birinchidan, bozor mexanizmi shakllanib ishga tushishi zarur edi. Ikkinchidan, bozor mo'ljali yangicha bo'lishi talab qilinadi. Uchinchidan, eng muximi, tarkibiy tuzilmasini yangilash uchun etarli miqdorda investitsiya resurslari zarur edi. Aytilgan omillar darhol yuzaga chiqa olmaganligi bois asinxron o'sishni birdaniga to'xtatib bo'lmaydi. Ko'pchilik yosh mamlakatlarda investitsiya muammosi xavfsizlikning dolzarb muammosiga aylanadi, chunki uni ko'paytirish imkoniyatlari ob'ektiv tarzda cheklangan bo'ladi. Hozirgi paytda dunyodagi YaIMning 4/5 qismini aholi soni jihatdan ozchilik, lekin iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar yaratadi. Ak-sincha, aholi

soni jihatidan ko'pchilikni tashkil etuvchi qoloq mamlakatlar YaIMning kam qismini yaratadilar. Ishlab chiqarish salohiyatidagi jiddiy farqlar investitsiya imkoniyatlarini, binobarin xavfsizlik uchun zarur bo'lgan iqtisodiy o'sish imkoniyatlarini turlicha qiladi. Hozir ham o'z vaqtida Nobel mukofoti sovrindori G. Myurdal qayd etgan qashshoqlik doirasidan chiqa olmaslik saqlanib qolmoqda. Ma'lumki, rivojlanayotgan mamlakatlarda qoloqlik qashshoqlikni yuzaga keltiradi, qashshoqlik investitsiya imkoniyatlarini cheklaydi, bu esa, o'z navbatida, qoloqlikni hosil qiladi. Qoloqlik esa qashshoqlikni yangidan yaratadi.

Aytilgan qoida hozir ustuvor bo'lmasada, u saqlanib qolgan mamlakatlar ham oz emas. Ma'lumki, investitsiyalar jamg'arishdan olinadi. Nazariyada A. Keyns aytganidek, iqtisodiy o'sish modelida jamg'arish investitsiyaga teng deb qarash mumkin. Shunga binoan investitsiya imkoniyatlarini iqtisodiy salohiyatga mutanosiblikda bahlasa bo'ladi. Hozirgi dunyoda iqtisodiy salohiyatning farqlanishiga qarab jamg'arish, shuningdek, investitsiyalar ham tafovutlanadi.

Ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatlarning iqtisodiy salohiyatiga qarab jamg'arish normasi katta farqga ega emas. Biroq o'zaro yaqin jamg'arish normasi saqlangan sharoitda jamg'arishning mutlaq miqdori g'oyat jiddiy farqlanadi. Iste'mol o'zi shaxsiy va ishlab chiqarish iste'molidan iborat. Ishlab chiqarish iste'moli yuz berganda resurslar shaklidagi mahsulotlar ishlab chiqarishga yuborilib, uning qo'shimcha omillariga aylanadi va uni kengaytiradi. Investitsiya o'zining moddiy shaklida bundan o'zga narsa emas, albatta.

2. Davlatning nomoliya tashkilotlarining moliyaviy havfsizligini ta'minlash masalalari

Investitsiya miqdori iqtisodiy salohiyatga to'g'ri mutanosiblikda bo'lsa, shaxsiy iste'mol ko'lamiga teskari mutansiblikda bo'ladi. Shu sababli YaIM hajmi o'zgarmagan taqdirda ham iste'mol va jamg'arish foydalariga taqsimlanishi investitsiya imkoniyatlarini o'zgartiradi. YaIM hajmi konstanta deb qabul qilinganda iste'mol ko'p bo'lsa, jamg'arish qisqaradi va aksincha, jamg'arish ko'paysa, iste'mol qisqaradi. Shu sababli iqtisodiy xavfsizlik ularni ma'lum nisbatda bo'lishini talab qiladi.

Bu nisbatni iste'mol va jamg'arish o'rtasidagi makroiqtisodiy muvozanat ifodalaydi. Bu muvozanat jami talab va taklif o'rtasidagi muvozanat bilan bog'lanib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Bu muvozanat tendentsiya xarakteriga ega, ya'ni iste'mol va jamg'arish muvozanatlashuviga moyil bo'ladi. Ammo bunga erishish iqtisodiyoti kuchli mamlakatlarda engil kechsa, iqtisodiyoti zaif mamlakatlarda og'ir kechadi va chetdan moliya resurslarini jalb qilishni talab qiladi. YaIM miqdorining kichikligi uni taqsimlashdagi manevrni cheklab qo'yadi. Mahsulotning o'zi ozligidan uni iste'mol qilish yoki jamg'arish muammolarni keltirib chiqaradi. Ma'lumki, nazariyada A. Keyns asoslagan jamg'arish paradoksi bor. Shunga ko'ra, iste'molni tiyib jamg'arishni

oshirish jami talabni qisqartirib, iqtisodiy o'sishga xalaqit berishi mumkin, chunki shunday bo'lganda jami talab va taklif muvozanati buziladi, bu esa bozor tizimining bosh muvozanati hisoblanadi. Jami talab - bu barcha iste'molchilar (xonadonlar, firmalar va davlat idoralari)ning muayyan nav bo'lganda qanday miqdor va turdagi tovar va xizmatlar sotib ola bilishi demakdir. Jami taklif - mamlakatdagi barcha firmalar va individual tadbirkorlar bozorga qanday hajmda tovar va xizmatlarni etkazib berishi demakdir.

Iste'mol talabga ta'sir etsa, jamg'arish iqtisodiy o'sish orqali taklifga ta'sir etadi, chunki qo'shimcha investitsiya qo'shimcha ravishda ishlab chiqarishni talab etadi.

Binobarin, iqtisodiy xavfsizlik uchun iste'mol va jamg'arishning maqbulligi talab qilinadi. Biroq iqtisodiyot zaif sharoitda chet eldan resurslar jalb etmay turib bunga erishish qiyin bo'ladi. Bunga faqat ichki resurslarni taq-simlash hisobidan erishilganda kutilgan iqtisodiy o'sish marrasiga chiqib bo'lmaydi va shunga ko'ra xavfsizlikni ta'minlash mushkul bo'ladi. Iqtisod yaxshi rivojlangan erda iste'mol va jamg'arish ziddiyati ancha keskin bo'ladi, chunki iste'mol qisqarsa, ish kuchining takror yaratilishiga putur etadi, bordiyu jamg'arish qisqarsa, iqtisodiy o'sish sustlashadi. Bu erda iste'mol muammosi echimi chetdan yordam olish hisobidan bo'ladi, ya'ni aholi tez o'sgan sharoitda jon boshiga iste'molni o'z investitsiya resursini qisqartirmagan holda tutib turish uchun iste'mol fondini yordam hisobidan to'ldirib borish kerak. Shunday zaruratni anglagan holda dunyo hamjamiyati kambag'al mamlakatlarga yordam berishni tashkil etadi.

Kreditning xalqaro miqyosda taqsimlanishi globallashuv uchun tabiiy bir hol, chunki endilikda kreditga talab va uning taklifi xalqaro miqyosida ham shakllanadi. Biroq kredit taklifi donor mamlakatlarda jamlansa, unga talab o'z investitsiya resurslari etishmagan mamlakatlarda yuzaga keladi. Kredit investitsiya manbai sifatida uni oluvchi iqtisodi zaif mamlakatlarda jiddiy holatni yuzaga keltiradi.

Birinchidan, kredit investitsiyaga yuborilganda iste'molni ta'minlaydi, chunki u iste'moldan olinadigan chegirma summasini qisqartiradi. Bu bilan iste'mol resursi kamaymasdan, jami talabni qisqarishga olib kelmaydi. Bu bilan iste'mol bilan jamg'arish o'rtasidagi jiddiy muvozanat ta'minlanadi. Ikkinchidan, qarz va uning foizini to'lash muhlati kelganda bu iste'moldan olinadigan chegirmani oshiradi. Binobarin, kredit aytilgan chegirmani orqaga suradi. Biroq olingan kredit real sektorga investi-tsiyalanganda multiplikatsiya samarasi paydo bo'lib, olingan kreditni to'lash imkoniyati yuzaga keladi. Qarzdorlikning ham o'z chegarasi borki, bundan oshib ketilganda xatar paydo bo'ladi. Bu chegaraga ko'ra tashqi qarzning summasi YaIM qiymatining 60 % dan oshmasligi kerak. Qarz shundan oshganda xavfsizlikka tahdid tug'iladi.

Xavfsizlik nuqtai nazaridan chet el kreditiga nisbatan bevosita xorij investitsiyasi afzallikka ega. Olingan kredit qarzdor ixtiyoriga tushadi, mas'uliyati ham uning zimmasiga yuklatiladi. Kreditni investitsiyaga ay-lanishidan hosil bo'lgan

xavf taqsimlanmasdan tan-ho qarzdor unga duch keladi, bevosita investitsiya xavfini tashqi investorlarning o'zi ko'targanidan uning og'irligi milliy iqtisodga tushmaydi. Kredit investitsiyaga yuborilganda pul shaklidagi kapital turli maqomga ega bo'ladi. Kredit kapital mulk sifatida uning tasarrufida saqlanadi, biroq uni qarzdor amalda ishlatganda kapital funktsiya hosil bo'ladi.

Kapital funktsiyani yuzaga kelishi milliy iqtisodiyotga ushadigan investitsiya yukini qisqartiradi, biroq xavfini saqlab qoladi. Kapital funktsiya qanchalik samarali ishlatilsa, iqtisodiy xatar shunchalik kamayadi. Bevositaxorij investitsiyasi yuz berganda xatar foydaning repatriatsiya etilishida, ya'ni chet elga olib ketilishida bo'ladi, chunki bu mamlakatga yuboriladigan investitsiyani qisqarishga olib keladi. Xorij investitsiyasining afzalligi xavfni bir tomonlama (investor tomonida) bo'lishidagina emas, balki chetdan kirgan kapital bilan birgalikda ilg'or texnologiya va menejmenti kirib kelishida, shuningdek, mamlakatda yaratilgan tovarlarni tashqi bozorga chiqa olishidadir.

7-mavzu. Moliyaviy xavfsizlikka dahl soluvchi xurujlar

Reja:

1. Moliyaviy havfsizlikka dahl soluvchi tashqi hurujlar
2. Moliyaviy havfsizlikka dahl soluvchi ichki hurujlar

1. Moliyaviy havfsizlikka dahl soluvchi tashqi hurujlar

Globallashuv jarayoni jahon umumiy iqtisodiy makonini shakllantirishga yo'naltirilgan. Uning rivojlanishi ochiq milliy iqtisodiyotlar, tovar va xizmatlar erkin global bozorlari, moliya va ishlab chiqarish omillari asosida integratsiyalangan jahon xo'jaligini yaratishga olib keladi. Globallashuv jarayonining institutsional tizimini tashkil qiluvchi asosiy sub'ektlar bo'lib milliy davlatlar, xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar, transmilliy korporatsiya va banklar, xalqaro moliya bozorlari namoyon bo'ladi. Qonun chiqarish va ijroiya hokimligi va vakolatlari bilan ta'minlangan, pul resurslariga ega iqtisodiy boshqarish va tartibga solish tizimi sifatida milliy xo'jaliklarning rivojlanishi va mustahkamlanishida katta rol o'ynadi va o'ynamoqda ham.

Jahon iqtisodiyoti globallashuvini harakatlantiruvchi asosiy kuch hisoblangan xalqaro moliya va axborot inqilobi kompyuterlarning keng tarqalishi va takomillashuvi, internet-texnologiyalarning tez joriy qilinishi, global ilmiy-tadqiqot tarmoqlarining shakllanishi bilan tavsiflanadi. Zamonaviy iqtisodiyotda tashqi iqtisodiy sohaning rivojlanishi, ayniqsa uning valyuta-moliya segmentining rivojlanishi YaIM va ichki ishlab chiqarishning o'sishidan o'zib ketmoqda.

Ochiq iqtisodiyot strategiyasi nafaqat rivojlangan, balki rivojlanayotgan va o'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlar uchun hal qiluvchi bo'ldi. Ochiq iqtisodiyot davlat proteksionizm siyosatining sustlashuvi, ichki bozorlarda raqobatning kuchayishi, milliy iqtisodiyotlarning tashqi ta'sirlar uchun ochiqligi va zaifligining o'sib borishini anglatadi. Ochiqlik tendentsiyasi iqtisodiy integratsiyaning rivojlanishi bilan kuchayadi. Mintaqaviy integratsiya ittifoqlari doirasida tovarlar, xizmatlar va ishlab chiqarish omillarini harakatlantirish yo'lidagi to'siqlarning olib tashlanishi, ilmiy-texnik va ishlab chiqarish hamkorligining kuchayishi asosidagi yaqinlashuv va o'zaro aloqa jarayonlari jadal sur'atlarda rivojlanmoqda va o'z ortidan boshqa mamlakat va mintaqalarni ham ergashtirmoqda.

Zamonaviy iqtisodiyotga xos bo'lgan jihat — milliy iqtisodiy strukturalar bir-biriga kirib borishining o'sishi — tashqi savdo kvotalarining ortishi, iste'molda importning ulushi o'sishi, ichki investitsiyalarda xorijiy kapitil ulushining ortishi, fan-texnika taraqqiyotida xorij texnologiyalari rolining kuchayishi bilan tasdiqlanadi.

Xususiy sektorning ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish uchun rivojlangan mamlakatlarda quyidagi kabi iqtisodiy va byudjet siyosati choralardan foydalaniladi:

- ilmiy tadqiqot va loyihalarga sarflanadigan xususiy sektor xarajatlarini mahsulot tannarxiga kiritish;
- ilmiy asbob-uskunalarining katta qismini amortizatsiya tezlashga me'yorlari bo'yicha hisobdan chiqarish;
- yirik korporatsiyalarda ilmiy xarajatlar hajmini doimiy oshirish hamda

kichik va o'rta biznesni yangi texnologiyalar sohasida innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan soliq imtiyozlari taqdim etish;

➤ ilmiy-texnik loyihalarni imtiyozli kreditlash va yirik loyihalarni ulush asosida moliyalashtirish, venchur moliyalashtirish uchun institutsional sharoitlar yaratish;

➤ asosan ta'lim va kichik biznes sohasida innovatsion korxonalar tashkil qilish, shuningdek, mintaqalarda ilmiy infratuzilma yaratish uchun davlat mulki yoki er maydonlarini xayriya asosida yoki imtiyozli shartlarda taqdim etish.

Globalashuv afzalliklaridan avvalo jahon iqtisodiyotidagi etakchi mamlakatlar foydalandi. 1990 yillarda katta miqdorda dunyo moddiy va moliya resurslarini jalb etgan amerika iqtisodiyotining muvaffaqiyatli rivojlanishi qayd etildi. AQShda shakllanayotgan "yangi iqtisodiyot"ni harakatlantiruvchi kuch innovatsiyalar, informatika, inson kapitali hisoblanadi. Biroq 2001 yilning bahoridan boshlab amerika iqtisodiyotining rivojlanishi pasaydi, dollarning evroga nisbatan kursi pasaya boshladi. 2003 yilda amerika iqtisodiyoti rivojlanishi natijalari umid uyg'otadi: YaIM o'sish sur'ati 2005 yilning yanvar oyida 3,1%ni tashkil etdi.

Xorijiy kapital oqimining kirib kelishi tarixiy maksimum nuqtasiga etdi (92 mlrd doll.), 2004 yilning bahorida dollarning evroga nisbatan kursi ko'tarildi va 1999 yildagi darajaga etdi.

Evropada integratsiya jarayoni EI iqtisodiy va valyuta ittifoqining shakllanishi, 12 mamlakatda umumiy EVRO valyutasining kiritilishi va 10 ta mamlakatning yangi a'zo bo'lib kirishi bilan yakunlandi. Biroq yangi asrning boshida evrohududning o'sish sur'ati pasaydi (2003 yilda YaIM 0,5%igacha), byudjet taqchilligi o'sdi va bir qator mamlakatlarda nozik qiymatlarga yaqinlashdi. 1990 yillarning boshida rivojlanishning yapon modeli ishdan chiqdi. Mamlakat jiddiy iqtisodiy qiyinchiliklarni boshidan kechirmoqda va o'n yildan ortiq vaqtdan beri iqtisodiy o'zgarish va islohotlar holatida turibdi.

Bozorlar va milliy iqtisodiyotlarning ochiqligi raqobatni, mamlakatlarning foyda olishdagi tengsizligini kuchaytiradi. Globalashuv bilan birga jahon xo'jalik sharoitlariga yaxshi moslashmagan, rivojlanishda ortda borayotgan mamlakatlarda salbiy oqibatlarining rivojlanishi kuzatilmoqda. 1990 yillarda Latin Amerikasining ayrim mamlakatlari, Rossiya, Osiyodagi bir guruh mamlakatlar moliyaviy va valyuta inqirozini boshidan kechirdi.

Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotidagi 1970-yillarda boshlangan bozor makonini kengaytirishi va ko'proq ochiqlik tomon fundamental xarakterli tarkibiy o'zgarishlar xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi va o'zgarishiga xizmat qildi. Ular jahon xo'jaligi rivojlanishining umumiy yo'nalishini belgilab berdi va jahon iqtisodiyoti globalashuv jarayonini jadallashtirgan muhim omilga aylandi.

1970-yillardagi iqtisodiy qiyinchiliklarning asosiy sababchisi neft, "osoyishtalikni buzuvchilar" esa — neft qazib chiqaruvchi arab mamlakatlari bo'lib, ular g'arb mamlakatlari iqtisodiyotining neft importiga qaramligidan o'z iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish yo'lidan foydalandilar. Urushdan keyingi birinchi o'n yilliklarda yirik neft kompaniyalari neft xomashyosining narxini past darajada ushlab turib, uni qazib chiqarishni, avvalo, dunyoning asosiy neft zaxiralari joylashgan va dunyodagi eng arzon neft qazib chiqariladigan O'rta Sharq mamlakatlarida beto'xtov

oshirib borganlar. Import qilinayotgan arzon neft rivojlangan mamlakatlar energobalansidan boshqa manbalarni tezda siqib chiqardi va 1970 yilda uning salmog'i 50%ga etdi.

1970-yillardan boshlab yigirma yillik turg'unlikdan so'ng neft narxi yuqoriga ko'tarila boshladi, bunga neft ishlab chiqaruvchi va eksport qiluvchi asosiy mamlakatlarning siyosati ham xizmat qildi. 1960 yil bu mamlakatlar Neft ishlab chiqaruvchilar va eksportchilar tashkilotini (OPEK) tuzdilar, tashkilot faoliyat ko'rsatayotgan yillar davomida unga a'zo mamlakatalr katta miqdorda valyuta-moliya resurslarini jamg'arib, o'zlarining iqtisodiy manfaatlar uchun kurash tajribasiga ega bo'ldilar. 1971 yildan neftning ma'lumotnoma narxlari neft qazib chiqaruvchi mamlakatlar va g'arbning neft kontsessioneer-kompaniyalari o'rtasida kelishuv bo'yicha belgilana boshladi. 1950-1960 yillarda arab neftining ma'lumotnoma narxi barreliga 1,75-1,80 dollarni, 1971 yilda esa — 2,18 dollarni tashkil qildi.

2. Moliyaviy havfsizlikka dahl soluvchi ichki hurujlar

Evropa ittifoqi (EI) hujjatlarida energetika muammosini hal etishning uchta asosiy yo'nalishi belgilab berilgan: 1) energiyani tejash va undan oqilona foydalanish; 2) barcha energiya turlarini ichki ishlab chiqarishni oshirishi va o'zini-o'zi ta'minlashni oshirishi; 3) energetika vositalari sohasida tashqi savdo munosabatlarini qayta tashkil qilish. EI energetika dasturida markaziy o'rinni iqtisodiy o'sishni to'xtatmagan holda YaIM energiya sig'imini pasaytirishda tez natija beradigan energiyadan tejankorlik bilan va oqilona foydalanish chora-tadbirlari egalladi.

Energetika vositalari bilan o'zini-o'zi ta'minlashni oshirishni ko'mir qazib chiqarishni modernizatsiyalash, yangi konlarni o'zlashtirish, boshqa rivojlangan mamlakatlardan ko'mir importini kengaytirish hisobiga amalga oshirish tavsiya etilgan. Shu bilan birga atom energetikasini kenagytirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqildi, geotermal, quyosh energiyasi, gazifikatsiya, ko'mirdan suyuq yoqilg'i olish va boshqa sohalardagi loyihalarni amalga oshirish uchun subsidiyalar ajratildi. Tashqi iqtisodiy aloqalar sohasida quyidagi vazifalar qo'yildi:

- importda neftning ulushini oshirmagan holda eneregetika vositalari etkazib berishni maksimal darajada diversifikatsiyalashga intilish;
- ta'minotchi mamlakatlarning kvotalarga (bitta mamlakatga importning 15%igacha) qat'iy rioya qilgan holda tabiiy gaz importini oshirishni rag'batlantirish;
- energetika sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish;
- rivojlanayotgan mamlakatlardan ishonchi yoqilg'i-energetika xomashyosi ta'minotchilarini topishga intilish;
- tashqaridan neft zaxiralarning kamayishi holatlari uchun majburiy sug'urta zaxiralari, mamlakatlar o'tasida resruslarni qayta taqsimlash va bir-biriga etkazib berish mexanizmini yaratish.

1990-yillarda EI valyuta va iqtisodiy ittifoqini tashkil qilish, EVROni muomalaga kiritish asosiy muammoga aylandi. G'arbiy Evropa umumiy moliya bozorini shakllantirish korporatsiyalar va banklarni birlashuvi va o'ziga olishni rag'batlantiradi, korporativ qimmatli qog'ozlar emissiyasi va aktsiyalar savdosi

elektron tizimdagi operatsiyalarning o'sishiga olib keldi. Evrohududning fond bozori katta zaxiraga ega bo'lib, uning kapitallashuvi AQShdan bir necha marta ortda qoladi. Evro hududida aktsiya va obligatsiyalar moliyalashtirish va jamg'armalarda kamroq rol o'ynaydi; u erda bank deponentlari va kreditlashdan ko'proq foydalaniladi. Evro hududining tashkil qilinishi tarkibiy o'zgarishlarni davom ettirish uchun qo'shimcha stimullar yaratadi, Evropa mamlakatlarining uzoq muddatli istiqbollari aynan ularning qay darajada muvaffaqiyatli bo'lishiga bog'liq bo'ladi.

Biroq dastlabki pallada EVRONing kiritilishi EIda tarkibiy balanslar muammosini o'tkirlashtirdi. EI mamlakatlarining eksportga yo'naltirilganligi, jahon iqtisodiyotida salbiy tendentsiyalarning kuchayishi tufayli 1998-1999 yillarda o'sish sur'atining pasayishiga asosiy sabablardan biri bo'ldi. 1999 yilning ikkinchi yarmida Evropa iqtisodiyotining ma'lum darajada barqarorlashuvi Evropa markaziy bankining raqobatlantiruvchi pul siyosatini o'tkazishi, jahon iqtisodiy kon'yunkturasi yaxshilanishi, evroning kuchsizlanishi (2000 yilning martida boshlanich darajasinnig 18%ini yo'qotdi) bilan izohlanadi. Keyinchalik evroning dollarga nisbatan kursi tez o'sa boshldai va 2004 yilning boshida 1,3 doll./1 evroga yaqinlashdi. Biroq 2003 yilda evrohududning o'sish sur'ati YaIMning atigi 0,5%ini tashkil qildi, bu paytda ushbu ko'rsatkich AQShda 3,1%ga, Yaponiyaa esa 2,6%ga teng bo'ldi.

2. Moliyaviy havfsizlikka dahl soluvchi ichki hurujlar

So'nggi yigirma yil davomida AQSh iqtisodiyotida fundamental o'zgarishlar ro'y berdi. 1980-yillarda AQSh kapital va tovar importi salmog'i o'sib borayotgan, dollarning kursi va jahon iqtisodiyoti ahvoliga bog'liq bo'lgan ochiq iqtisodiyotga o'ta boshldai. 1990-yillarda axborot texnologiyalari asosida AQShda "yangi iqtisodiyot" shakllandi, u 2001 yilgacha uzoq muddatli iqtisodiy ko'tarilish, iqtisodiy o'sishning past inflyatsiya bilan bog'liqligi, davriy rivojlanish dinamikasining yo'qotilishi bilan ajralib turdi. 2001 yilning o'rtalaridan boshlab AQSh yana rivojlanish bosqichiga o'tdi, 2003 yil o'sish qayta tiklandi.

AQShning "yangi iqtisodiyot" sari yo'li juda uzun va murakkab bo'ldi. Jiddiy iqtisodiy qiyinchiliklar AQShda 1980-yillardagi energetika inqirozidan ancha oldin paydo bo'lgan. 1960-yillarning oxirlarida AQSh savdo balansining musbat saldosi tobora qisqarib bordi, dollardan qochish esa ommaviy xarakterga ega bo'ldi. 1971 yil XIX asrning oxiridan beri birinchi marta savdo balansiningn saldosi manfiy bo'ldi. 1971 yilning dekabrda AQSh hukumati oltinning rasmiy narxini 1 troya untsiyasiga 35 ollardan 38 dollarga ko'tarishga rozi bo'ldi, bu esa dollarning qadri 7,89 % pasayganini anglatadi; 1973 yil dollarning ikkinchi devalvatsiyasi o'tkazildi - 10 %.

1970-yillarning oxirlarida aholi kishi boshiga to'g'ri keladigan YaIM hajmi bo'yicha AQSh dunyoda birinchi o'rindan ettinchi o'ringa tushib qoldi; mehnat mahsuldorligi va dollar kursi pasayishda davom etdi, inflyatsiya sur'ati 18%gacha o'sdi, ishsizlik 7%ni tashkil qildi. Bu ko'rsatkichlar va boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarning shu qadar yomonlashuvi, amerikalik va boshqa iqtisodchilarning fikricha, amerika iqtisodiyoti mehnat mahsuldorligi va real daromadlarning sezilarli o'sishini ta'minlashga qodir emasligidan dalolat bergan.

Nobel mukofoti laureati M.Fridman quyidagi birlamchi ahamiyatga ega

vazifalarni belgilab berdi: mehnat mahsuldorligini oshirish; hukumat xarajatlarini iqtisodiy jihatdan ma'qul keladigan darajagacha pasaytirish; energetika inqirozini hal qilish; risk bilan bog'liq texnik yangiliklar kiritish uchun qulay sharoitlar yaratish; investitsiyalarni oshirish. Fridmanning fikricha, ko'rsatilgan maqsadlarga erishishning zarur sharti qisqa muddat inflyatsiyani pasaytirishning yondosh mahsuli sifatida ishsizlikka yo'l qo'ygan holda inflyatsiyani sur'atini qisqartirish hisoblanadi. Monetarist Fridmanning tavsiyalari AQSh iqtisodiyotini tarkibiy qayta qurish bo'yicha davlat siyosatiga asos bo'ldi.

AQSh iqtisodiyotini keng ko'lamda modernizatsiyalashga energetika inqirozi sababchi bo'lgan edi. Aynan shunda ishlab chiqarish, energiyani o'zgartirish, uzatish va foydalanish sohalarida energiya tejaydigan texnologiyalarni ommaviy ravishda joriy qilish investitsiya siyosatining bosh yo'nalishiga aylandi. Investitsiya jarayonlari birinchi navbatda qimmat yoqilg'iga moslashishi zarur bo'lgan tarmoqlarga daxldor bo'ldi. Amerika iqtisodiyotini uzoq muddatli tarkibiy qayta qurish jarayoni 1977-1979 yillardagi ko'tarilish bosqichida boshlandi va 1980-1982 yillardagi inqirozdan so'ng sezilarli darajada tezlashdi.

1980-yillarda iqtisodiyotga kiritilgan xususiy ishlab chiqarish investitsiyalar hajmi, turar joylar qurilishini istisno qilganda uchdan birga o'sdi, mashina va asbob-uskunalarga investitsiyalar 1,5 baravar o'sdi, xususiy investitsiyalar me'yori 16-17% darajada saqlanib turdi, texnika, axborotni qayta ishlash va sanoat qurilmalariga investitsiyalar tezroq o'sdi. 1980 yilning boshida qayta ishlash sanoatida mavjud bo'lgan ishlab chiqarish fondlari qiymati bo'yicha 83%ga, butun iqtisodiyotda esa – 45%ga yangilandi. Bazaviy tarmoqlarni modernizatsiyalash bilan birga ishlab chiqarish va boshqaruvni ratsionallashtirish, tarkibiy qayta qurish kuzatildi. Mahsulot birligiga mehnatga haq to'lash xarajatlari 3,2% pasaydi, mehnat mahsuldorligi esa 27,6% o'sdi.

1980-yillarda yangi avlod maishiy texnikalarining keng tarqalishi asosida uzoq muddat foydalaniladigan iste'mol tovarlarini ommaviy ravishda yangilash keng tarqaldi. O'n yillik mobaynida 1980 yildan keyin aholi tasarrufida bo'lgan uzoq muddat foydalaniladigan predmetlarning qiymat hajmi 70%ga, maishiy elektron apparatura parki 80% yangilandi. Iste'mol talabi AQSh xo'jalik rivojlanishini harakatlantiruvchi kuch sifatida muhim rol o'ynadi.

YaIM o'rtacha yillik o'sish sur'ati 3,7%ga teng bo'lgan 1992-2001 yillardagi iqtisodiy o'sish davrida iste'mol talabi muhim rol o'ynashda davom etdi. 1997-2000 yillarda iste'mol xarajatlari o'rtacha hisoblaganda yiliga 4,7% o'sib bordi. Aholining to'lov layoqati katta bo'lgan talabi iste'mol narxlariga nisbatan shaxsiy daromadlarning tezroq o'sishi bilan, shuningdek, AQSh oilalarining yarmi egalik qilgan aksiyalar qiymatining qator yillar davomida barqaror o'sishida ssuda foizining pastligi bilan izohlanadi. 1990-yillardagi iqtisodiy ko'tarilish yanada ko'proq zamonaviy kompyuter texnikalari asosida ishlab chiqarishni texnik qayta jihozlash faol jarayoni bilan izohlanadigan investitsion talabga asoslanadi.

Yaponiya iqtisodiyoti quyidagi omillar asosida tez rivojlandi: arzon, yaxshi o'qitilgan ishchi kuchi, xomashyo va yoqilg'i importi, yangi texnologiyalar importi, jamg'armalar me'yorining yuqoriligi sababli ichki jamg'arish manbalarining etarliligi, past stavkalar bo'yicha kapital qo'yilmalar bank moliyalashtirish

mexanizmlarining yaxshi yo'lga qo'yilganligi va b. Mamlakat byudjeti profitsitga keltirilgan, hukumat 1968 yilgacha ichki qarzlardan foydalanmagan. Yaponiya katta miqdorda tashqi qarzlarga ega bo'lmagan, u faqat Jahon bankining maqsadli zaemlarini olgan, xolos. Norezidentlarning ichki bozorga kirishi barcha tashqi aloqalar ustidan valyuta nazoratida cheklangan.

Yuqori sur'atda rivojlanish davri Yaponiyada zamonaviy o'rta sinf vakillarini shakllantirdi, chunki bu jarayon bilan bir paytda kichik korxonalar, yollanma xodimlar soni va ularning daromadlari (yiliga 10%) o'sishi kuzatildi. Jami talabning asosiy tarkibiy qismi YaIM o'sishining 60%ini ta'minlagan aholining shaxsiy iste'mol xarajatlari bo'ldi; iqtisodiy o'sishga YaIMning 30%i sarflandi, jumladan, 20%ga yaqini ishlab chiqarish qurilishi va asbob-uskunalariga investitsiyalarga sarflandi. O'sishni joriy hisob-kitoblar bo'yicha taqchillik to'xtatib turdi.

1970-yillarda Yaponiya iqtisodiyotining o'sish sur'ati ikki baravar pasaydi; ishchi kuchi yangi resurslarini jalb etish va sanoat mahsulotlari tvar nomenklaturasini yangilash yo'li bilan ekstensiv o'sish zaxiralari tugadi. Kapital qurilish ekologik qiyinchiliklar tufayli qimmatlashib ketdi, yangi ish o'rinlarini asbob-uskunalar bilan jihozlash xarajatlari va ish haqi darajasi oshdi. Yaponiya iqtisodiyoti jamg'arish me'yori yuqori (YaIM 30%idan ko'p) bo'lgan kapital sig'imi katta intensiv o'sish yo'liga turdi. Sanoat tobora ko'proq ko'p ilm talab qiladigan tarmoqlarga, avvalo, elektron mashinasozlikka e'tibor qarata boshladi.

Yapon banklari likvidli chet el mablag'lari katta oqimini oldilar va bu mablag'lar foydaning pastligi va ish haqining balandligi tufayli ishlab chiqarishga emas, balki "sovun pufagi iqtisodiyoti"ga – aktsiyalar va ko'chmas mulk bilan chayqov bitimlariga kiritildi. 1990 yil "pufak" yorildi, aktsiyalar va er maydonlarining narxi pasayib, banklarga korporativ qarzlarni yig'ila boshladi, cho'zilib ketgan struktura inqirozi vujudga keldi. 1991-2001 yillarda YaIM o'rtacha yillik o'sish sur'ati 1,1%gacha pasayib ketdi; 1992-1993 va 1998 yillarda YaIM o'sishining manfiy ko'rsatkichlari kuzatildi.

2002 yilga kelib Yaponiyaning yalpi davlat qarzi YaIMning 150,9%igacha ko'tarildi. Yaponiya iqtisodiyoti murakkab iqtisodiy o'zgarishlar davrini boshidan kechirmoqda. Mamlakatga rivojlangan mamlakatalr o'rtasida eng yuqori jamg'arish me'yorini ta'minlab kelgan milliy investitsiyalash tizimi ishdan chiqa boshladi. Amerikalik iqtisodchilarning fikricha, Yaponiya uzoq yillar davomida bank foizlari inflyatsiyaning o'sish sur'atiga teng bo'lgan investitsiyalashning ideal variantini amalga oshirishning ustidan chiqib kelgan. Bunga xizmat qilgan davlat kafolatlari tizimi xussiy banklarni moliyaviy inqirozdan to'liq sug'urtalashni ta'minlagan va ularga sanoat kompaniyalarini kreditlash uchun boshqa mamlakatlar amaliyotida qabul qilinganidek zaxira qoldirib o'tirmasdan barcha naqd pul fondlaridan foydalanishga imkon bergan.

Yaponiyada bunday vaziyatning yuzaga kelishiga iste'mol krediti sust rivojlangan holda aholining banklardagi jamg'armalar darajasi yuqoriligi sabab bo'lgan deb hisoblanadi. Bunday holatda qo'yilma kirituvchilar kamdan-kam hollarda bankdan o'z qo'yilmalarini qaytarib oladi va pullar ishlab chiqarishni rivojlantirishga yo'naltiriladi. Bunday investitsiyalash tizimi Osiyoning boshqa mamlakatlarida ham shakllangan bo'lib, muvaffaqiyatli ishlab kelgan, biroq 1997 yil

“yomon qarzar” yukini ko'tara olmagan.

Xalqaro savdo bir xil nomli mahsulotlarni qarama-qarshi ayirboshlash hisobiga ham kengaymoqda. Xalqaro mehnat taqsimoti, ayirboshlashni erkinlashtirish, internet-savdoni rivojlantirishdagi jiddiy o'zgarishlar jahon xo'jalik aloqalarida mamlakatlarni ilgari kuzatilmagan darajada jalb etishga olib keldi. Milliy iqtisodiyotlarning tashqi savdo kvotasining jahon YaIMga foizdagi nisbati bilan belgilanadigan ochiqlik va bog'liqlik darajasi 1950 yildagi 8%dan 2000 yilda 22%gacha o'sdi. Xalqaro tovar oqimlari moliyaviy resurslar va xizmatlar ayirboshlash bilan birgalikda kuzatilayotgan bo'lib, ular milliy xo'jaliklarni tobora ko'proq bir-biriga bog'lamoqda va ularni bir-biriga qaram qilib quymoqda.

8-mavzu. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish

- 1.
2. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishning mohiyati.
3. Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar faoliyatini nazorat qilish tartibi.
4. Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish mexanizmlarini takomillashtirish borasidagi chora-tadbirlar.
5. Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish organlari faoliyati.

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishning mohiyati.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlar — jinoyat sodir etish natijasida olingan pul mablag'lari va boshqa mol-mulk, shuningdek bunday mol-mulkdan foydalanish orqali olingan har qanday foyda yoki naf, xuddi shuningdek to'liq yoki qisman boshqa mol-mulkka aylantirilgan yoxud o'zgartirilgan yoki qonuniy manbalar hisobidan olingan mol-mulkka qo'shilgan pul mablag'lari va boshqa mol-mulk;

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish — mulk (pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk) jinoiy faoliyat natijasida topilgan bo'lsa, uni o'tkazish, mulkka aylantirish yoxud almashtirish yo'li bilan uning kelib chiqishiga qonuniy tus berishdan, shuningdek bunday pul mablag'larining yoki boshqa mol-mulkning asl xususiyatini, manbaini, turgan joyini, tasarruf etish, ko'chirish usulini, pul mablag'lariga yoki boshqa mol-mulkka bo'lgan haqiqiy egalik huquqlarini yoki ularning kimga qarashlilikini yashirishdan yoxud sir saqlashdan iborat bo'lgan, jinoiy jazolanadigan ijtimoiy xavfli qilmish;

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishga qaratilgan chora-tadbirlarga quyidagilar kiradi:
maxsus vakolatli davlat organi tomonidan amalga oshiriladigan nazorat;
ichki nazorat;

mijozlarni lozim darajada tekshirish bo'yicha chora-tadbirlar;

Maxsus vakolatli davlat organi tomonidan amalga oshiriladigan nazorat — pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar taqdim etadigan axborotni tekshirish va ushbu Qonunga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshirish bo'yicha maxsus vakolatli davlat organi tomonidan qabul qilinadigan chora-tadbirlar majmui.

Ichki nazorat pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlarning maxsus vakolatli davlat organiga xabar qilinishi lozim bo'lgan operatsiyalarni aniqlashga doir faoliyatidir.

Ichki nazorat amalga oshirilayotganda zarur axborotni rasmiylashtirish, uning maxfiyligini ta'minlash tartibi, kadrlarni tayyorlash va o'qitishga doir malaka talablari, shuningdek maxsus vakolatli davlat organiga xabar qilinishi lozim bo'lgan pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni aniqlash mezonlari va ularning alomatlari belgilanadi.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar uchun ichki nazorat qoidalarini tegishli nazorat qiluvchi, litsenziyalovchi va ro'yxatdan o'tkazuvchi organlar tomonidan maxsus vakolatli davlat organi bilan birgalikda, bunday organlar bo'lmagan holda esa, maxsus vakolatli davlat organi tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi;

Ichki nazorat qoidalariga rioya etilishi ustidan monitoring va nazorat mazkur qoidalarni tasdiqlagan organlar, shuningdek maxsus vakolatli davlat organi tomonidan amalga oshiriladi.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar:

ichki nazorat qoidalarida belgilangan hollarda xo'jalik, fuqaroviy huquqiy munosabatlar aniqlanganda;

ichki nazorat qoidalarida belgilangan hollarda pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq bir martalik operatsiyalar amalga oshirilganda;

shubhali operatsiyalar amalga oshirilganda;

mijozning shaxsi to'g'risida avval olingan ma'lumotlarning to'g'riligiga nisbatan shubhalar mavjud bo'lganda, mijozlarni lozim darajada tekshirish bo'yicha mustaqil chora-tadbirlar ko'rishlari shart.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar tomonidan mijozni lozim darajada tekshirish bo'yicha ko'riladigan chora-tadbirlar quyidagilarni o'z ichiga olishi shart:

tegishli hujjatlar asosida mijozning va qaysi shaxslar nomidan ish ko'rayotgan bo'lsa, o'sha shaxslarning shaxsini hamda vakolatlarini tekshirishni;

ta'sis hujjatlari asosida mulk va boshqaruv tuzilishini o'rganish orqali mulkdorni yoki yuridik shaxs bo'lgan mijozni nazorat qiluvchi shaxsni identifikatsiyalashni;

mijoz tomonidan amalga oshiriladigan amaliy ish munosabatlari va pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni ularning bunday mijoz va uning faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarga muvofiqligini tekshirish maqsadida, doimiy asosda o'rganishni.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan maxsus vakolatli davlat organi pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalar o'tkazilishi ustidan Qonunda belgilangan tartibda nazoratni amalga oshiradi.

Maxsus vakolatli davlat organi:

pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlarning hamda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda ishtirok etuvchi organlarning ishini muvofiqlashtiradi;

etarli asoslar mavjud bo'lgan taqdirda, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga aloqador pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalar haqidagi materiallarni jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda ishtirok etuvchi tegishli organlarga yuboradi;

pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni, agar bunday operatsiyalar to'g'risidagi o'zi olgan xabar tekshirish natijalariga ko'ra asosli deb topilgan bo'lsa, ikki ish kunidan ko'p bo'lmagan muddatga to'xtatib turish haqida ko'rsatmalar yo'llaydi;

jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan axborotni, shu jumladan avtomatlashtirilgan axborot, ma'lumotnoma tizimlaridan hamda ma'lumotlar bazalaridan so'raydi va bepul oladi;

Maxsus vakolatli davlat organining jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish masalalariga doir qarorlari vazirliklar, davlat qo'mitalari, idoralar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan ijro etilishi majburiydir.

Yuridik va jismoniy shaxslarning pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulkka nisbatan o'z mulkiy huquqlari va majburiyatlarini belgilashga, o'zgartirish yoxud tugatishga qaratilgan harakatlari pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalardir.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar quyidagilardir:

banklar va boshqa kredit tashkilotlari;

qimmatli qog'ozlar bozorining professional ishtirokchilari;

birja a'zolari;

sug'urtalovchilar va sug'urta vositachilari;

lizing xizmatlari ko'rsatuvchi tashkilotlar;

pul o'tkazmalari, to'lovlar va hisob-kitoblarni amalga oshiruvchi tashkilotlar;

lombardlar;

lotereyalar va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o'yinlarni o'tkazuvchi tashkilotlar;

qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi shaxslar;

ko'chmas mol-mulkning oldi-sotdisi bilan bog'liq operatsiyalarda xizmatlar ko'rsatuvchi va ishtirok etuvchi shaxslar;

mijozlar nomidan bitimlar tayyorlash va ularni amalga oshirishda notarial idoralar (notariuslar), advokatlik tuzilmalari (advokatlar) hamda auditorlik tashkilotlari.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar tomonidan ichki nazoratni o'tkazish davomida shubhali deb topilgan sodir etilayotgan va tayyorlanayotgan pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalar maxsus vakolatli davlat organiga xabar qilinishi kerak.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq, tayyorlash, sodir etish jarayonida bo'lgan yoki sodir etib bo'lingan, ichki nazorat qoidalarida belgilangan mezonlar va belgilarga muvofiq jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish yoki terrorizmni moliyalashtirish maqsadida amalga oshirilganligi to'g'risida shubha paydo bo'lgan operatsiya shubhali operatsiya, deb topiladi.

Agar pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalar taraflaridan biri jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasida xalqaro hamkorlikda ishtirok etmayotgan davlatda doimiy yashayotgan, turgan yoki ro'yxatga olingan shaxs bo'lsa, bunday operatsiyalar ham maxsus vakolatli davlat organiga xabar qilinishi kerak.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalar, shu operatsiyalarning taraflaridan biri:

terrorchilik faoliyatida ishtirok etayotgan yoxud ishtirok etishda gumon qilinayotgan yuridik yoki jismoniy shaxs;

terrorchilik faoliyatini amalga oshirayotgan yoxud amalga oshirishda gumon qilinayotgan tashkilotning bevosita yoki bilvosita mulkdori bo'lgan yoxud uni nazorat qilayotgan yuridik yoki jismoniy shaxs;

terrorchilik faoliyatini amalga oshirayotgan yoki amalga oshirishda gumon qilinayotgan jismoniy shaxsning yoxud tashkilotning mulkidagi yoki nazorati ostidagi yuridik shaxs ekanligi haqida belgilangan tartibda olingan axborot mavjud bo'lsa, ushbu Qonunga muvofiq maxsus vakolatli davlat organiga xabar qilinishi va to'xtatib turilishi kerak.

2. Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar faoliyatini nazorat qilish tartibi.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar:

ichki nazorat tizimlarini tashkil qilishi va joriy etishi;

identifikatsiyalash tartib-taomillarini amalga oshirishi va mijozlarni lozim darajada tekshirish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rishi, shu jumladan mijoz va uning mulkdorlari to'g'risidagi ma'lumotlarni verifikatsiyalashi hamda muntazam yangilab borishi;

mulkdorlar va mijozlarni nazorat qiluvchi shaxslarni identifikatsiyalashi hamda ularning shaxsini tekshirish bo'yicha imkon qadar choralar ko'rishi;

jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirish bo'yicha o'z tavakkalchiliklarini aniqlash hamda baholash choralarini ko'rishi, ushbu tavakkalchiliklarni hujjatlar bilan qayd etishi va ularni kamaytirish yuzasidan choralar ko'rishi;

mijozni lozim darajada tekshirish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rish imkoniyati bo'lmagan taqdirda, hisobvaraqlar ochishni, operatsiyani amalga oshirishni, amaliy munosabatlarga kirishishni rad etishi va mavjud amaliy munosabatlarni tugatishi, shuningdek shubhali operatsiya to'g'risidagi xabarni maxsus vakolatli davlat organiga yuborishi;

shubhali operatsiyalar to'g'risidagi xabarlarini, shu jumladan ularni amalga oshirishga bo'lgan urinishlar to'g'risidagi xabarlarini ular aniqlangan kundan keyingi bir ish kunidan kechiktirmay maxsus vakolatli davlat organiga belgilangan tartibda yuborishi;

operatsiya ishtirokchilarini terrorchilik faoliyatida yoki ommaviy qirg'in qurolini tarqatishda ishtirok etayotgan yoki ishtirok etishda gumon qilinayotgan shaxslar ro'yxati bilan solishtirishi;

terrorchilik faoliyatida yoki ommaviy qirg'in qurolini tarqatishda ishtirok etayotgan yoki ishtirok etishda gumon qilinayotgan shaxslar ro'yxatiga kiritilgan shaxslarning operatsiyasini kechiktirmasdan va oldindan xabar qilmasdan to'xtatib turishi, bundan yuridik yoki jismoniy shaxsning hisobvarag'iga tushgan pul mablag'larini hisobga kiritish bo'yicha operatsiyalar mustasno, va (yoki) pul mablag'larini yoki boshqa mol-mulkini ishga solmay to'xtatib qo'yishi, shuningdek shubhali operatsiya to'g'risida maxsus vakolatli davlat organiga xabar yuborishi shart.

Terrorchilik faoliyatida yoki ommaviy qirg'in qurolini tarqatishda ishtirok etayotgan yoki ishtirok etishda gumon qilinayotgan shaxslar ro'yxatiga kiritilgan shaxslarning operatsiyalarini to'xtatib turish, pul mablag'larini yoki boshqa mol-mulkini ishga solmay to'xtatib qo'yish, ishga solmay to'xtatib qo'yilgan mol-mulkidan foydalanishga ruxsat berish va operatsiyalarini tiklash tartibi manfaatdor vazirlik va idoralar bilan kelishilgan holda maxsus vakolatli davlat organi tomonidan belgilanadi.

Identifikatsiyalash uchun zarur bo'lgan hujjatlarni taqdim etmagan yuridik yoki jismoniy shaxslarga pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar mazkur operatsiyalarni bajarishni rad etadi, yuridik yoxud jismoniy shaxs hisobvarag'iga tushgan pul mablag'larini hisobga kiritish operatsiyalari bundan mustasno.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bilan bog'liq axborotni maxsus vakolatli davlat organiga taqdim etish, shuningdek pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlarni terrorchilik yoxud boshqa jinoiy faoliyatda ishtirok etayotgan yoki ishtirok etishda gumon qilinayotgan yuridik yoxud jismoniy shaxslar haqida xabardor qilish [tartibi](#) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Yuridik va jismoniy shaxslarning pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalari to'g'risidagi axborotni yoxud boshqa ma'lumotlarni maxsus vakolatli davlat organiga belgilangan tartibda taqdim etish tijorat, bank siri yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sirni buzish hisoblanmaydi.

Maxsus vakolatli davlat organi va uning xodimlari o'zlariga ma'lum bo'lib qolgan tijorat, bank siri yoki boshqa sirni tashkil etuvchi ma'lumotlarning maxfiyligini va saqlanishini ta'minlashlari shart.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlarning, maxsus vakolatli davlat organining hamda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda ishtirok etuvchi boshqa organlarning xodimlari yuridik va jismoniy shaxslarni ularga nisbatan o'tkazilayotgan nazoratdan xabardor qilishga haqli emas.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar, maxsus vakolatli davlat organi hamda jinoiy faoliyatdan

olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda ishtirok etuvchi boshqa organlar jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bilan bog'liq axborotdan erkin foydalanishni qonun hujjatlarida belgilangan tartibda cheklaydilar hamda bunday axborotning tarqatilmashligini ta'minlaydilar.

Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalar to'g'risidagi axborotni, shuningdek identifikatsiyalash ma'lumotlarini va mijozlarni lozim darajada tekshirishga doir materiallarni qonun hujjatlarida belgilangan muddatlar mobaynida, lekin bunday operatsiyalar amalga oshirilganidan yoki mijozlar bilan amaliy ish munosabatlari to'xtatilganidan keyin kamida besh yil mobaynida saqlashlari shart.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasidagi xalqaro hamkorlik O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari hamda xalqaro shartnomalariga muvofiq amalga oshiriladi.

3. Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish mexanizmlarini takomillashtirish borasidagi chora-tadbirlar.

So'nggi yillarda aholining turmush sifatini tubdan yaxshilashga qaratilgan bunyodkorlik ishlari jadal sur'atlar bilan olib borilmoqda. Biznes yuritishning huquqiy asoslari mustahkamlanmoqda va institutsiyaviy mexanizmlari takomillashtirilmoqda, mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish choralari ko'rilmogda.

Shu bilan birga, byudjet mablag'larini talon-toroj qilish va ulardan maqsadsiz foydalanish holatlari saqlanib qolmoqda, bu esa olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlarning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Bozor munosabatlarining bugungi rivoji hamda insofli tadbirkorlik sub'ektlarini himoya qilish zarurati iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish, «xufyona iqtisodiyot»ning shakllanish mexanizmlarini, chet el valyutasining nazoratsiz chiqib ketish kanallarini o'z vaqtida aniqlashning shakl va usullarini tubdan qayta ko'rib chiqishni, shuningdek, importni optimallashtirish va milliy tovarlar eksportini rag'batlantirish bo'yicha tizimli ishlarni kuchaytirishni ham talab etmoqda.

Shu munosabat bilan, faoliyati iqtisodiyot rivoji, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, iqtisodiy jinoyatlar va korrupsiyaga qarshi kurashishning zamonaviy voqelikka to'liq javob bermayotgan O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamentining vazifalari, funktsiyalari va vakolatlarini tubdan qayta ko'rib chiqish zarurati paydo bo'ldi. Shu maqsadda, 2018 yil 23 mayda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini tubdan oshirish va iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish mexanizmlarini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5446-sonli Farmoni qabul qilindi.

Biznesni yuritish va investitsiyalarni jalb etish uchun yanada qulay shart-sharoitlarni yaratish, byudjet mablag'larini talon-toroj qilish va ulardan samarasiz

foydalanish holatlarining oldini olish, shuningdek, iqtisodiy jinoyatlar va korrupsiyaga qarshi kurashish samaradorligini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti etib qayta tashkil qilindi.

Mpzkur Departament: O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzurida iqtisodiy va korrupsiyaviy jinoyatlar, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish, terrorizmni moliyalashtirish va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirish holatlari bo'yicha tezkor-qidiruv faoliyati, tergovga qadar tekshiruv va surishtiruvni, shuningdek, mazkur jinoyatlar sodir etilishi oqibatida etkaziladigan iqtisodiy zararining qoplanishini amalga oshiruvchi mustaqil ixtisoslashtirilgan huquqni muhofaza qiluvchi organ;

jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish masalalari bo'yicha maxsus vakolatli davlat organi;

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamentining huquqlari, majburiyatlari va shartnomalari, jumladan xalqaro shartnomalari bo'yicha vorisi hisoblanadi.

Departamentning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

birinchidan, iqtisodiy jinoyatlarga va korrupsiyaga, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni kompleks tahlil qilish hamda qonunchilikni va huquqni qo'llash amaliyotini yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

ikkinchidan, insofli tadbirkorlar, chet el investorlarini ular faoliyatiga davlat organlari va tashkilotlarining noqonuniy aralashuvidan himoya qilish, biznesni rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi sun'iy byurokratik to'siq va g'ovlarga chek qo'yish, importni optimallashtirishga va mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport salohiyatini oshirishga ko'maklashish;

uchinchidan, byudjet tizimi byudjetlari mablag'larini talon-toroj qilish va ulardan maqsadsiz foydalanish, davlat xaridlarida narxlarni oshirib yuborish, davlat organlari va tashkilotlarida debitor hamda kreditor qarzdorlikning asossiz ortishi holatlarini aniqlash, etkazilgan zararni qoplash bo'yicha choralar ko'rish;

to'rtinchidan, yoqilg'i-energetika kompleksida, bank-moliya, soliq, transport, qurilish va ijtimoiy sohalarda iqtisodiy jinoyatlar hamda korrupsiyaga qarshi kurashish, ularning oqibatlarini, shuningdek, ularni keltirib chiqaruvchi sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish;

beshinchidan, davlat manfaatlariga zid ravishda bitimlar tuzish holatlariga qarshi kurashish, chet el valyuta mablag'lari noqonuniy ravishda chiqib ketishi, olib kirilishi va olib chiqilishi, ularning noqonuniy muomalasi, «xufyona iqtisodiyot»ni shakllantirishning turli sxemalari va kanallarini aniqlash;

oltinchidan, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tovarlar narxlarini manipulyatsiya qilish, ularga bo'lgan sun'iy tanqislik va ajiotaj talabni vujudga

keltirish, shuningdek, sifatsiz yoki qalbakilashtirilgan dori vositalari va tibbiyot buyumlari aylanmasi bilan bog'liq noqonuniy harakatlarga qarshi kurashish;

ettinchidan, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlarining samarali ijro etilishini ta'minlash;

sakkizinchidan, iqtisodiy jinoyatlar va korrupsiyaga, shuningdek, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish masalalari bo'yicha chet davlatlarning vakolatli organlari, xalqaro ixtisoslashgan va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik qilish va axborot almashish;

to'qqizinchidan, iqtisodiy va korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishni, terrorizmni moliyalashtirishni va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishning oldini olish bo'yicha keng tushuntirish va profilaktika ishlarini amalga oshirish.

Mazkur Departament tuzilmasida Soliqqa oid huquqbuzarliklarga qarshi kurashish bo'limi, Valyutaga oid huquqbuzarliklarga qarshi kurashish bo'limi, Iste'mol bozorini himoya qilish bo'limi, Tadbirkorlik sub'ektlari huquqlarini himoya qilish va korrupsiyaga qarshi kurashish bo'limi negizida Iqtisodiy jinoyatlar va korrupsiyaga qarshi kurashish boshqarmasi hamda yig'ma axborot-tahlil boshqarmasi negizida Axborot-tahlil bo'limi va Tashkiliy-nazorat bo'limi tashkil etildi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamentining TASHKILiy-SHTAT TUZILMASI

Departament organlari tomonidan o'tkazilgan taftishlar va tekshiruvlar natijalari bo'yicha aniqlangan hamda Davlat byudjeti va O'zbekiston Respublikasining davlat maqsadli jamg'armalari daromadiga undirilgan davlat organlari va tashkilotlari, byudjet mablag'larini oluvchilar tomonidan amalga oshirilgan noqonuniy xarajatlarning, talon-toroj, rastratalar, kamomadlar summasining 10 foizi Departamentning maxsus byudjetdan tashqari jamg'armasiga o'tkaziladi.

Mazkur departamentga quyidagi huquqlar berilgan:

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Moliya vazirligidan bank hisobvaraqlari va yagona g'azna hisobvarag'i bo'yicha davlat pul mablag'larining harakatlanishi bilan bog'liq ma'lumotlarni so'rab olish;

tezkor-qidiruv faoliyati natijalari asosida O'zbekiston Respublikasi byudjet tizimi byudjetlari va davlat maqsadli jamg'armalari mablag'larini, donor mamlakatlar, xalqaro, chet el hukumat va nohukumat tashkilotlari bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti va O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan tuzilgan shartnomalar doirasida taqdim etiladigan chet el grantlarini, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi kafolati ostida jalb etiladigan chet el kreditlarini sarflash masalalari bo'yicha davlat tashkilotlari va ustav kapitalida davlat ulushi bo'lgan korxonalarda, shuningdek, mulkchilik shaklidan qat'i nazar boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda belgilangan tartibda tekshiruvlarni o'tkazish tashabbusi bilan chiqish;

davlat tashkilotlari va ustav kapitalida davlat ulushi bo'lgan korxonalardan, shuningdek, mulkchilik shaklidan qat'i nazar boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlardan byudjet mablag'laridan maqsadsiz foydalanish, ularni taqsimlashda suiiste'molliklar va korrupsiya holatlarini aniqlash uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni va tushuntirishlarni talab qilib olish;

jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasidagi ma'lumotlarni qabul qilish, umumlashtirish, tahlil qilish, tekshirish va saqlash, shuningdek, etarli asoslar mavjud bo'lgan taqdirda pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni o'ttiz ish kunidan ko'p bo'lmagan muddatga to'xtatib qo'yish to'g'risida ko'rsatma berish, mazkur funktsiyani faqat Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish boshqarmasiga yuklash;

Departament zimmasiga yuklatilgan vazifalarni amalga oshirish uchun foydalaniladigan davlat organlari va tashkilotlarning ma'lumotlar bazasidan foydalanish;

milliy va chet el valyutasidagi byudjetdan tashqari mablag'larni, shuningdek, Departament organlarining depozit hisobvaraqlarida bo'lgan mablag'larni O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining depozitlariga joylashtirish.

Departamentning hududiy tuzilmalari jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasidagi pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan operatsiyalar bo'yicha xabarlar olish, ko'rsatmalar va so'rovlar yuborishga haqli emas.

Mablag'larni joylashtirishdan olingan daromadlar ushbu daromadlarni moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, xodimlarni ijtimoiy himoya qilish va moddiy rag'batlantirish, shuningdek, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa maqsadlarga yo'naltirgan holda Departamentning maxsus byudjetdan tashqari jamg'armasiga o'tkaziladi.

Departament tizimli ravishda:

davlat organlari va ustav kapitalida davlat ulushi bo'lgan korxonalar tomonidan tovarlarni asossiz ravishda yoki faoliyat turiga mos bo'lmagan holda import qilish, mamlakat manfaatlariga zid ravishda bitimlar tuzish, chet el valyutasini noqonuniy tarzda chiqarib yuborish, davlat xaridlarini amalga oshirishda import mahsuloti narxini oshirib yuborish holatlarini aniqlash maqsadida import va eksport tarkibini tahlil qilish yakunlari bo'yicha, jumladan tegishli statistik ma'lumotlarni taqqoslash orqali qonuniy choralar ko'rilishini;

qonun hujjatlarida nazarda tutilgan choralarni ko'rish maqsadida eksport-import faoliyati sohasidagi korrupsiya holatlarini, byurokratik to'siqlarni hamda davlat organlari va tashkilotlar xodimlari tomonidan mansab vakolatini suiiste'mol qilish holatlarini tezkor bo'linmalar kuchi bilan aniqlashni;

tadbirkorlik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi, mahalliy ishlab chiqarish va tovarlar eksporti hajmini oshirishni sekinlashtiruvchi normalar, omillar va shart-sharoitlarni aniqlashni, shuningdek, ularni bartaraf etish hamda ushbu sohadagi qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotini yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishni ta'minlaydi.

4. Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish organlari faoliyati.

Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashishda O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti asosiy organ sifatida faoliyat yuritadi. Mazkur departament:

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzurida iqtisodiy jinoyatlar va korrupsiya, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish, terrorizmni moliyalashtirish va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirish holatlari bo'yicha tezkor-qidiruv faoliyati, tergovga qadar tekshiruv va surishtiruvni amalga oshiruvchi, shuningdek, mazkur jinoyatlar sodir etilishi natijasida etkazilgan iqtisodiy zararining qoplanishini ta'minlovchi mustaqil ixtisoslashtirilgan huquqni muhofaza qiluvchi organ;

jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish masalalari bo'yicha maxsus vakolatli davlat organi hisoblanadi.

Departament tizimiga quyidagilar kiradi:

Departamentning markaziy apparati;

Departamentning Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar boshqarmalari (keyingi o'rinlarda hududiy boshqarmalar deb yuritiladi);

Departamentning tuman (shahar) bo'limlari.

Departament o'z vazifa va funksiyalarini amalga oshirishda davlat organlari va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik qiladi.

Departamentning moliyaviy va moddiy-texnika ta'minoti O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar xisobidan amalga oshiriladi.

Departamentda shakllantirish va foydalanish tartibi qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadigan byudjetdan tashqari jamg'armalar tashkil etiladi.

Quyidagilar Departamentning asosiy vazifalari hisoblanadi:

insofli tadbirkorlar, chet el investorlarini ular faoliyatiga davlat organlari va tashkilotlarning noqonuniy aralashuvidan himoya qilish, biznesni rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi sun'iy byurokratik to'siq va g'ovlarga chek qo'yish, importni optimallashtirishga va mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport salohiyatini oshirishga ko'maklashish;

byudjet tizimi byudjetlari mablag'larini talon-toroj qilish va ulardan maqsadsiz foydalanish, davlat xaridlarida narxlarni oshirib yuborish, davlat organlari va tashkilotlarda debitor hamda kreditor qarzdorlikning asossiz ortishi holatlarini aniqlash, etkazilgan zararni qoplash bo'yicha choralar ko'rish;

yoqilg'i-energetika kompleksida, ijtimoiy, bank-moliya, soliq, transport va qurilish sohalarida iqtisodiy jinoyatlar hamda korrupsiyaga qarshi kurashish, ularning oqibatlarini, shuningdek, ularni keltirib chiqaruvchi sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish;

davlat manfaatlariga zid ravishda bitimlar tuzish holatlariga qarshi kurashish, chet el valyutasi mablag'larini g'ayrihuquqiy ravishda chiqib ketishi, olib kirish va olib chiqish, ularning noqonuniy muomalasi, «xufyona iqtisodiyot» shakllanishining turli sxemalari va kanallarini aniqlash;

jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlarini samarali ijro etilishini ta'minlash;

ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tovarlar narxlarini manipulyatsiya qilish, ularga bo'lgan sun'iy tanqislik va ajiotaj talabni vujudga keltirish, shuningdek, sifatsiz yoxud qalbakilashtirilgan dori vositalari va tibbiyot buyumlari muomalaga chiqarilishi bilan bog'liq g'ayrihuquqiy harakatlarga qarshi kurashish;

iqtisodiy jinoyatlar va korrupsiyaga qarshi kurashish masalalari bo'yicha chet davlatlarining vakolatli organlari, xalqaro ixtisoslashgan va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik qilish va axborot ayirboshlash, shuningdek, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish;

iqtisodiy jinoyatlarga va korrupsiyaga, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni kompleks tahlil qilish, qonunchilikni va huquqni qo'llash amaliyotini yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

iqtisodiy va korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishni, terrorizmni moliyalashtirishni va ommaviy qirg'in

qurolini tarqatishni moliyalashtirishni oldini olish bo'yicha keng tushuntirish va profilaktika ishlarini amalga oshirish.

Departament o'ziga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

1) insofli tadbirkorlar, chet el investorlarini ular faoliyatiga davlat organlari va tashkilotlarning noqonuniy aralashuvidan himoya qilish, biznesni rivojlantirishga to'sqinlik qiluvchi sun'iy byurokratik to'siq va g'ovlarga chek qo'yish, importni optimallashtirishga va mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport salohiyatini oshirishga ko'maklashish.

2) byudjet tizimi byudjetlari mablag'larini talon-toroj qilish va ulardan maqsadsiz foydalanish, davlat xaridlarida narxlarni oshirib yuborish, davlat organlari va tashkilotlarda debitor hamda kreditor qarzdorlikning asossiz ortishi holatlarini aniqlash, etkazilgan zararni qoplash bo'yicha choralar ko'rish.

3) yoqilg'i-energetika kompleksida, ijtimoiy, bank-moliya, soliq, transport va qurilish sohalarida iqtisodiy jinoyatlar hamda korrupsiyaga qarshi kurashish, ularning oqibatlarini, shuningdek, ularni keltirib chiqaruvchi sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish.

4) davlat manfaatlariga zid ravishda bitimlar tuzish holatlariga qarshi kurashish, chet el valyutasi mablag'larini g'ayrihuquqiy ravishda chiqib ketishi, olib kirish va olib chiqish, ularning noqonuniy muomalasi, «xufyona iqtisodiyot» shakllanishining turli sxemalari va kanallarini aniqlash.

5) jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlarini samarali ijro etilishini ta'minlash.

6) ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tovarlar narxlarini manipulyatsiya qilish, ularga bo'lgan sun'iy tanqislik va ajiotaj talabni vujudga keltirish, shuningdek, sifatsiz yoxud qalbakilashtirilgan dori vositalari va tibbiyot buyumlari muomalaga chiqarilishi bilan bog'liq g'ayrihuquqiy harakatlarga qarshi kurashish.

7) iqtisodiy jinoyatlar va korrupsiyaga qarshi kurashish masalalari bo'yicha chet davlatlarining vakolatli organlari, xalqaro ixtisoslashgan va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik qilish va axborot ayirboshlash, shuningdek, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish.

8) iqtisodiy jinoyatlarga va korrupsiyaga, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga, terrorizmni moliyalashtirishga va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni kompleks tahlil qilish, qonunchilikni va huquqni qo'llash amaliyotini yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

9) iqtisodiy va korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarni, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishni, terrorizmni moliyalashtirishni va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishni oldini olish bo'yicha keng tushuntirish va profilaktika ishlarini amalga oshirish.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish, terrorizmni moliyalashtirish va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasida ma'lumotlarni qabul qilish, umumlashtirish, tahlil qilish,

tekshirish va saqlash, shuningdek pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalarni to'xtatib qo'yish to'g'risida ko'rsatma berish Departamentda faqat Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish boshqarmasi tomonidan amalga oshiriladi.

Departamentning hududiy bo'linmalari jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish, terrorizmni moliyalashtirish va ommaviy qirg'in qurolini tarqatishni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasidagi pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan operatsiyalar bo'yicha xabarlarni olish, ko'rsatma va so'rovlarni yuborishga haqli emas.

Departament tomonidan olib borilgan tezkor-qidiruv tadbirlari natijalari, xususan, tahliliy materiallar, tekshiruv xaridlari yoki nazorat xaridlari natijalari bo'yicha olingan tovar yoki kassa cheklari, shuningdek, qonun buzilishini tasdiqlovchi cheklarni bermaslik holatlari, keyinchalik qonunbuzarlikning keng miqyosini, narxlarni asossiz va sun'iy oshirish usullari va mexanizmlarini aniqlash maqsadida, zarur hollarda, vakolatli organning maxsus ruxsati talab etilmagan holda moliya-xo'jalik faoliyatini tekshirish uchun asos hisoblanadi.

Departament xodimlari davlat, xizmat, tijorat sirini, jismoniy shaxslarning omonatlari to'g'risidagi ma'lumotlar sirini va ular o'z xizmat majburiyatlarini bajarish chog'ida olgan boshqa axborotni sir saqlashlari shart. Sir oshkor qilingan taqdirda xodim qonunda belgilangan tartibda javob beradi.

9-mavzu: Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda moliyaviy tashkilotlarning roli

Reja:

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyatining ob'ektiv belgilari.
2. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyatining sub'ektiv belgilari.

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyatining ob'ektiv belgilari

Jinoyatning ob'ektiv belgilarini ob'ekt va ob'ektiv tomon tashkil etadi. Jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan har qanday ijtimoiy munosabatlar jinoyatning ob'ekti bo'ladi. Jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar O'zR JK ning ikkinchi moddasida berilgan bo'lib, shaxs, uning huquq va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlari, mulk, tabiiy muhit, tinchlik, insoniyat xavfsizligi, O'zbekistonning Konstitutsiyaviy tuzumi jinoyatning ob'ekti bo'ladi. Faqat jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlarga jinoyatning ob'ekti bo'ladi. Jinoyat qonuni bilan qo'riqlanmaydigan ijtimoiy munosabatlar jinoyatning ob'ekti bo'la olmaydi.

Jinoyatning ob'ekti har bir jinoyat tarkibining zaruriy belgisidir. Jinoyat qonuni bilan qo'riqlanmaydigan ob'ektga tajovuz qilish jinoyat hisoblanmaydi. Jinoyatning ob'ekti har bir tarkibining zaruriy belgisi bo'lish bilan birga, muayyan jinoyatning mohiyati va uning ijtimoiy xavflilik darajasini ham belgilaydi. Aynan jinoyatning ob'ekti orqali jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyatidan yoki jinoiy yo'l bilan topilgan mulkni olish yoki o'tkazish jinoyatini farqlash mumkin.

Tajovuz ob'ektini to'g'ri aniqlash muayyan jinoyatning yuridik tabiatini aniqlash imkonini beradi. Agar tajovuz mulkni egallashga qaratilgan bo'lsa, bunday jinoyatning ob'ekti o'zganing mulkidir⁷.

Tajovuzning ob'ektini to'g'ri aniqlash, ayniqsa, o'xshash bo'lgan jinoyatlarda ular ob'ektlari o'rtasidagi farqni aniqlash jinoyatni to'g'ri kvalifikatsiya qilishning muhim shartidir.

Jinoyat huquqida jinoyatning ob'ekti uchta turga bo'lib, tasniflangan. Bular:

- a) jinoyatlarning umumiy ob'ekti;
- b) jinoyatlarning maxsus ob'ekti;
- v) jinoyatning bevosita ob'ekti.

Jinoyatlarning umumiy ob'ekti jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlardir. Ya'ni boshqacha qilib aytganda Jinoyat kodeksining barcha moddalari yig'indisi bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlardir.

Maxsus ob'ekt — jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan, o'zaro bir-biri bilan bog'liq va o'xshash bo'lgan ijtimoiy munosabatlar bo'lib, JK Maxsus qismidagi

⁷ Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм. Дарслик. Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. Т. 2012, 233-б

barcha jinoyatlarning ob'ekti jihatidan o'xshashlari ajratib olinib, so'ng muayyan guruhdagi jinoyatlar turkumiga kiritiladi⁸.

Jinoyat kodeksi Maxsus qismining alohida moddasi bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar bevosita ob'ekt hisoblanib, maxsus ob'ektlar doirasida bevosita ob'ektning ahamiyatiga qarab har bir modda ketma-ket joylashtirilgan. Ammo muayyan bob doirasidan jinoyatlar ob'ektining ahamiyati va ijtimoiy xavflilik darajasiga qarab, muayyan tizimda joylashtirilgan.

M.X.Rustamboevning fikricha, mazkur jinoyat ob'ekti respublika iqtisodiy faoliyati, jamoat xavfsizligi hisoblanadi, jinoyat predmeti aybdorning jinoiy faoliyati natijasida olingan pul mablag'lari yoki boshqa mulk hisoblanadi⁹.

Fikrimizcha, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyatining ob'ektini aniqlash bir qancha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu jinoyat jamoat xavfsizligiga qarshi jinoyatlar tarkibiga kiritilgan. Xo'sh, ushbu jinoyat jamoat xavfsizligiga qanday ta'sir ko'rsatadi, degan savol kelib chiqadi. Haqiqatdan ham, mazkur jinoyat avvalo iqtisodiyot asoslariga qarshi jinoyatlar tarkibiga kirishi kerak deb hisoblash uchun asoslar etarli ko'rinadi. Ushbu jinoyat davlatning iqtisodiy asoslariga, moliya kredit sohasidagi munosabatlarga salbiy ta'sirini inkor qilmagan holda, jinoiy daromadlarni legallashtirish jinoyati natijasida turli jinoiy uyushmalar faoliyati moliyalashtirilishi, terroristik tashkilotlarning mavjud bo'lishi uchun mablag'larning yo'naltirilishi jamoat xavfsizligiga jiddiy tahdid tug'dirishini hisobga olish zarur. Shu bilan birgalikda, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarning legallashtirilishi xufyona iqtisodiyotning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatib, davlatning iqtisodiy tizimi zaiflashishiga olib kelish orqali, davlat hokimiyatining obro'sizlanishiga olib keladi, natijada jamoat xavfsizligiga xavf kelib chiqadi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyati ko'p ob'ektli jinoyat deb hisoblaymiz. Chunki ushbu jinoyat orqali avvalo davlatning iqtisodiy tizimiga, terroristik faoliyatni moliyalashtirishga qaratilgan hollarda esa, jamoat xavfsizligi asosiy ob'ekt hisoblanadi.

Jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ob'ektga qarshi qilingan ijtimoiy xavfli harakat yoki harakatsizlikning tashqi holatini ifodalovchi belgilar jinoyatning ob'ektiv tomoni deb aytiladi¹⁰.

Jinoyatning ob'ektiv tomoni muayyan vaqt va makonda, muayyan usulda sodir etiladigan, ayrim hollarda, muayyan sharoitda qurol vositalaridan foydalanib, jinoyat sodir etish vaqtida ob'ektiv haqiqatga aylanadigan ijtimoiy xavfli, jinoyat huquqiga xilof harakat yoki harakatsizlikdan iborat bo'lgan qilmishdir. Jinoyatning ob'ektiv tomonini ifodalovchi bu belgilar jinoyat yuzasidan surishtiruv, tergov va sud muhokamasi vaqtida aniq-lanadi. Jinoyat tufayli kelib chiqqan ijtimoiy xavfli oqibat ham jinoyat ob'ektiv tomonining belgilari doirasiga kiradi.

Jinoyat ob'ektiv tomonining zaruriy belgilaridan biri qilmishning ijtimoiy xavfliligidir. Qilmish tufayli qonun bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatga zarar

⁸Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм. Дарслик. Муаллифлар жамоаси. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси. Т. 2012, 234-б

⁹Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Махсус қисм. Т.:Адолат. 2006. 477 б.

¹⁰Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик / А. С. Якубов, Р. Кабулов ва бошқ. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2009.

etkazilishi yoki zarar etkazish xavfi ostida qoldirilishi uning ijtimoiy xavfliligidir. Etkazilgan zarar (kelib chiqqan oqibat) ham jinoyat ob'ektiv tomonining zaruriy belgisi bo'lib, harakat yoki harakatsizlik va undan kelib chiqqan oqibat o'rtasidagi bog'lanishni sababiy bog'lanish deb, sababiy bog'lanish ham jinoyat ob'ektiv tomonining belgilari doirasiga kiradi.

Ob'ektiv tomondan jinoyat jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni oshkorlashtirishda, ya'ni mulk (pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk) kelib chiqishiga turli vosita va uslublar bilan qonuniy tus berishda ifodalanadi. Sharhlanayotgan modda qoidalariga muvofiq oshkorlashtirish quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

* jinoiy faoliyat natijasida olingan mulkni o'tkazish;

* mulkka aylantirish;

* almashtirish;

* jinoiy faoliyat natijasida olingan mulkning asl xususiyatini, manbaini, turgan joyini, tasarruf etish, tashilish usulini, mulkka nisbatan haqiqiy egalik huquqining yoki uning kimga qarashlilikini yashirish yoki sir saqlash¹¹.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromad deganda, shaxs jinoyat sodir etish natijasida, masalan: kontrabanda, narkotik moddalar, qurol bilan savdo qilish, g'ayriqonuniy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanib olgan daromad tushuniladi.

O'tkazish deganda, jinoiy faoliyatdan olingan pul mablag'lari bilan banklarda qandaydir moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish tushuniladi.

Aylantirish deganda, har qanday fuqaro huquqiy bitim: oldi-sotdi bitimini, almashish, hadya va hokazo bitimlarni tuzish yoki jinoiy faoliyat natijasida olingan daromadlarni qonuniy tadbirkorlik yoki boshqa ishlab chiqarish tuzilmasini tashkil qilish yoki ish olib borishiga sarflash tushuniladi.

Almashtirish deganda, so'mning har qanday xorijiy valyutaga konvertatsiyasi tushuniladi.

Shaxsning qilmishida JK 243-moddasida nazarda tutilgan jinoyat tarkibi bor-yo'qligi to'g'risidagi masalani hal etish uchun har bir holda legallashtirilgan mulk jinoyat natijasida kelib chiqqanligi fakti aniqlanishi shart.

Sud-tergov amaliyotida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyati ob'ektiv tomonidan odatda, o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toroj qilish, firibgarlik, soliqlar yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlash, giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalarni o'tkazish, poraxo'rlik jinoyatlari bilan birgalikda uchraydi. Quyida keltirilgan sud amaliyoti bunga misol bo'la oladi. Jinoyat ishlari bo'yicha Toshkent shahar Olmazor tumani sudining 2012 yil 24 oktyabrdagi hukmi bilan 4 nafar sudlanuvchilar O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 167-moddasi (o'zlashtirish yoki rastrata yo'li bilan talon-toroj qilish), 184-moddasi (soliq yoki boshqa majburiy to'lovlarni to'lashdan bo'yin tovlash), 188-moddasi (Savdo yoki vositachilik faoliyati bilan qonunga xilof ravishda shug'ullanish), 205 moddasi (Hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish), 209-moddasi (Mansab soxtakorligi), 243-moddasi (jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish) jinoyatlari bo'yicha aybdor deb topilishgan. Ish hujjatlaridan ma'lum bo'lishicha, sudlanuvchilar MChJ ochib, xususiy firmalarga

¹¹Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шархлар. Махсус қисм. Т.:Адолат. 2006.

foizsiz qarz shartnomasi asosida tovarlar etkazib berganlar, ammo tovar uchun pul olmaganlar, ya'ni yolg'ondan tovar chiqarilgan deb, hujjat rasmiylashtirib, ushbu chiqarilmagan mahsulotlardan polietilin trubalar yasab, tayyor mahsulot sifatida sotishgan. Bundan tashqari polietilen trubalar eaziga maishiy texnika olingan sifatida hujjat rasmiylashtirib, tayyor mahsulotlarni esa sotib yuborishgan. Shuningdek, polietileni trubalarni sotib, pullarni naqdlashtirishgan. Ular jinoiy yo'l bilan topilgan mablag'lariga qonuniy tus berish uchun, Toshkent shahridan uy sotib olib, uni boshqa bir fuqaro nomiga rasmiylashtirishgan, "Mersedets bents" va "VMV" engil mashinalarini ham sotib olishib, boshqa shaxslar nomiga rasmiylashtirishgan. Sud tomonidan ushbu shaxslarga nisbatan qonunda belgilangan tartibda va asoslarda jazo tayinlangan, jinoyat ishida ashyoviy dalil sifatida olib qo'yilgan uy, ikkita avtomashina, qurilish mahsulotlari va uskunalari, qo'l telefonlari, noutbuk tegishli tartibda sotilib, etkazilgan zararining o'rnini qoplash va davlat foydasiga undirilishi haqida qaror qilingan¹².

Shuningdek, sud-tergov amaliyotida noqonuniy bank operatsiyalari orqali jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish holatlari ham ko'p uchraydi. Fuqaro A. xususiy ochiq aktsiyadorlik tijorat banki boshqaruvi raisi o'rinbosari bo'lib ishlash jarayonida birja tomonidan bankda ochilgan hisob raqamidagi pul mablag'larini o'tkazish uchun to'lov topshiriqnomalari berilmaganligini bila turib, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2012 yil 12 yanvardagi qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to'g'risida"gi nizom talablariga xilof ravishda birjaning bankda ochilgan hisob raqamidan boshqa shaxslar tomonidan ta'sis etilgan firmalarga jami bo'lib 3.158.0 mln. (uch milliard bir yuz ellik sakkiz million) sumlik mablag'larni o'zlashtirish yo'lib bilan talon-toroj qilgan, shu miqdordagi faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirgan. Dastlabki tergov organi A.ning harakatlarini O'zbekiston Respublikasi JK 167-moddasi 3-qismining "a", "v", "g" bandlari, 205-moddasi 2-qismining "a, b" bandlari, 243-moddasi bilan kvalifikatsiya qilgan. Sud O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2004 yil 21 maydagi "Jazolarni liberallashtirish to'g'risidagi qonunni iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlarga nisbatan qo'llashning ayrim masalalari haqida"gi 4-sonli qarorining 9-bandi ikkinchi xatboshisida ta'kidlangan "mansab mavqeini suiiste'mol qilish yo'li bilan o'zganing mulkini talon-toroj qilish JK 167-moddasining ikkinchi qismi dispozitsiyasida alohida kvalifikatsiya belgisi sifatida nazarda tutilganligi sababli, mansabdor shaxsning bunday hatti-harakatlari, agar aybdorning qasdi o'zganing mulkini egallashga qaratilgan bo'lsa, jK 205-moddasi bilan qqo'shimcha kvalifikatsiya qilinmaydi" degan tushuntirishlarini asos qilgan holda, fuqaro A.ning aybidan JK-205 moddasi 2-qismining "a.b" bandlarini chiqarib tashlagan hamda A.ning harakatlarini JK 167-moddasi 3-qismining "a,v,g" bandlari va 243-moddasi bilan kvalifikatsiya qilib, jazo tayinlagan¹³.

Amaliyotda ko'p hollarda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish noqonuniy bank operatsiyalari orqali amalga oshirilishi mumkin. Bunday holatlarga

¹²Жиноят ишлари бўйича Тошкент шаҳар Олмазор туман суди жорий архиви. 2012 йил 1-411/12-сонли жиноят иши

¹³Жиноят ишлари бўйича Тошкент шаҳар Олмазор туман суди жорий архиви. 2013 йил 1-430/13-сонли жиноят иши

qarshi kurash masalalari O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvi va Bosh prokuratura huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamentining 2013 yil 2 oktyabrdagi 328-V, 20-son qarori bilan tasdiqlangan "Tijorat banklarida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazorat qoidalari"da belgilangan. Unga ko'ra, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurash uchun amalga oshiriladigan tushunchalar mazmuni ochib berilgan:

gumonli operatsiya — mazkur Qoidalarni amalga oshirish jarayonida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va (yoki) terrorizmni moliyalashtirish maqsadida amalga oshirilganligi to'g'risida tijorat bankida gumon uyg'otuvchi hamda uni shubhali operatsiyalar turkumiga kiritish (kiritmaslik) haqida qaror qabul qilgunga qadar bo'lgan operatsiya;

shubhali operatsiya — tayyorlash, sodir etish jarayonida bo'lgan yoki sodir etib bo'lingan, mazkur Qoidalarni amalga oshirish jarayonida tijorat bankida uni jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va (yoki) terrorizmni moliyalashtirish maqsadida amalga oshirilganligi to'g'risida shubha paydo bo'lgan operatsiya;

xabar qilinishi lozim bo'lgan operatsiyalar — mazkur Qoidalar bilan belgilangan Departamentga xabar qilinishi lozim bo'lgan shubhalilik mezonlari va alomatlaridan foydalangan holda kompleks tahlil asosida aniqlanadigan operatsiyalar;

bir marotabalik operatsiyalar — mijozlar tomonidan bank hisobvarag'ini ochmagan holda, kamida bir oy davomida takrorlanmaydigan, bir marotabalik tartibda amalga oshiriladigan operatsiyalar;

jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasida xalqaro hamkorlikda ishtirok etmayotgan davlatlar — Jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish bo'yicha moliyaviy choralarni ishlab chiqish guruhining rasmiy bayonotlarida xalqaro moliyaviy tizimga xavf tug'diruvchi hamda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish tizimlarida strategik kamchiliklari mavjud deb belgilangan davlatlar va hududlar;

offshor hudud — imtiyozli soliq rejimini taqdim qiluvchi va (yoki) moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishda ular haqidagi ma'lumotlarni oshkor etmaslikni va taqdim qilmaslikni ko'zda tutuvchi davlatlar va hududlar;

tavakkalchilik — mijozlar tomonidan jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirish maqsadida operatsiyalarni amalga oshirish tavakkalchiligi¹⁴.

Jinoiy daromadlarni legallashtirishni jinoiy yo'l bilan topilgan mulkni olish yoki o'tkazish jinoyatidan farqlash lozim. Jumladan, jinoyat (masalan, o'zganing mulkini talon-toroj qilish) natijasida topilgan mulkni olish yoki o'tkazish, agar bundan mulkka qonuniy egalik ko'rinishi berilmayotgan bo'lsa (masalan, texnik pasport yoki

¹⁴Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бoshқаруви ва Бosh прокуратура хузуридаги Солиқ, валютага оид жиноятларга ва жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш департаментининг 2013 йил 2 октябрдаги 328-В, 20-сон қарори билан тасдиқланган "Тижорат банкларида жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга ва терроризмни молиялаштиришга қарши курашиш бўйича ички нazorат қоидалари". . <http://www.lex.uz/>

o'g'irlangan avtomobilni sotish uchun beriladigan ishonchnoma qalbakilashtirilgan), daromadlarni legallashtirish (JK 243-moddasi) tarkibini tashkil etmaydi.

2. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyatining sub'ektiv belgilari

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyati sub'ektiv tomondan to'g'ri qasd bilan amalga oshiriladi. Motiv va maqsad jinoyatni kvalifikatsiya qilishga ta'sir qilmaydi.

Jinoyatning sub'ektiv tomoni shaxsning o'z ijtimoiy xavfli harakati yoki harakatsizligiga va undan kelib chiqadigan ijtimoiy xavfli oqibatiga bo'lgan ruhiy munosabatidir.

Jinoyatning sub'ektiv tomonining mazmuni ayb, motiv, maqsad kabi yuridik belgilari yordamida ochib beriladi. Ayb, motiv va maqsad bir-biri bilan uzviy bog'langan tushunchalar bo'lishi bilan birga ularning har biri mustaqil mazmunga ega bo'lib, jinoyat sub'ektiv tomonining yuridik belgilarini tashkil qiladi.

Jinoyatning sub'ektiv tomoni qilmishning jinoyat ekanligi yoki jinoyat emasligini, agar jinoyat bo'lsa, ayb shakli qasddan yoki ehtiyotsizlikdan ekanligini aniqlab beruvchi asosiy mezon hisoblanadi.

Jinoyatning sub'ektiv tomonining ahamiyatini quyidagilarda ifodalash mumkin:

1) jinoyatning sub'ektiv tomoni qilmishning jinoyat ekanligi yoki jinoyat emasligini aniqlab beradi. Shaxsning o'zi anglamagan va anglashi mumkin bo'lmagan, ya'ni ongi bilan boshqarilmagan qilmishi jinoyat hisoblanmaydi. Har qanday qasddan yoki ehtiyotsizlikdan qilingan qilmishlar sub'ektiv tomonining ongi bilan boshqarilgan, yoki o'zining harakati, yoki harakatsizligi tufayli kelib chiqishi mumkin bo'lgan oqibatni anglagan, yoxud ish holatlariga ko'ra, anglashi zarurligi talab qilinadi;

2) ob'ektiv tomondan o'xshash bo'lgan jinoyatlarni bir-biridan farqini ajratib beradi;

3) jinoyat sub'ektiv tomonining mazmuni qilmishning ijtimoiy xavflilik darajasini aniqlashda ham muhimdir. Shuningdek, shaxsning o'zini ijtimoiy xavflilik darajasi ham sub'ektiv tomoni orqali aniqlanadi. Shunga ko'ra, jinoyat sub'ektiv tomoni javobgarlikning xususiyati va jazo miqdoriga ham ta'sir qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 243-moddasi mazmuniga qarasa, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish, ya'ni mulk (pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk) jinoiy faoliyat natijasida topilgan bo'lsa, uni o'tkazish, mulkka aylantirish yoxud almashtirish yo'li bilan uning kelib chiqishiga qonuniy tus berish, xuddi shuningdek bunday pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulkning asl xususiyatini, manbaini, turgan joyini, tasarruf etish, ko'chirish usulini, pul mablag'lariga yoki boshqa mol-mulkka bo'lgan haqiqiy egalik huquqlarini yoki uning kimga qarashlilikini yashirish yoxud sir saqlaganlik uchun javobgarlik belgilangan. Mazkur modda mazmunini tahlil qilib, aybdor shaxs, avvalo qilmishni jinoiy yo'l bilan topgan bo'lishi yoki uning jinoiy yo'l bilan topilganligini aniq bilishi kerak.

Ishning muayyan holatlaridan (jumladan, talon-toroj qilingan mulk bilan amalga oshirilgan bitim oldiga qo'yilgan maqsaddan) kelib chiqqan xolda bunday harakatlar

o'zganing mulkini talon-toraj qilishda ishtirokchilik (yordamchi shaklida) yoki jinoiy yo'l bilan topilgan mulkni olish yoki o'tkazish (JK 171-moddasi) sifatida, bunga asoslar mavjud bo'lganda esa, hujjatlarni qalbakilashtirish sifatida ham kvalifikatsiya qilinishi mumkin.

Jinoiy faoliyat natijasida orttirilgan pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulkka nisbatan mulkiy huquq va majburiyatlarni vujudga keltirish, o'zgartirish yoki tugatishga qaratilgan harakatlarni sodir etishda ishtirok etgan shaxsning harakatlarini kvalifikatsiya qilish masalasini hal etishda, har bir holatda bu shaxs mazkur mol-mulk jinoiy faoliyat natijasida orttirilganligini aniq bilgan-bilmaganligi aniqlanishi shart. Masalan, agar shaxs jinoiy faoliyat natijasida topilgan mulkni legallashtirishni xohlab oldi-sotdi shartnomasi tuzgan bo'lsa va oluvchi sotuvchida mazkur mulkka qonuniy tus berish maqsadi borligini anglagan holda bu mulkni sotib olsa, oluvchining harakatlari daromadlarni legallashtirishga ko'maklashish sifatida JK 28, 243-moddalari bilan kvalifikatsiya qilinishi lozim. Bunday hukm keyinchalik mulkni oldi-sotdi shartnomasi fuqarolik sud ishlarini yuritish tartibida haqiqiy emas deb topilishi uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Notarius tomonidan mansab vakolatlaridan pul mablag'lari yoki boshqa mulkni legallashtirishga qaratilgan bitimni o'zi bila turib tasdiqlash uchun foydalanilishi daromadlarni legallashtirishga ko'maklashish sifatida (JK 28, 243-moddalari) bilan, bunga asoslar bo'lganda esa, Jinoyat kodeksining boshqaruv tartibiga qarshi jinoyatlar uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi boshqa moddalari bilan ham bilan kvalifikatsiya qilinadi.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyati uchun javobgarlikka 16 yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxslar tortiladi. Jinoyatning sub'ekti — ijtimoiy xavfli qilmish sodir qilgan, qonunga muvofiq ravishda jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin bo'lgan shaxsdir.

O'zR JK 17-moddasida belgilanishicha jinoyat sodir etgunga qadar jinoyat qonunida nazarda tutilgan yoshga to'lgan, aqli raso, jismoniy shaxslar jinoyatning sub'ekti bo'ladilar.

Mazkur jinoyat ko'proq transmilliy xususiyat kasb etganligi sababli, shaxslarning javobgarligi qaysi davlat qonuni bilan kvalifikatsiya qilinishi masalasiga e'tibor qaratish kerak. O'zR JKning 11-moddasining mazmuniga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi hududida jinoyat sodir qilgan O'zbekiston fuqarolari, xorijiy davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar jinoyatning sub'ekti bo'ladilar. JK 12-moddasining mazmuniga ko'ra, O'zbekiston fuqarosi yoki O'zbekistonda doimiy yashovchi fuqaroligi bo'lmagan shaxslar xorij davlatlar hududida jinoyat sodir etib, o'sha davlat qonunlari bilan javobgarlikka tortilmagan bo'lsa, O'zbekiston jinoyat qonuni bo'yicha jinoyatning sub'ekti bo'lishlari mumkin.

Bu masala O'zR JK ning 11-moddasida aniq ko'rsatib qo'yilgan bo'lib, qilmish:

- a) O'zbekiston hududida boshlangan, tamomlangan yoki to'xtatilgan bo'lsa;
- b) O'zbekiston hududidan tashqarida sodir etilib, jinoiy oqibati esa, O'zbekiston hududida yuz bergan bo'lsa;
- v) O'zbekiston hududida sodir etilib, jinoiy oqibati esa O'zbekiston hududidan tashqarida yuz bergan bo'lsa;

g) bir necha qilmishlardan iborat yoki boshqa qilmishlar bilan birgalikda sodir etilgan bo'lib, uning bir qismi O'zbekiston hududida yuz bergan bo'lsa, O'zbekiston hududida sodir etilgan jinoyat, deb topiladi.

O'zR JKning 12-moddasida Kodeksning O'zbekiston hududidan tashqarida jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan amal qilish shartlari belgilangan. Ushbu moddada belgilanishicha, O'zbekiston Respublikasi fuqarosi, shuningdek, O'zbekistonda doimiy yashovchi fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, basharti boshqa davlat hududida sodir etgan jinoyati uchun o'sha davlat sudining qonuni bilan jazolanmagan bo'lmasalar, ushbu Kodeks bo'yicha javobgarlikka tortiladilar. Lekin xuddi shunday qilmish O'zbekiston Jinoyat kodeksida ham jinoyat deb hisoblangan va jazo nazarda tutilgan bo'lishi kerak.

O'zbekiston fuqarosi chet el davlati hududida sodir etgan jinoyati uchun, agar xalqaro shartnomalar yoki bitimlarda boshqacha hol nazarda tutilmagan bo'lsa, ushlab berilishi mumkin emas.

Chet el fuqarolari, shuningdek, O'zbekiston hududida doimiy yashamaydigan fuqaroligi bo'lmagan shaxslar O'zbekiston hududidan tashqarida sodir etgan jinoyatlari uchun faqat xalqaro shartnomalar yoki bitimlarda nazarda tutilgan hollardagina O'zbekiston Jinoyat kodeksi bo'yicha javobgarlikka tortiladilar.

10-mavzu: Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik

Reja:

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik asoslari.

2. Mamlakatimizda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarini legallashtirishni oldini olish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar.

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik asoslari

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish jinoyatini xalqaro hamjamiyat tomonidan transmilliy jinoyat deb e'tirof etilgan bo'lib, sodir etilishi natijasida xalqaro hamjamiyat uchun aloxida ahamiyat kasb etishi mumkin bo'lgan oqibatlar keltirib chiqarishi va jinoiy hatti-harakatlar xalqaro majburiyatlarning bajarilmasligi natijasida amalga oshirilishi, jinoyatning oldini olish va qarshi kurashda birgalikda (xalqaro-huquqiy hamkorlikda) faoliyat olib borish zaruriyati tufayli transmilliy xarakterdagi jinoyat sifatida e'tirof etiladi.

Noqonuniy daromadlarni legallashtirish transmilliy jinoyatchilikning barcha tarmoqlari rivoji uchun sharoit yaratuvchi o'ziga xos mexanizm bo'lib qolmoqda. Unga qarshi kurashish jinoyatchilikning oldini olishning muhim shakli hisoblanadi. So'nggi o'n yil davomida daromadlarni legallashtirish muammosi xalqaro tus oldi va qator mamlakatlar hukumatining obro'siga salbiy ta'sir etishi mumkin bo'lgan siyosiy omilga aylandi¹⁵.

Bu esa davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni takomillashtirib borishni taqozo etmoqda. Shu o'rinda aytish lozimki, yuksak darajada taraqqiy topgan demokratik davlatlarning o'zini har tomonlama oqlagan tajribasini tanqidiy tahlildan o'tkazib, o'zimizga qabul qilish va joriy etish, shu asosda qurish bugun izchillik bilan amalga oshirilayotgan tinch va farovon hayot qurish yo'lining qonunchilik negizlari uchun asosiy mezonlaridan biridir.

G'ayriqonuniy yo'llar bilan orttirilgan pul va boshqa mol-mulklarni legallashtirish davlatning iqtisodiy xavfsizligiga tahdid solgan holda, uni bartaraf etish uchun nafaqat milliy, balki xalqaro darajada chora-tadbirlar belgilashni taqozo etmoqda.

Qator xalqaro-huquqiy hujjatlarda noqonuniy faoliyatdan olingan moliyaviy vositalar shaklini o'zgartirganlik va mamlakat iqtisodiyotiga kiritganlik uchun milliy qonunchilik doirasida javobgarlikni belgilash ko'rsatib o'tilgan. Bunda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni musodara etishga, shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasida protsessual va boshqa shakldagi hamkorlikni hamda huquqiy yordam samarasini oshirishga, pullarni legallashtirishga doir operatsiyalarga

¹⁵Нарзиев Й.Ш. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга қарши халқаро ва миллий қонунчилиқнинг ўзаро нисбати.// Жиноят ва жиноятпроцессуал қонунчилиқининг либерализация шароитида суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти: илмий-маъруза материаллари тўплами, 2011. –Тошкент. ТДЮИ. 2011.Б.213-217.

to'sqinlik qilish maqsadida moliya-bank tizimlari o'rtasidagi hamkorlikka alohida e'tibor beriladi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2000 yil 15 noyabrda Transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi konvensiyasining 6-moddasida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish xalqaro jinoyatlar qatoriga kiritilgan.

Shunga asosan 2004 yilda Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) hududida faoliyat ko'rsatuvchi Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Evroosiyo regional guruhi (EAG) tashkil etilgan bo'lib, uning asosiy vazifalari sifatida aniq yo'nalishlarni belgilash, hamkorlikda amalga oshirilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish, uning samaradorligini baholash, bu ishlarni xalqaro miqyosda muvofiqlashtirish, chuqur tahlil qilish va tajriba almashish belgilangan. O'zbekiston 2005 yilning dekabr oyidan ushbu guruh a'zosi¹⁶.

BMTning 1988 yil 20 dekabrda Vena shahrida qabul qilingan «Narkotik vositalar va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasiga qarshi kurashish to'g'risida»gi konvensiyasi pullarni legallashtirishga qarshi kurashish va katta daromad keltiruvchi jinoiy faoliyatni bartaraf etish sohasida hamkorlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan dastlabki universal xalqaro bitim bo'ldi.

O'zbekiston Oliy Majlisi 1995 yil 24 fevralda mazkur konvensiyani ratifikatsiya qildi.

Vena konvensiyasida ishtirokchi davlatlarga narkotik vositalar va psixotrop moddalarning noqonuniy aylanmasi natijasida olingan mol-mulkni legallashtirishni o'z qonunlarida jinoiy qilmish sifatida belgilash majburiyati yuklangan. Shuningdek, ushbu konvensiya nizomida keltirilgan kontseptsiyada narkotik vositalarning xalqaro savdosiga qarshi kurashish borasidagi samarali strategiyaning asosiy shartlaridan biri sifatida jinoiy guruhlarning moliyaviy asoslarini qo'porish uchun huquqni muhofaza qiluvchi organlarni zarur vositalar bilan ta'minlash lozimligi qayd etilgan.

Konvensiya nizomiga asosan narkotik vositalar va psixotrop moddalarning noqonuniy savdosidan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish sohasida minimal standartlar o'rnatilgan bo'lib, konvensiyaning 24-moddasiga muvofiq ishtirokchi davlatlar tomonidan bundan ham qattiq choralar qo'llanishi mumkin. Vena konvensiyasida ko'rsatilgan jinoyat tarkibi shu paytda amalda bo'lgan AQSh qonunchiligidan kelib chiqib sharhlangan edi.

Vena konvensiyasida belgilangan tartib Evropa Ittifoqining 1990 yil 8 noyabrda Strasburg shahrida qabul qilingan va keyinchalik mazkur jinoyatga qarshi kurashishdagi Evropa hamkorligining asosiy huquqiy bazasiga aylangan «Legallashtirish, aniqlash, olib qo'yish va musodara qilish to'g'risida»gi konvensiyada (Strasburg konvensiyasi) yanada rivojlantirildi¹⁷.

Ushbu xalqaro hujjat mintaqaviy tashkilot doirasida qabul qilingan bo'lsada, uning 37-moddasida Evropa Ittifoqi a'zosi bo'lmagan davlatlar ham konvensiyaga qo'shilishi mumkinligi qayd etilgan.

¹⁶ Эргашев Ш. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш. <http://www.minjust.uz/uz/publications/materials/1804/>

¹⁷ Мирзараимов И.М. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни ошкорлаштиришга қарши курашнинг ҳуқуқий чоралари. Ўқув қўлланма. Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ академияси, 2008.

Strasburg konventsiyasida 3 ta muhim yo'nalishda tartibga solish nazarda tutilgan:

1. Ishtirokchi davlatlar milliy qonunchiligida mablag'larni legallashtirganlikni huquqiy baholashni birxillashtirish;

2. Mablag'larni legallashtirishga qarshi kurashga qaratilgan milliy chora-tadbirlarni birxillashtirish;

3. Mablag'larni legallashtirishga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik shakllari va amalga oshiriladigan tadbirlar.

Vena konventsiyasidan farqli o'laroq, Strasburg konventsiyasida nafaqat narkobiznesdan, balki jinoiy faoliyatning boshqa turlaridan olingan mablag'larni legallashtirish bilan bog'liq harakatlar ham jinoyat deb e'tirof etiladi¹⁸.

Evropa Hamjamiyati Kengashining 1991 yil 10 iyunda qabul qilingan 91/308-sonli direktivasiga asosan Strasburg konventsiyasi nizomi jinoiy daromadlarni legallashtirish maqsadida moliyaviy tizimlardan foydalanishni tugatish borasida:

– moliya-kredit tashkilotlari tomonidan hamma mijozlarni to'liq identifikatsiya qilish va 20000 dollardan ortiq qiymatdagi barcha bitimlarni qayd etish borasidagi talablar bajarilishini ta'minlash;

– ushbu tashkilotlar bilan mablag'larni legallashtirishga qarshi kurashuvchi davlat idoralari o'rtasidagi hamkorlikni ta'minlash;

– huquqni muhofaza qiluvchi organlarga ma'lumotlar taqdim etilishini mijozlarga yoki uchinchi tomonga oshkor etishni taqiqlash;

– ko'rsatilgan tadbirlarning barchasi yoki ayrim qismlarini mablag'larni legallashtirish bilan shug'ullanuvchi shaxslar tomonidan foydalanilishi mumkin bo'lgan kazino, valyuta ayirboshlash shoxobchalari kabi tashkilotlar va advokatlar, notaruslar, hisobchilar faoliyatiga nisbatan ham qo'llash singari bandler bilan to'ldirilgan.

Ushbu muammoni bartaraf etish yuzasidan hamkorlik universal tashkilotlar darajasida qabul qilingan xalqaro hujjatlardan tashqari maxsus organlar tomonidan belgilangan chora-tadbirlar bilan ham tartibga solinadi.

Xususan, «Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurash bo'yicha maxsus guruh» (Financial Action Task Force on Money Laundering) — FATF guruhi jinoiy faoliyat natijasida olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish standartlarini belgilovchi hukumatlararo tashkilot deb e'tirof etiladi¹⁹.

FATF guruhi 1989 yilda «Katta ettilik» mamlakatlari tomonidan tashkil etilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishga qaratilgan siyosatni ishlab chiqish va joriy qilish hisoblanadi.

FATF guruhining asosiy vazifasi noqonuniy daromadlarni legallashtirish yo'lida banklar va boshqa moliyaviy tashkilotlardan foydalanish amaliyotini cheklash bo'yicha olib borilgan hamkorlik natijalarini baholash va uni yanada

¹⁸ www.huquq-gazeta.uz/article/id/784

¹⁹ Эргашев Ш. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш. <http://www.minjust.uz/uz/publications/materials/1804/>

chuqurlashtirishdan iboratdir. FATF guruhi o'zining asosiy vazifalarini amalga oshirish doirasida unga a'zo davlatlarda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurash borasida ko'rilayotgan choralar ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Bundan tashqari, FATF guruhi jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish tendentsiyalari va uslublarini tadqiq qiladi hamda bu uslublar va ko'rilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlar to'g'risida ma'lumotlar tayyorlab boradi.

2. Mamlakatimizda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarini legallashtirishni oldini olish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar

Mamlakatimizda jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasida yangi standartlarni o'rganish va amaliyotga joriy qilish borasida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashda "Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining qonuni (O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2004 y., 43-son, 451-modda; 2007 y., 17-18-son, 172-modda; 2009 y., 17-son, 210-modda; 2013 y., 1-son, 1-modda) alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu qonunda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirish tushunchasi, mazkur qilmishlarga qarshi kurash borasida davlat siyosatining huquqiy asoslari, vakolatli davlat organlari, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasidagi xalqaro hamkorlikning asoslari ochib berilgan.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida 22.09.2009 yildagi O'RQ-223-son O'zbekiston Respublikasining Qonuni²⁰ asosida bir qancha qonun hujjatlariga jumladan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 243-moddasiga ham o'zgartish va qo'shimchalar kiritildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.04.2006 yildagi "Moliya-iqtisodiy, soliq sohasidagi jinoyatlarga, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashishni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-331-son Qarori²¹ jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Departament O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi mustaqil ixtisoslashtirilgan vakolatli huquqni muhofaza qilish organi hisoblanishi, soliq, valyutaga oid jinoyatlar va huquq buzilishlariga hamda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish sohasida tezkor-tahliliy, qidiruv ishlarini tashkil etish va amalga oshirish, shuningdek, sodir etilgan qonun buzilishlari

²⁰ ЎР ҚХТ, 2009 й., 39-сон, 423-модда

²¹ ЎР ҚХТ, 2006 й., 18-сон, 147-модда

oqibatida etkazilgan iqtisodiy zararni undirib olish uning asosiy maqsadi ekanligi belgilandi.

Quyidagilar Departamentning asosiy vazifalari etib belgilandi:

soliq, valyutaga oid jinoyatlar va huquq buzilishlarini o'z vaqtida aniqlash, ularning oldini olish va bartaraf etish, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlari bajarilishini nazorat qilish;

davlat soliq siyosati amalga oshirilishini ta'minlash, soliqqa tortish bazasini kengaytirish, soliq to'lovchilarni qamrab olinishi va hisobining to'liqligini ta'minlash, soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash, qochishning mumkin bo'lgan kanallari va mexanizmlarini, «xufyona» iqtisodiyotning shakllanish yo'llarini, korruptsiya hollarini o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish;

valyuta operatsiyalari bo'yicha hisob va hisobotlarning to'liqligi va ob'ektivligini nazorat qilish; xorijiy valyuta mablag'larining qonunga xilof ravishda chetga chiqib ketishi, olib kelinishi va olib chiqilishi, noqonuniy muomalada bo'lishi va valyuta-ayirboshlash operatsiyalari bilan bog'liq boshqa qonun buzilishlarini oldini olish va bartaraf etish;

moliyaviy razvedkaning zamonaviy tizimini yaratish; jinoiy yo'l bilan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishning mumkin bo'lgan kanallari va mexanizmlarini aniqlashga yo'naltirilgan moliyaviy, mulkiy operatsiyalar monitoringini tashkil etish va amalga oshirish; aniqlangan huquq buzilishlari to'g'risida tegishli huquqni muhofaza qilish organlari bo'linmalariga jinoiy ta'qibni tashkil etish, ma'muriy ta'sir choralari ko'rishlik uchun o'z vaqtida axborot taqdim etish;

soliq va valyuta-moliya sohasida aniqlangan jinoyatlar va huquq buzilishlari hamda qonun hujjatlariga muvofiq nazorat qilinadigan pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalar to'g'risidagi ma'lumotlarning yagona kompyuter bazasini yaratish va yuritish;

O'zbekiston Respublikasining xalqaro majburiyatlari va shartnomalariga muvofiq valyutani tartibga solish sohasida, shuningdek, jinoiy yo'l bilan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish masalalari bo'yicha xorijiy davlatlarning vakolatli organlari hamda xalqaro-ixtisoslashgan va boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik qilish va axborotlar ayirboshlash;

soliq siyosati va valyuta muomalasini tartibga solish, shuningdek, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish sohasidagi qonun hujjatlari buzilishlarining oldini olish masalalari bo'yicha keng tushuntirish, profilaktika ishlarini amalga oshirish.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirish bilan bog'liq qilmishlarga duch kelishi mumkin bo'lgan faoliyat turalarida mazkur qilmishlarni oldini olish borasidagi ishlarning huquqiy asoslari ishlab chiqilgan va takomillashtirilib bormoqda. Ushbu huquqiy asoslarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvi O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlariga va

jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Departamentining “Tijorat banklarida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo’yicha ichki nazorat qoidalarini tasdiqlash haqida”gi qarori²²:

2. O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligini, O’zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Departamentining “Lizing xizmatlari ko’rsatuvchi tashkilotlarda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo’yicha ichki nazorat qoidalarini tasdiqlash haqida”gi qarori²³;

3. O’zbekiston Respublikasi Davlat mulk qo’mitasi huzuridagi Qimmatli qog’ozlar bozori faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazining, O’zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Departamentining “Qimmatli qog’ozlar bozorining professional ishtirokchilari uchun jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo’yicha ichki nazorat qoidalariga o’zgartirish va qo’shimchalar kiritish haqida” qarori²⁴;

4. O’zbekiston Respublikasining Xususiylashtirish, monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo’mitasi, O’zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamentining “Rieltorlik tashkilotlari uchun jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo’yicha ichki nazorat qoidalarini tasdiqlash haqida»gi qarorga o’zgartirish va qo’shimchalar kiritish to’g’risida”gi qarori²⁵;

5. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori 12.10.2009 yildagi 272-sonli "Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bilan bog’liq ma’lumotlarni taqdim etish tartibini takomillashtirish to’g’risida”gi qarori²⁶;

6. O’zbekiston Respublikasining Xususiylashtirish, monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo’mitasi, O’zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamentining “Birja a’zolari uchun jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo’yicha ichki nazorat qoidalarini tasdiqlash haqida»gi qarorga o’zgartirish va qo’shimchalar kiritish to’g’risida”gi qarori²⁷;

7. O’zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvi, O’zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamentining “Nobank kredit tashkilotlarida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va

²² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 47-сон, 623-модда

²³ ЎР ҚХТ, 2011 й., 38-сон, 394-модда

²⁴ ЎР ҚХТ, 2010 й., 47-сон, 436-модда

²⁵ ЎР ҚХТ, 2014 й., 16-сон, 186-модда

²⁶ <http://lex.uz/pages/SearchResult.aspx?f=1&sid=->

²⁷ ЎР ҚХТ, 2014 й., 16-сон, 187-модда

terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazorat qoidalarini tasdiqlash haqida»gi qarorga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qarori²⁸;

8. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Departamenti boshlig'ining "Qimmatbaho metall va qimmatbaho toshlar bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalarni amalga oshiruvchi shaxslar uchun jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazorat qoidalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida»gi buyrug'i²⁹;

9. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Departamentining "Notarial idoralar va advokatlik tuzilmalarida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazorat qoidalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida»gi qarori³⁰;

10. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Departamentining "Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha lotereyalar tashkil etish faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar uchun ichki nazorat qoidalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qarori³¹;

11. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Departamentining "Sug'urtalovchilar va sug'urta vositachilari uchun jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazorat qoidalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qarori³²;

12. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Departamentining "Auditorlik tashkilotlari uchun jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazorat qoidalariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi qarori³³;

12. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Departamentining "Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga

²⁸ ЎР ҚХТ, 2013 й., 13-сон, 173-модда

²⁹ ЎР ҚХТ, 2010 й., 44-45-сон, 395-модда

³⁰ ЎР ҚХТ, 2010 й., 40-41-сон, 348-модда

³¹ ЎР ҚХТ, 2010 й., 26-27-сон, 224-модда

³² ЎР ҚХТ, 2010 й., 22-сон, 176-модда

³³ ЎР ҚХТ, 2010 й., 22-сон, 177-модда

qarshi kurashish bo'yicha lotereyalar tashkil etish faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar uchun ichki nazorat qoidalarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori³⁴ mazkur qilmishlarning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ichki normativ-huquqiy hujjatlar bilan bir qatorda xalqaro standartlar asosida jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashni takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bunda Evropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (EXHT), Jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish bo'yicha moliyaviy choralarni ishlab chiquvchi guruh (FATF), Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi, Evrosiyo guruhi (EOG) hamda O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti hamkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. FATF – hukumatlararo tashkilot bo'lib, uning asosiy maqsadi kelib chiqishi noqonuniy mablag'lar va daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashishga qaratilgan siyosatni, ya'ni xalqaro standartlarni ishlab chiqish va barcha davlatlarni ularga amal qilishga da'vat etishdan iboratdir.

Bugungi kunda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashishda jahon amaliyotining tahlili asosida bu boradagi qonunbuzarliklarni sodir etish mexanizmlarini aniqlash hamda ushbu ishlarni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar jamlanib, xalqaro hujjat sifatida FATFning qirqta tavsiyasi ishlab chiqilgan va bu tavsiyalar 2012 yilda yangilangan. BMT Xavfsizlik Kengashining 2005 yil 29 iyuldagi 1617-sonli Rezolyutsiyasida barcha davlatlarga FATFning ushbu tavsiyalariga amal qilish belgilangan. FATF tipidagi guruh hisoblangan Evrosiyo guruhiga (EOG) 9 davlat – O'zbekiston, Rossiya, Belarus, Xitoy, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va Hindiston a'zodir. Evrosiyo guruhining asosiy maqsadi a'zo davlatlarning o'zaro hamkorligini va FATF tavsiyalariga asosan jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish xalqaro tizimiga integratsiyalashuvini ta'minlashdan iborat. O'zbekiston ushbu guruhga 2005 yilda a'zo bo'lgan va uning ishida faol ishtirok etib kelmoqda.

Hozirgi vaqtda FATFning yangi standartlarini o'rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish bilan bog'liq masalalarni muhokama qilish, bu borada O'zbekiston tajribasini o'rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

³⁴ ЎР ҚХТ, 2009 й., 45-сон, 495-модда

AMALIY MASHG'ULOTLAR UCHUN TOPSHIRIQLAR

1-MAVZU: Xavfsizlikning nazariy asoslari

Amaliy mashg'ulot uchun savollar

1. Xavfsizlik deganda nimani tushunasiz?
2. Xavfsizlikning vujudga kelish sharoit-sharoitlarini izohlang?
3. Moliya tizimi rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan omillar nimalardan iborat?
4. Xavfsizlikning elementlarini izohlang?
5. Xavfsizlikni ta'minlash mexanizmiga nimalar kiradi?
6. Xavfsizlikni ta'minlash tuzilmaviy jihatdan nimalarni o'rganadi?
7. Xavfsizlikni ta'minlashni rivojlantirishga xos bo'lgan tendentsiyalarni izohlang?

Topshiriqlar

1. Xavfsizlik mohiyatini izohlovchi asosiy tushunchalardan «klaster» tuzing.
2. O'zbekistonning moliya tizimi rivojlanishini ifodalovchi ko'rsatkichlarni baholang.
3. Jahon iqtisodiyotida xavfsizlikni ta'minlash tajribalarini o'rganing. (FATF ma'lumotlari asosida).
4. Asosiy terminlar lug'atini tuzing.
5. "A" va "B" mamlakatlarda 1 dona muzlatkich va televizorni jahon standartlari darajasida ishlab chiqarish uchun qancha so'm sarf etilishi quyidagi jadvalda keltirilgan.

mamlakat maxsulot	"A" mamlakat	"B" mamlakat
Muzlatkich	800,0 ming so'm	750,0 mingso'm
Televizor	500,0 ming so'm	600,0 ming so'm

A) Qaysi mamlakat qanday maxsulot ishlab chiqarish bo'yicha mutloq ustunlikka ega va qancha dollarga?

B) Har bir mamlakat mahsulotlar ishlab chiqarishdagi ustunligi bo'yicha qancha miqdorda muzlatkich yoki televizor ishlab chiqarib, bir-biri bilan ayirboshlasa o'z iqtisodiyotidagi ishlab chiqarish sur'atini ko'tara oladi?

2-MAVZU: Xavfsizlikning globallashuv jarayonidagi holati

Amaliy mashg'ulot uchun savollar

1. Globallashuv jarayonida xavfsizlik holatini izohlang?
2. Globallashuv jarayonida xavfsizlikka ta'sir etuvchi omillarni nimalardan iborat?
3. Globallashuv jarayonida moliya tizimi barqarorligiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
4. Globallashuv jarayonining ijobiy va salbiy tomonlari nimalardan iborat?
5. Jahon iqtisodiyotining globallashuv darajasini qanday ko'rsatkichlar yordamida ifodalash mumkin?

Topshiriqlar

1. Globallashuv jarayonida xavfsizlik mohiyatini izohlovchi asosiy tushunchalardan «klaster» tuzing.

2. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi jarayonida xavfsizlikni ta'minlashga xos bo'lgan tendentsiyalarni o'rganing.

3. Asosiy terminlar lug'atini tuzing.

4. Hisob-kitob shartlari

«Plant va Meshineri Ltd» kompaniyasi yaqinda kichik kompaniyani sotib oldi, uning to'lov shartlari esa «buyurtma bilan naqd pullar» hisoblanadi. Bu Evropadagi xaridorlar tomonidan funt sterlingda va AQShdagi xaridorlar tomonidan dollarda berilgan cheklarning ko'payib ketishiga olib keldi, mazkur cheklarga to'lovlar esa sizning bankingizda inkasso sifatida amalga oshirilishi kerak.

Vazifa:

A) Bank amalga oshirishi kerak bo'lgan qadamlarni ishlab chiqing, uning natijasida pul mablag'lari kompaniyaning sterlingdagi hisobiga borib tushsin.

B) Bosh kompaniya mazkur pul mablag'larini olish bilan bog'liq xarajatlar va ushlanmalar yuzasidan o'z noroziligini bildirdi va sizdan maslahat so'radi. Tushunarliki, agar Evropadagi mijozlarni hisob-kitobning boshqa turlarini qabul qilishga ko'ndirishning ilojisi bo'lsa ham, AQShdagi mijozlar uchun buning umuman ilojisi yo'q, chunki ular haqiqiy to'lovlarning buyurtmalar bilan birgalikda yuborilishini talab qilmoqdalar.

1) Evropadan;

2) AQShdan keladigan pul mablag'larining kirimida yuzaga keladigan xarajatlarni va qiymatni kamaytirish to'g'risida maslahat bering.

2-punkt bo'yicha sizning mijozingiz uchun yuzaga keladigan kamchiliklarni ko'rsating.

3-MAVZU: Iqtisodiy va moliyaviy globallashuv

Amaliy mashg'ulot uchun savollar

6. Globallashuv tushunchasining mohiyatini izohlang?
7. Globallashuv jarayoning asosiy manbalari nimalardan iborat?
8. Globallashuv jarayoni rivojlanishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
9. Jahon iqtisodiyoti globallashuvining bosqichlarini izohlang?
10. Globallashuv jarayonining ijobiy va salbiy tomonlari nimalardan iborat?
11. Jahon iqtisodiyotining globallashuv darajasini qanday ko'rsatkichlar yordamida ifodalash mumkin?

Topshiriqlar

1. Globallashuv jarayoni mohiyatini izohlovchi asosiy tushunchalardan «klaster» tuzing.
2. Jahon iqtisodiyoti globallashuviga xos bo'lgan tendentsiyalarni o'rganing.
3. Asosiy terminlar lug'atini tuzing.
4. Qozog'istonda 1 yildan so'ng kutiladigan inflyatsiya darajasi 12 foiz bo'lsa, O'zbekistonda esa bu ko'rsatkich 8 foiz bo'lsa, bugungi kundagi kurs 1 KZT = 12 UZS bo'lsa, kursga faqat inflyatsiya ta'sir ko'rsatsa, bir yildan keyingi kursni toping?
5. Faraz qilaylik, oltin standart tizimi hukm surmoqda. Dollar 1 untsiya oltin uchun 20,67 dollar miqdorida qat'iy belgilangan oltin tarkibiga ega, Britaniya funti uchun 1 untsiya 4,25 funt sterlingga teng. Dollarning funt sterlingga ayirboshlanadigan kursi qanday?

Faraz qilaylik, siz o'z ixtiyoringizda 100 funt sterlingga ega bo'la turib, almashuv kursi 1 funt sterling uchun 6 dollarga teng bo'lganda tijorat operatsiyalarini amalga oshirmoqchisiz. Buyuk Britaniyada qancha miqdorda oltin sotib olish mumkin? Dastlab funt sterlingni dollarga almashtirib, so'ngra AQShda qancha miqdorda oltin sotib olish mumkin? Mazkur oltin Buyuk Britaniyaga olib kelinsa, uni qancha funt sterlingga sotish mumkin bo'ladi? Dastlabki almashuv kursi qancha muddatga o'zgarmasdan saqlanishi mumkin? Agar almashuv kursi 1 funt sterling uchun 3 dollarni tashkil qilgan bo'lsa, mazkur vaziyatlarning qanday bo'lishini izohlab bering.

4-MAVZU: Moliyaviy xavfsizlik masalalari

Amaliy mashg'ulot uchun savollar

1. Moliyaviy xavfsizlikning mohiyatini va uning shakllarini aytib bering?
2. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash masalalari to'g'risida nimani bilasiz?
3. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashga qanday asosiy omillar ta'sir etadi.
4. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda moliyaviy tashkilotlar faoliyati to'g'risida nimalarni bilasiz?
5. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashning xorijiy tajribalari xususida nimalar bilasiz?

Mustaqil ta'lim uchun topshiriqlar

1. Eksportyorning tovarlari AQSh da yaxshi sotilmoqda va ularning narxlari raqobotbardosh hisoblanadi. Biroq reklama agentlari eksportyor foydasi uchun tovarlarni reklama qilishda va sotishda narxlarni dollarda hisoblashni tavsiya qiladilar.

Sizning mijozingiz sizdan quyidagilarni tushuntirib berishingizni so'radi:

A) mazkur tavsiyaning asosiy sabablari nimadan iborat?

B) bunday chorani qo'llash natijasida mijozingizda yuzaga keladigan afzalliklar va kamchiliklar, shuningdek, narxlarni dollarda hisoblash yo'llari va mavjud risklarni kamaytirish usullari qanday bo'ladi?

2. Sizning mijozingiz, «Sellers Ltd» kompaniyasi, AQShning janubi-sharqiy hududidagi savdo missiyasining tarkibida bo'lib, birinchi bor mazkur mamlakatdagi xaridor bilan yirik eksport buyurtmasi bo'yicha jiddiy muzokaralarni boshladi. Bu xaridor bozori, shuningdek, ma'lum bo'lishicha, "Sellers Ltd" kompaniyasi olgan quyidagi to'lov shartlari hozirda eng yaxshi shartlar hisoblanadi.

To'lov D/A trattasiga qarshi CIF Charlston jo'natma shartlari va 120 kundan so'ng to'lash sharti bilan AQSh dollarida amalga oshirilishi kerak.

Vazifa:

Quyida keltirilgan to'lov shartlarining 4 xususiyatlarini tushuntirib bering:

A) taklif qilinadigan to'lov shartlarining mohiyati;

B) mazkur to'lov shartlarini qabul qiluvchi kompaniya uchun yuzaga keladigan kredit risklari;

V) kredit risklarini qisman yoki to'liq qoplash bo'yicha sizning tavsiyalariniz;

G) valyuta riskidan himoyalaniş usullari.

5-MAVZU: Moliyaviy xavfsizlik indikatorlari

Amaliy mashg'ulot uchun savollar

1. Moliyaviy xavfsizlikning qanday indikatorlari mavjud?
2. Moliyaviy xavfsizlik indikatorlari qanday baholanadi?
3. Moliyaviy xavfsizlik indikatorlarini baholash usullari?
4. Moliyaviy xavfsizlik indikatorlari to'g'risidagi nazariy qarashlar?
5. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni izohlang.
6. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi iqtisodiy faoliyatning o'rni va ahamiyati.
7. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda moliyaviy tartibga solish instrumentlaridan foydalanish.

Topshiriqlar

1. Moliyaviy xavfsizlik indikatorlariga oid asosiy tushunchalardan "klaster" tuzing.
2. Mamlakatlarning moliyaviy xavfsizlik indikatorlarini tahlil eting.
3. Moliyaviy xavfsizlik indikatorlari bo'yicha xorijiy tajribalar mohiyatini o'rganing.
4. Moliyaviy xavfsizlik indikatorlariga oid ilmiy maqolalarni o'rganing.
5. Asosiy terminlar lug'atini tuzing.
6. Ochiq hisob

«EX Porter Ltd» kompaniyasi yaqinda EIH bozori tarkibiga kirdi, bu bozorda ehtimol kompaniyaning sotuv hajmi yiliga 200000 f.st. miqdoridan ortib ketishi mumkin. Raqobat kurashi tufayli kompaniya ochiq hisob bo'yicha shartlarni taklif qilishga va boshqa valyuta bilan ish yuritishga majbur. Natijada ular ko'pgina qiyinchiliklarga duch kelishlarini, shuningdek, bitimlarni, naqd pullar oqimini kuzatish bo'yicha ma'muriy xarajatlar bo'lishini kutmoqdalar.

Vazifa:

A) eksportyor uchun bunday turdagi bitimlar bilan bog'liq bo'lgan asosiy muammolarni ko'rsating.

B) yordam olish uchun bir qancha manbalar mavjud bo'lsa ham, mijozingizning ehtiyojlarini, shuningdek, mazkur kutiladigan muammolarni qondira olishi mumkin bo'lgan xizmatlarning bir paketini tasvirlab bering. Har qanday afzalliklar va kamchiliklarni ayting.

6-MAVZU: Davlat va iqtisodiyot sub'ektlarining moliyaviy xavfsizligi

Amaliy mashg'ulot uchun savollar

1. Davlat sub'ektlarining moliyaviy xavfsizligi va uni ta'minlash?
2. Iqtisodiyot sub'ektlarining moliyaviy xavfsizligi va uning salbiy tomonlari?
3. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi xavf-xatarlar?
4. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyaviy barqarorligini ta'minlash yo'llari?
5. Davlat moliyaviy xavfsizligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari.

Topshiriqlar

1. Moliyaviy risklarni boshqarishga doir asosiy terminlardan "klaster" tuzing.
2. O'zbekistonda va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda ochiq valyuta pozitsiyasiga qo'yilgan limit holatini o'rganing.
3. O'zbekistonda moliyaviy barqarorlikni tartibga solishga doir asosiy me'yoriy-huquqiy xujjatlarni o'rganing.
4. Asosiy terminlar lug'atini tuzing.

1. AQShdagi "T&S" kompaniyasi bir yildan keyin to'lash va etkazib berish sharti bilan 500000 GBP miqdoridagi mahsulotlarni sotib olish uchun Angliyadagi bir firmaga buyurtma berdi. Joriy davrda valyuta kursi $1 \text{ GBP} = 1.7 \text{ USD}$. "T&S" kompaniyasining moliyaviy menejeri funt sterling kursi oshishini (ya'ni, dollar qadri tushishini) prognoz qilmoqda. Shuning uchun "T&S" kompaniyasi 1 yil muddatlik, ijro bahosi $1 \text{ GBP} = 1.8 \text{ USD}$ bo'lgan 5000 ta koll opsiyonni 100 GBPdan (1 ta opsiyon bahosi) sotib oldi. Bir opsiyonning bozor qiymati (opsion bozorda sotilayotganda kontragent (qarshi tomonga) to'lanadigan premiyasi (mukofoti)) 10 doll.ga teng. Spot kurs yil oxiriga quyidagi holatlardan qaysi biriga to'g'ri kelganda sotib olingan opsiyonlar kompaniyani himoya qila oladi. 1-holat 1,7; 2-holat 1,8; 3-holat 1,9; 4-holat 2,0.

- a) *1 va 2 holatlar bo'yicha 50000 AQSh dollari miqdorida kompaniya zarar ko'radi va opsiyon amalga oshirilmaydi, 3 va 4 holatlar bo'yicha opsiyon amalga oshiriladi, natijada foyda miqdori mos ravishda 0 va 50000 AQSh dollariga teng bo'ladi.
- b) 1, 2 va 3 holatlar bo'yicha kompaniya zarar ko'radi va opsiyon amalga oshirilmaydi, 4 holatda opsiyon amalga oshiriladi, natijada foyda miqdori 100 000 AQSh dollariga teng bo'ladi.
- c) Har qanday holatda ham opsiyon amalga oshiriladi natijada jami zarar miqdori 50000 AQSh dollariga teng bo'ladi.
- d) 1 holat bo'yicha 100000 AQSh dollari miqdorida kompaniya zarar ko'radi va opsiyon amalga oshirilmaydi, 2, 3 va 4 holatlar bo'yicha opsiyon amalga

oshiriladi, natijada foyda miqdori mos ravishda 0, 50000 va 100000 AQSh dollariga teng bo'ladi.

2. Angliyadagi firma AQSh bilan tuzilgan eksport bitimi natijasida 100 ming doll. miqdorida mablag' oldi. Ushbu firma AQShdan Angliyaga etkazib berishi bilan birga 37500 doll. bo'lgan, biroq Angliyada 30000 funt sterling bo'lgan asbob uskunani sotib olmoqchi. AQSh dollari va funt stering valyuta kurslari qanday bo'lganda mazkur asbob-uskunani AQShdan sotib olish foydali ekanini toping.

- a) 1 USD = 1 GBP
- b) 1 USD = 0,8 GBP
- c) 1 USD > 0,8 GBP
- d) *1 USD < 0,8 GBP

3. Agar 1 USD=200 JPY bo'lsa va sizning 200 ming yapon ienasidagi yillik 12,5% foiz daromad keltiradigan obligatsiyalaringiz bo'lsa, yil oxiriga kelib yapon ienasining dollarga nisbatan qadri 25 %ga tushsa, ya'ni dollar kursi ohsa daromadingiz miqdorini hisoblang?

- a) *100 AQSh dollariga zarar ko'radi
- b) Foyda ham zarar ham ko'rmaydi
- c) 125 AQSh dollariga foyda ko'radi
- d) 25 AQSh dollariga zarar ko'radi

4. Germaniya AQShga 10 ming AQSh dollaridan avtomobil etkazib berish shartnomasini tuzdi. Shartnomani tuzish vaqtida valyuta kursi 1 EUR/USD = 1,1. Bitta avtomobilni ishlab chiqarish xarajati 6000 evroni tashkil etadi. Agar evroning kursi dollarga nisbatan 25%ga ohsa, ya'ni dollarning qadri tushsa eksportyor daromadini hisoblang?

- a) *har bir avtomobil eksportidan 1515 evro miqdorida zarar ko'radi
- b) masala sharti to'liq emas, echimni topib bo'lmaydi
- c) har bir avtomobil eksportidan 3090 evro miqdorida foyda ko'radi
- d) har bir avtomobil eksportidan 1775 evro miqdorida foyda ko'radi

5. O'zbekiston valyuta bozorida AQSh dollariga bo'lgan talab va taklif funksiyalari: $D_t/b=5500-3P$; $S_t/f=2P-4500$; bunda R – bir dollarga nisbatan so'mning kursi. Bozordagi muvozanat kursni aniqlang. Shuningdek, spekulyativ o'yinlar natijasida AQSh dollariga bo'lgan talab funksiyasi ordinatalar o'qi (narx, valyuta kursi o'qi) bo'yicha 2 birlikka ohsa, xorijiy investitsiyalarni kirib kelishi natijasida taklif funksiyasi abstsissa o'qi (valyuta miqdori) bo'yicha 50 birlikka ohsa, Markaziy bank eksportdan olingan valyuta tushumlarini davlatga majburiy sotish me'yorini (miqdorini) oshirish natijasida taklif funksiyasi abstsissa o'qi bo'yicha 3 birlikka qisqarsa AQSh dollarining bozordagi yangi muvozanat kursini aniqlang?

- a) *dastlabki kurs 1 USD = 2000 UZS bo'lsa, 3 xil turdagi omillar ta'siridan keyin kurs 1 USD = 1992 UZS bo'ladi
- b) dastlabki kurs 1 USD = 2200 UZS bo'lsa, 3 xil turdagi omillar ta'siridan keyin kurs 1 USD = 2000 UZS bo'ladi

- c) masala sharti to'liq emas, echimni topib bo'lmaydi
- d) dastlabki kurs 1 USD = 2100 UZS bo'lsa, 3 xil turdagi omillar ta'siridan keyin kurs 1 USD = 2214 UZS bo'ladi

6. Agar 1 AQSh doll.ga 98 yapon ienasini, 1 funt sterlingga 1,5 AQSh doll.ni olish mumkin bo'lsa, 1 funt sterling qancha yapon ienasi bo'ladi. Shuningdek, agar 1 funt mis Angliyada 1 funt sterling, Yaponiyada 160 iena, AQShda 1,45 doll.ni tashkil qilsa, qaerda mis eng qimmat va arzon.

- a) *Yaponiyada qimmat, AQShda esa arzon
- b) AQShda qimmat, Yaponiyada esa arzon
- c) Buyuk Britaniyada qimmat, AQShda esa arzon
- d) AQShda qimmat, Buyuk Britaniyada esa arzon

7. A mamlakat pul birligi "manat" va B mamlakat pul birligi "dinator" bo'lsa, "dinator"ga bo'lgan talab va taklif funktsiyasi: $Dt/b = 925 - 100P$; $St/f = 200P - 50$; bu erda R-manatning dinorga nisbatan valyuta ayirboshlash kursi. Agar 1 dinor 2 manatga teng bo'lsa, bozordagi muvozanatni ta'minlash uchun valyuta intervensiyasining hajmini aniqlang.

- a) *375 manat
- b) 250 manat
- c) 125 manat
- d) 245 manat

8. Milliy valyutaning xorijiy valyutaga nisbatan devalvatsiyasi sodir bo'lganda eksport va import mahsulotlari narxiga qanday ta'sir qiladi?

- a) *import mahsulotlari narxi ortadi, eksport mahsulotlari narxi esa pasayadi
- b) ham eksport, ham import mahsulotlari narxi ortadi
- c) ham eksport, ham import mahsulotlari narxi pasayadi
- d) eksport mahsulotlari narxi ortadi, import mahsulotlari narxi esa pasayadi

9. Valyuta bozorlarida AQSh dollarining qadrini tushishi nimani anglatadi?

- a) AQSh aholisi uchun import qilinayotgan mahsulotlar arzonlashadi
- b) xorijiy bozorlarda AQSh dollari ko'proq xarid qobiliyatiga ega bo'ladi
- c) *AQShning eksport mahsulotlari chet elliklar uchun arzonlashadi
- d) AQShning eksport mahsulotlari chet elliklar uchun qimmatlashadi

10. Agar boshqa xorijiy valyutalarga nisbatan evroning qadri oshsa, qanday xalqaro iqtisodiy jarayon yuzaga keladi?

- a) evroni solib olish uchun nisbatan kam miqdordagi dollar, funt sterling va boshqa valyutalar talab etiladi
- b) Evropa Ittifoqi mamlakatlarida import mahsulotlari qimmatlashadi, ittifoqdagi mamlakatlar ekport hajmi ortadi
- c) *Evropa Ittifoqida tayyorlangan mahsulotlarni sotib olish uchun boshqa mamlakatlar ko'proq pul to'lashga majbur bo'ladilar
- d) Evropada tayyorlangan mahsulotlarning AQSh dollaridagi bahosi pasayadi

11. Yaponiyada pul massasining o'sish sur'ati AQShga nisbatan past bo'lsa, qanday iqtisodiy o'zgarish yuzaga keladi?

- a) Yaponiyada inflyatsiya sur'ati ortadi
- b) *AQSh dollariga nisbatan yananing ayirboshlash kursi pasayadi
- c) yenga nisbatan AQSh dollarining qadri ortadi
- d) AQShning Yaponiyaga eksporti hajmikamayadi

12. O'zbekiston Respublikasining "Valyutani tartibga solish to'g'risida"gi Qonuni yangi tahrirda qachon qabul qilindi?

- a) *2003 yil 11 dekabr
- b) 1993 yil 7 may
- c) 1996 yil 25 aprel
- d) 1995 yil 21 dekabr

13. Foizlar va boshqa daromadlar ko'rinishida, shu jumladan bank omonatlari, kreditlar hamda lizing bo'yicha olinadigan foizlar va boshqa daromadlar shaklida, shuningdek boshqa investitsiyalardan olinadigan sof daromad shaklida to'lanishi zarur bo'lgan xorijiy valyutadagi to'lovlar qayday valyuta operatsiyalari tarkibiga kiradi?

- a) *joriy xalqaro operatsiyalar
- b) savdo bilan bog'liq bo'lmagan pul jo'natmalari
- c) kapital harakati bilan bog'liq valyuta operatsiyalari
- d) kreditlar olish va berish, lizing operatsiyalarini amalga oshirish

14. Ish haqi, stipendiyalar, pensiyalar, alimentlar to'lash, xodimlarni O'zbekiston Respublikasidan tashqariga xizmat safariga yuborish bilan bog'liq xarajatlarni to'lash, ta'lim va davolanish uchun haq to'lash, O'zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlardagi diplomatiya va boshqa vakolatxonalari, shuningdek O'zbekiston Respublikasining davlatlararo yoki hukumatlararo tashkilotlar huzuridagi doimiy vakolatxonalari ta'minoti uchun haq to'lash operatsiyalari qayday valyuta operatsiyalari tarkibiga kiradi?

- a) joriy xalqaro operatsiyalar
- b) *savdo bilan bog'liq bo'lmagan pul jo'natmalari
- c) kapital harakati bilan bog'liq valyuta operatsiyalari
- d) kreditlar olish va berish, lizing operatsiyalarini amalga oshirish

15. O'zbekiston Respublikasining rezidentlari - jismoniy shaxslarga vakolatli banklar tomonidan xorijiy valyutani xalqaro to'lov kartalaridan foydalangan holda naqdsiz shaklda sotish mexanizmi qachondan amaliyotdajoriy etildi?

- a) *2013 yil 1 fevraldan
- b) 2012 yil 7 iyundan
- c) 2008 yil 12 sentyabrdan
- d) 2011 yil 5 martdan

16. O'zbekiston Respublikasida valyutani nazorat qiluvchi organlari berilgan javobni toping?

- a) O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki,
- b) Moliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi
- c) Davlat bojxona qo'mitasi
- d) *barcha javoblar to'g'ri

17. O'zbekiston Respublikasi valyuta birjasida banklararo savdo sessiyalarini o'tkazish qoidasiasosida AQSh dollari kursi savdolarida xorijiy valyutani sotib olish va sotishga berilgan buyurtmalarning summali hajmini muvozanatlash printsipli asosidagi qanday uslub orqali belgilanmoqda?

- a) *fiksing
- b) metching
- c) auktsion
- d) target

7-MAVZU: Moliyaviy xavfsizlikka dahl soluvchi hurujlar

Amaliy mashg'ulot uchun savollar

1. Moliyaviy xavfsizlikka dahl soluvchi hurujlar?
2. Moliyaviy xavfsizlikka dahl soluvchi hurujlarning qanday ko'rinishlari mavjud?
3. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda xalqaro moliya tashkilotlarining roli.
4. Moliyaviy xavfsizlikka dahl soluvchi hurujlarni oldini olish yo'llari.
5. Moliyaviy xavfsizlikka dahl soluvchi hurujlardan himoyalanişda xorijiy tajribalar.

Topshiriqlar

1. Moliyaviy xavfsizlikka dahl soluvchi hurujlarning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi o'rnini tavsiflovchi ma'lumotlarni o'rganing.
2. Moliyaviy xavfsizlikka dahl soluvchi hurujlarga oid jahon statistika ma'lumotlarini tahlil eting.
3. Asosiy terminlar lug'atini tuzing.
4. Bankning mahalliy bo'limi menedjeri sifatida sizni «Smol Biznes Klab» va «Eksport Klab» klublarining o'zaro majlisida so'zga chiqishga taklif qilishdi. Ma'ruzangizning mavzusi: «Yangi eksport bozorlarini izlovchi yoki eksport bilan birinchi marta shug'ullanuvchi kichik korxonaga uchun ko'rsatiladigan yordam va maslahatlar». O'z tezislaringizni tayyorlang.

8-MAVZU: Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish

Amaliy mashg'ulot uchun savollar

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish to'g'risidagi qonun hujjatlari?
2. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlar?
3. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishga qaratilgan chora-tadbirlar?
4. Pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyalar?
5. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bilan bog'liq axborotni taqdim etish?

Topshiriqlar

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish borasida xorij tajribalarini o'rganing.
2. Mijozlarni lozim darajada tekshirish bo'yicha chora-tadbirlarni o'rganing.
3. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda xalqaro tashkilotlarning rolini o'rganing.
4. Asosiy terminlar lug'atini tuzing.
5. Ochiq hisob

«EX Porter Ltd» kompaniyasi yaqinda EIH bozori tarkibiga kirdi, bu bozorda ehtimol kompaniyaning sotuv hajmi yiliga 200000 f.st. miqdoridan ortib ketishi mumkin. Raqobat kurashi tufayli kompaniya ochiq hisob bo'yicha shartlarni taklif qilishga va boshqa valyuta bilan ish yuritishga majbur. Natijada ular ko'pgina qiyinchiliklarga duch kelishlarini, shuningdek, bitimlarni, naqd pullar oqimini kuzatish bo'yicha ma'muriy xarajatlar bo'lishini kutmoqdalar.

Vazifa:

A) eksportyor uchun bunday turdagi bitimlar bilan bog'liq bo'lgan asosiy muammolarni ko'rsating.

B) yordam olish uchun bir qancha manbalar mavjud bo'lsa ham, mijozingizning ehtiyojlarini, shuningdek, mazkur kutiladigan muammolarni qondira olishi mumkin bo'lgan xizmatlarning bir paketini tasvirlab bering. Har qanday afzalliklar va kamchiliklarni ayting.

9-MAVZU. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda moliyaviy tashkilotlarning roli

Amaliy mashg'ulot uchun savollar

1. Tijorat banklarida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha ichki nazorat qoidalari?
2. Ichki nazorat xizmati nima?
3. Gumonli operatsiya nima?
4. Shubhali operatsiya nima?
5. Mijozni identifikatsiyalash nima?
6. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda ishtirok etuvchi organlar nima?
7. Offshor hudud nima?

Topshiriqlar

1. Tijorat banklarida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni tahlil eting.
2. Tijorat banklarida mijozlarni lozim darajada tekshirish bo'yicha chora-tadbirlarni o'rganing.
3. Gumonli va shubhali operatsiyalar mezonlari va alomatlarini tadqiq eting.
4. Gumonli va shubhali operatsiyalarni aniqlash tartiblari.
5. Asosiy terminlar lug'atini tuzing.
6. Jahon, milliy va xalqaro moliya bozorini o'zaro bog'liqligini va ushbu jarayonda xalqaro moliya bozorini tutgan o'rnini chizma ko'rinishida tasvirlang. Bunda mamlakatning ichki va tashqi operatsiyalari ham ishtirok etsin.
7. Milliy moliya bozorini xalqaro moliya bozori operatsiyalariga ishtirokini aniqlovchi omillarni quyidagi jadval bo'yicha tasniflang.

Makroiqtisodiy omillar		Geosiyosiy omillar
Milliy iqtisodiyot bo'yicha	Mamlakatning jahon iqtisodiyotidagi o'rni bo'yicha	
(masalan, milliy moliya tizimining rivojlanish darajasi va h.k.)	(masalan, to'lov balansi holati ko'rsatkichlari va h.k.)	(masalan, jahon moliya tizimiga integratsiya darajasi, geografik joylashuv va h.k.)

8. Xalqaro moliya bozori ishtirokchilarini quyidagi xususiyatlar bo'yicha klaster ko'rinishida tasniflang:
 - sub'ektlarning xalqaro moliya bozorida operatsiyalarga ishtiroki;
 - ushbu bozorga ishtirok etishdan maqsadi va manfaati;
 - xalqaro moliya bozorida investorlarning turlari.

9. Xalqaro investitsion pozitsiya aktivlari va xalqaro moliyaviy vositalar o'rtasidagi bog'liqlik modelini yaratishda dastlabki tuzilgan regression tenglamaning parametrlarini belgilangan kritik me'zonlar asosida boholab chiqing?

10-MAVZU: Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik

Amaliy mashg'ulot uchun savollar

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasidagi xalqaro hamkorlikning mohiyati?
2. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurash bo'yicha maxsus guruh faoliyati.
3. Strasburg konvensiyasining mohiyatini izohlang.
4. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish Evroosiyo regional guruhi faoliyati.
5. FATF faoliyatining maqsadi.

Topshiriqlar

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashishda xalqaro xamkorlikni o'rganing.
- 2.
3. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashishda Xalqaro valyuta fondi, Jahon banki va UNCTADning faoliyatini o'rganing.
4. Quyidagi jadval ma'lumotlari asosida joriy operatsiyalar va kapital harakati balansi bilan birga to'lov balansini tuzing va natijalarga izoh bering.

Operatsiyalar	Pul birlik	Operatsiyalar	Pul birlik
Avtomobillar eksporti	1,0	Qishloq xo'jalik mahsulotlari eksporti	1,0
Chet elda turizm xarajatlari	8,5	Avtomobillar importi	30,4
Hisob-kitob texnikasi eksport	15,2	Harbiy asbob-uskunalar eksporti	7,1
Neft importi	10,5	Chet elliklarga oltinni sotish	1,0
Davlat obligatsiyalarini sotish	4,0	Milliy korporatsiyalarning xorijiy aksiyalarini sotish	2,1
Bug'doy eksporti	20,0		

5. Berilgan ma'lumotlar asosida toping: 3 yil uchun X_n (savdo balansi qoldig'i), S_1 (Shaxsiy jamg'arma), S_2 (Davlat jamg'armasi), $S=S_1+S_2$ (Umumiy jamg'arma), Kapital harakati balansi qoldig'i.

Yillar	Y (YaIM)	C (Iste'mol xarajatlari)	I (Investitsiya)	G (Davlat xarajatlari)	T (Byudjet daromadlari)
1	5000	3000	900	1000	900
2	5000	3200	900	1000	900

3	5000	3200	1000	900	1000
---	------	------	------	-----	------

6. Mamlakat iqtisodiy tizimi joriy yilda quyidagi parametrlar bilan tavsiflandi: $S_{shaxsiy} = 0,2(Y-T) - 50$; $I = 100 - 5i$. Bu erda, $S_{shaxsiy}$ - xususiy sektordagi jamg'arma funktsiyasi; Y-milliy daromad; T-davlat byudjetiga soliq ajratmalari; I-investitsiya funktsiyasi; i-foiz stavkasi. Agar iste'mol xarajatlari 530 pul birlik, yillik 7%lik stavkada, byudjet profitsiti 10 pul birlik bo'lsa, to'lov balansining joriy operatsiyalar hisobi qoldig'ini toping.

- A) *15pul birlik
- B) -55pul birlik
- C) 80pul birlik
- D) -75pul birlik

7. Xalqaro biznes uchun motivatsiya

Ranger Supply kompaniyasi bu offis jihozlarini ishlab chiqaruvchi va yetkazib beruvchi hisoblanadi. U Nyu-York shahrida joylashgan bo'lib o'z mahsulotlarini Qo'shma Shtatlar doirasi bo'yicha yetkazib beradi. U o'z xom-ashyolarini davriy ommaviy kataloglarni firmalarga tarqatish orqali sotadi. Haridorlar telefon orqali buyurtma beradi va yog'och kompaniyasi kemalarda talabni yetqazib beradi. Yog'och kompaniyasi o'tmishda sermahsul mahsulot samaradorligiga ega. Uning ayniqsa o'ziga xos xususiyati shundaki, ishga kiruvchining ruhiyati va moliyaviy tarafi yaxshi bo'lishini ishga kiruvchiga peniyaga chiqqunicha ish xavfsizligi kafolatlanadi.

Ranger kompaniyasi allaqachon Qo'shma Shtatlarga offis jihozlarini yetkazib berish bo'yicha bozorda juda katta ulushni ushlab turadi. Uning eng asosiy raqiblari Amerika va Kanada firmalaridir. Britaniya firmasi ham Amerika bozorida kichik ulushga ega bo'lishiga qaramay, uning uzoqda joylashganligi noqulaylik yaratadi. Britaniya firmasining bozori va transportatsiyasi Amerika bozori uchun taqqoslaganda ancha qimmat.

Ranger kompaniyasining offis mahsulotlari o'z raqiblarinikiga bir muncha o'xshashigiga qaramasdan, u ko'pgina Amerika bozori haridorlarini o'z mahsulotlariga hamyonbob narxlar va ulgurji savdo qilishi orqali jalb qila olgan. U kelajakda AQSHda ta'minlashga bo'lgan yig'indining talabini pasayishini kutmoqda. Shunga qaramay, u bir necha yil Kanada va Sharqiy Yevropada offis mahsulotlariga bo'lgan qattiq talabni ko'ra bilmoqda. Yog'och kompaniyasining boshliqlari eksportga oz' mahsulotiga bo'lgan ichki talabning pasayishini o'rnini oladigan metod sifatida qarashmoqda.

a. Ranger yetkazib berish kompaniyasi eksport orqali Kanada yoki Sharqiy Yevropa bozoriga kirishni rejalashtiryapti. Qaysi bir bozorni tanlash yaxshiroq hisoblanadi qanday faktorlarga asoslangan holda?

b. Eksportga to'siqlar uzoq muddat davom etsa, rezerv plan ishlab chiqish bir moliyaviy menejerga yuklatildi. Menejer Ranger kompaniyasi qo'shimcha konsern yaratishni taklif qildi. Bu ma'qul strategiya hisoblanadimi? Ushbu strategiya muvafaqqiyatsizlikka uchrashi mumkinligi haqida aniq bir sabablar bormi?

8. Savdo to'siqlari o'zgarishi ta'sirini baholash

MapleLeaf qog'oz kompaniyasi Kanada firmasi hisoblanib, AQShda ishlab chiqarilmaydigan alohida tipdagi qog'ozlarni ishlab chiqaradi. Uning ko'plab savdolari asosan AQShda bo'ladi. Misol uchun, o'tgan yili 200 000 ta o'ramdagi qog'ozlarning 180 000 tasi AQShda sotildi, qolgan 20 000 ta o'ram esa Kanadaning o'zida sotildi. Kompaniya Amerikada o'z maqomiga ega, uning o'rniga boshqa o'rindosh kompaniyalar bo'lishiga qaramasdan, ammo AQShda talab narxga nisbatan juda o'zgaruvchan hisoblanadi. MapleLeaf kompaniyasi talabni hisoblab chiqdi, ya'ni AQShda narxda 1% o'sish(pasayish) sodir bo'lsa, iste'molchilar o'rtasida talabda 3%ga ko'tarilish(qisqarish) bo'ladi, qolgan narsalar o'zgarmaydi.

AQSh va Kanada o'rtasidagi eksportning 12%lik tarifi savdo qilsihda bir muncha qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Shundan so'ng 2-yanvarda AQSh va Kanada o'rtasida erkin savdo shartnomasi imzolandi va tariff olib tashlandi. Bu xabar MapleLeafga unchalik yoqmadi, chunki uning o'zi bir necha yillar mobaynida erkin savdo huquqiga ega edi.

O'sha vaqtda Kanada dollarining qiymati 76\$ ga teng edi. MapleLeaf Kanada dollarining kelajakdagi prognoz qiymati borasida consulting firma yo'lladi. Frimaning prognozi bo'yicha Kanada dollarining qiymati yil oxirigacha 86\$ bo'lishi kutilyapti va barqarorlashadi. Kanada dollarining kuchayishi Kanada firmalariga erkin savdo huquqi ularga AQShda yuqori talab bo'lishini ta'minlaydi. Qog'oz sanoatida MapleLeaf kompaniyasi uncha kata o'zgarishlarni kutmayapti. Yana bir muhim omil borki AQShning yirik 2ta raqobatdosh qog'oz ishlab chiqaruvchi kompaniyalari MapleLeaf ning o'rnini bosishga harakat qilishyapti. MapleLeaf hozirgi barqaror holat ushlanib tursa, hozirgi narxlarini o'zgartirmoqchi emas. Qo'shma Shtatlardagi raqobatchilar ham o'z narx grafik jadvallarini davom ettirishadi. MapleLeaf erkin savdo shartnomalari barqaror bo'lishiga ishonadi.

- a. Berilgan axborotlarga asoslanib, MapleLeaf ning yillik ishlab chiqarish hajmini kelajak uchun prognoz qiling.
- b. Talabdagi va kelajakdagi o'zgarishlardagi sabablarni tushuntirib bering.
- c. Qo'shma Shtatlardagi qog'oz eksport qiluvchi korxonalar bilan MapleLeaf ning umumiy jihatlarida o'xshashlik bormi? Tushuntirib bering.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar va boshqa manbalar

Asosiy adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2014 y.
2. “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 6 dekabrda «Jismoniy shaxslar tomonidan naqd xorijiy valyutani olib kirish va olib chiqib ketish tartibini yanada soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5276-sonli Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 oktyabrda «Kapital harakati bilan bog'liq valyuta operatsiyalarini tartibga solishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3333-sonli Qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 4 sentyabrda «Valyuta bozorini liberallashtirish sharoitida iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning birinchi galdagi chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3253-son Qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprelda «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2909-sonli Qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyulda «Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 3151-sonli Qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyunda «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 3775-sonli Qarori.
9. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017. – 488 b.
10. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017. – 104 b.
11. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017. – 56 b.
12. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017. – 48 b.
13. Кондрат Е. Н. Международная финансовая безопасность в условиях глобализации. Основные направления правоохранительного сотрудничества государств. – М.: «Юстицинформ», 2015. – 592 с.
14. Господарик Ю.П. Международная экономическая безопасность. – 3-е изд., стер. – М.: Университет «Синергия», 2016. - 416 с.
15. Кузнецова Е.И. Экономическая безопасность: учебник и практикум для вузов / Е.И. Кузнецова. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – 294 с.

16. Агаркова Л.В. Управление финансовой безопасностью: монография. – М.; Берлин: Директ-Медиа, 2016. – 293 с.
17. Vahobov A., Malikov T. Moliya. Darslik. Toshkent, “Nashr”, 2011 y., 712 b.
18. Каранина Е.В. Финансовая безопасность (на уровне государства, региона, организации, личности) – Монография. – Киров: ФГБОУ ВО «ВятГУ», 2015. – 239 с.
19. Malikov T., Naydarov N., “Moliya: umumdavlat moliyasi” o`quv qo`llanma Toshkent, “IQTISOD-MOLIYA”, 2009 y. 556 b.

Qo‘shimcha adabiyotlar

20. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – T.: O‘zbekiston, 2014. – 46 b
21. Барикаев Е.Н., Сараджева О.В. Финансовая безопасность: монография. Юнити-Дана, 2013. – 103 с.
22. Вагина Н.Д. Финансовая безопасность предприятия: практические аспекты. «Экономика и социум» №12(31) 2016. (<http://www.iurp.ru>).
23. Инновационное развитие и финансовая безопасность социально-экономических систем: монография / под ред. С. В. Кпимчук. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2014. – 154 с.
24. Купрещенко Н. П.Теневая экономика: учебное пособие. ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2013. – 199 с.
25. Malikov T.S. “Moliya: xo‘jalik yurituvchi sub`ektlar moliyasi” O`quv qo`llanma. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2009. - 288 s.
26. Суглобов А.Е., Хмелев С.А., Орлова Е.А. Экономическая безопасность предприятия: учебное пособие. Юнити-Дана, 2013. – 272 с.
27. Финансовая безопасность. Журнал. Издательство Автономная некоммерческая организация «МУМЦФМ». №1/2013-№20/2018.
28. Эриашвили Н.Д., Криворотов В.В., Калина А.В. Экономическая безопасность государства и регионов: учебное пособие. Юнити-Дана, 2015. – 350 с.

Internet saytlari

- www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali.
- www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
- www.mf.uz – O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti.
- www.cbu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti.
- www.soliq.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo‘mitasi rasmiy sayti.
- www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasining rasmiy sayti.

www.mumcfm.ru – Moliyaviy monitoring bo'yicha xalqaro o'quv-uslubiy markazi rasmiy sayti.

www.eurasiangroup.org – Jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha Evroosiyo guruhi rasmiy sayti.

www.fedsfm.ru – Moliyaviy monitoring bo'yicha Federal xizmatning rasmiy sayti.

**FAN BO'YICHA MUSTAQIL
TA'LIM UCHUN
TOPSHIRIQLAR**

1-keys stadi. Ranger yetkazib berish kompaniyasi

Xalqaro biznes uchun motivatsiya

Ranger Supply kompaniyasi bu offis jihozlarini ishlab chiqaruvchi va yetkazib beruvchi hisoblanadi. U Nyu-York shahrida joylashgan bo'lib o'z mahsulotlarini Qo'shma Shtatlar doirasi bo'yicha yetkazib beradi. U o'z xom-ashyolarini davriy ommaviy kataloglarni firmalarga tarqatish orqali sotadi. Haridorlar telefon orqali buyurtma beradi va yog'och kompaniyasi kemalarda talabni yetqazib beradi. Yog'och kompaniyasi o'tmishda sermahsul mahsulot samaradorligiga ega. Uning ayniqsa o'ziga xos xususiyati shundaki, ishga kiruvchining ruhiyati va moliyaviy tarafi yaxshi bo'lishini ishga kiruvchiga peniyaga chiqqunicha ish xavfsizligi kafolatlanadi.

Ranger kompaniyasi allaqachon Qo'shma Shtatlarga offis jihozlarini yetkazib berish bo'yicha bozorda juda katta ulushni ushlab turadi. Uning eng asosiy raqiblari Amerika va Kanada firmalaridir. Britaniya firmasi ham Amerika bozorida kichik ulushga ega bo'lishiga qaramay, uning uzoqda joylashganligi noqulaylik yaratadi. Britaniya firmasining bozori va transportatsiyasi Amerika bozori uchun taqqoslaganda ancha qimmat.

Ranger kompaniyasining offis mahsulotlari o'z raqiblarinikiga bir muncha o'xshashigiga qaramasdan, u ko'pgina Amerika bozori haridorlarini o'z mahsulotlariga hamyonbob narxlar va ulgurji savdo qilishi orqali jalb qila olgan. U kelajakda AQSHda ta'minlashga bo'lgan yig'indining talabini pasayishini kutmoqda. Shunga qaramay, u bir necha yil Kanada va Sharqiy Yevropada offis mahsulotlariga bo'lgan qattiq talabni ko'ra bilmoqda. Yog'och kompaniyasining boshliqlari eksportga oz' mahsulotiga bo'lgan ichki talabning pasayishini o'rnini oladigan metod sifatida qarashmoqda.

c. Ranger yetkazib berish kompaniyasi eksport orqali Kanada yoki Sharqiy Yevropa bozoriga kirishni rejalashtiryapti. Qaysi bir bozorni tanlash yaxshiroq hisoblanadi qanday faktorlarga asoslangan holda?

d. Eksportga to'siqlar uzoq muddat davom etsa, rezerv plan ishlab chiqish bir moliyaviy menejerga yuklatildi. Menejer Ranger kompaniyasi qo'shimcha konsern yaratishni taklif qildi. Bu ma'qul strategiya hisoblanadimi? Ushbu strategiya muvafaqqiyatsizlikka uchrashi mumkinligi haqida aniq bir sabablar bormi?

2-keys stadi. MapleLeaf qog'oz kompaniyasi

Savdo to'siqlari o'zgarishi ta'sirini baholash

MapleLeaf qog'oz kompaniyasi Kanada firmasi hisoblanib, AQShda ishlab chiqarilmaydigan alohida tipdagi qog'ozlarni ishlab chiqaradi. Uning ko'plab savdolari asosan AQShda bo'ladi. Misol uchun, o'tgan yili 200 000 ta o'ramdagi qog'ozlarning 180 000 tasi AQShda sotildi, qolgan 20 000 ta o'ram esa Kanadaning o'zida sotildi. Kompaniya Amerikada o'z maqoimiga ega, uning o'rniga boshqa o'rindosh kompaniyalar bo'lishiga qaramasdan, ammo AQShda talab narxga nisbatan juda o'zgaruvchan hisoblanadi. MapleLeaf kompaniyasi talabni hisoblab chiqdi,

ya'ni AQShda narxda 1% o'sish(pasayish) sodir bo'lsa, iste'molchilar o'rtasida talabda 3%ga ko'tarilish(qisqarish) bo'ladi, qolgan narsalar o'zgarmaydi.

AQSh va Kanada o'rtasidagi eksportning 12%lik tarifi savdo qilsihda bir muncha qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Shundan so'ng 2-yanvarda AQSh va Kanada o'rtasida erkin savdo shartnomasi imzolandi va tariff olib tashlandi. Bu xabar MapleLeafga unchalik yoqmadi, chunki uning o'zi bir necha yillar mobaynida erkin savdo huquqiga ega edi.

O'sha vaqtda Kanada dollarining qiymati 76\$ ga teng edi. MapleLeaf Kanada dollarining kelajakdagi prognoz qiymati borasida consulting firma yo'lladi. Frimaning prognozi bo'yicha Kanada dollarining qiymati yil oxirigacha 86\$ bo'lishi kutilyapti va barqarorlashadi. Kanada dollarining kuchayishi Kanada firmalariga erkin savdo huquqi ularga AQShda yuqori talab bo'lishini ta'minlaydi. Qog'oz sanoatida MapleLeaf kompaniyasi uncha kata o'zgarishlarni kutmayapti. Yana bir muhim omil borki AQShning yirik 2ta raqobatdosh qog'oz ishlab chiqaruvchi kompaniyalari MapleLeaf ning o'rnini bosishga harakat qilishyapti. MapleLeaf hozirgi barqaror holat ushlanib tursa, hozirgi narxlarini o'zgartirmoqchi emas. Qo'shma Shtatlardagi raqobatchilar ham o'z narx grafik jadvallarini davom ettirishadi. MapleLeaf erkin savdo shartnomalari barqaror bo'lishiga ishonadi.

d. Berilgan axborotlarga asoslanib, MapleLeaf ning yillik ishlab chiqarish hajmini kelajak uchun prognoz qiling.

e. Talabdagi va kelajakdagi o'zgarishlardagi sabablarni tushuntirib bering.

f. Qo'shma Shtatlardagi qog'oz eksport qiluvchi korxonalar bilan MapleLeaf ning umumiy jihatlarida o'xshashlik bormi? Tushuntirib bering.

3-keys stadi. Gretz asboblar kompaniyasi

Xalqaro moliyaviy bozorlarni qo'llash

Gretz asboblar kompaniyasi Amerikadagi eng katta transmilliy korporatsiya bo'lib, uning 8 ta davlatda filiallari bor. Gretzning bosh offisi har bir filialni rivojlantirishga naqd pul bilan ta'minlaydi. Shunga qaramay, har bir filial o'sha paytdan boshlab o'z o'sishi moliyalashtirib turishi kerak. Bosh offis va filiallar pul oqimi yoki fondler muomalasini qilayotgan asosan –Amerikaning ko'p sohali juda katta banki-Cititropdan foydalanishadi.

a. Turli xil yo'llar orqali Critocorpning Gretz pul oqimlariga ko'maklasha olishini tushuntirib bering va pul oqimlari uchraydigan moliyaviy bozorning tipini aniqlang. Moliyaviy kelishuvning har bir tipi uchun Criticorp Gretz uchun kreditor yoki oddiygina pul oqimlarini tezlashtiruvchi bo'lishini belgilang

b. Yaqinda Britaniya kichik kompaniyasi Critocorpga o'rta muddatli qarz olish bo'yicha murojat qildi va unga quyidagi tariflar taklif qilindi.

Qarz beriladigan stavkasi	Foiz
valyuta	
Britaniya funti	13%
AQSh dollari	11%

Kanada dollari	10%
Yaponiya yeni	8%

Sizning o'ylashingizcha qaysi valyutada qarz olgan ma'qulroq?

4-keys stadi. Bruin samolyotlari inkorporatsiyasi Ayirboshlash stavkalariga ta'sir etuvchi omillar.

Bruin samolyotlari inkorporatsiyasi samolyot qismlarini dizayn qiladi va ishlab chiqaradi. Uning sanoat korxonasi Kaliforniyada joylashgan. Bozorining 3/1 qismi Qo'shma Qirollikka export qilishdan iboratdir. Bruin oz' eksportlarini dollarda muomala qilgani uchun Britaniya fundining qadriga taqqoslaganda talab juda sezilarli darajada. O'zining inventarizatsiya qilingan qismini kerakli darajada saqlab qolishi uchun u oldindan mahsulotiga bo'lgan talabni prognoz qilishi shart. Bu esa funtning qiymatini prognozlashtirishga bog'liqdir. Bruinning hazinachisi fundning kelasi 5yilga mo'ljallangan qimmatini prognozlashtirib berish majburiyatidadir. U firmaning bosh ekonomistidan fundning stavkasining o'zgarishiga ta'sir etuvchi bo'g'liq omillarni so'rashni rejalashtiryapdi. U o'zining ish daftarchasini tuzishni ahq qildi. Unda u talabga bog'liqlar omildan yetkazib berishga bog'liq omillardan ajratdi, quyidagilar mavzu nomchasi yoki nomi quyidagicha:

Fund qiymatining oshishiga ta'sir etuvchi omillar;

Agar omil AQSHning fundga bo'lgan talabig ta'sir ko'rsatsa bu yerga tekshirib qo'ying.

Agar omil factor bo'lib u savdodan bo'lgan fundni yetkazib berishiga ta'sir etadi.

Xazinabonga 1-kalonka va 2-3- kolonkalarni aniqlashdagi faktorlar.

5-keys stadi. Kapitan Kristall inkorporatsiyasi

Kapitan Kristall inkorporatsiyasi Kristal ishlab chiqaruvchi Qo'shma Qirollikni eng asosiy importnyori. Kristall Amerikaning sershavkat ulgurji savdo qiladi. Importlar asosan britaniya funtlarida , muomala qilinadi .Har chorakda kapitalga 500 million funt kerak. Hozirda u quyidagi masala ustida bosh qotirmoqda : agar u hedje qilinsa importni 3oy oldin valyuta fyucherlari yoki valyuta variantlarini ishlatishi kerakligi. Fundning kursi 1.60\$. Fundni talab qilish variant 3oygacha amalga oshirsa bo'ladi va mashqlarning narxi 1.60\$. qo'ng'iroq paytida to'lanishi kerak bo'lgan premium har bo'limga 0,1\$.

Kapital juda ishonsa bo'ladigan bo'lib fundning qiymati 3 oyda eng kamida 1.62\$ ko'tariladi. Uning oldingi fund prognozi juda aniq edil. Kapitalning boshqaruv usuli juda xatarli va tavakkal. Boshqaruvchilar yil oxirida minimal ko'rsatish standartlaridan qoniqilganda bonus olishadi. Bonus qat'iy bo'lib, bir kishining minimal darajani ko'rsatishiga qaramaydi. Agar hissa minimumdan kam bo'lsa bonus berilmaydi, va korxon bilan kelajakda ishlar bo'lishi ancha haqiqatdan yiroq.

6-keys stadi. Hull Import kompaniyasi Import xarajatlarida to'xtatuvchi ishlarning ta'siri

Hull import kompaniyasi kichik sovg'a buyumlarini import qiluvchi va ularni chakana savdo do'konlariga sotuvchi qo'shma shtatlardagi firma hisoblanadi. Hull xaridlari qiymatining yarimi Birlashgan Qirollikdan, qolgan yarimi esa Meksikadan keladi. Import qilingan tovarlar ishlab chiqarilgan mamlakat pul birligida qayta baholanadi. Hull odatda o'z xaridlarini chegaralamaydi.

Oldingi yillarda Meksika pesosi va funt sezilarli darajada dollarga qarshi o'zgardi(bir xil darajada bo'lmasa ham). Hull xarajatlarini import qilinadigan mahsulotlari tufayli ushbu valyuta qiymatlariga to'g'ridan to'g'ri bog'langan. Import qilinadigan tovarlar antiqa va jozibadorligi orqali Qo'shma Shtatlar xaridorlari o'rtasida muvaffiqiyatga erishdi. Shunga qaramasdan Hull o'z xaridorlariga nisbatan dollar zaifligi sababli yuqori narxlar belgilay olmasdi, chunki xaridorlar boshqa shu kabi sovg'a sotuvchi do'konlarga o'tib ketardi.

a. Hull kompaniyasi Meksika markaziy banki foiz stavkalarini oshirishni va inflatsiya bunga ta'sir qilmasligini kutiyapti. Peso qiymati o'zgarishi mumkinligi va Hull foydasiga qanday ta'siri bo'lishi mumkinligi haqida taklif kiriting.

b. Hull funt qiymati o'zgarishi borasida Britaniya markaziy bankini yaqindan kuzata boshladi. Angliya Banki dollarga hurmat saqlagan holda funtning qiymatini 5% ga oshirishi kutilyapti. Bu holat Hullning biznesiga qanday ijobiy yoki salbiy ta'sir qiladi?

7-keys stadi. Zuber korporatsiyasi Foiz arbitajini yopiq holda qo'llash

Zuber o'z biznesini Sharqiy Evropada olib boruvchi, 1989 yildan temir pardalar orqali kirib kelgan Qo'shma Shtatlardagi transmilliy korporatsiya hisoblanadi. Polsha o'z pul birligini aniqlashda bozorlarga ruxsat bergan. Polsha zlotasining spot kursi 40 dollar hisoblanadi. Shuningdek Polsha o'z iqtisodini qurishda chet ellik investorlar tomonidan alohida fondler uchun qilinadigan investitsiyalarga ruxsat bergan. Uning 1 yillik qimmatli qog'ozlar uchun foiz stavkasi federal hukumat tomonidan 14%ni, ya'ni bu AQSH G'aznasi tomonidan o'rnatilgan stavkadan 9% ko'pligini bildiradi.

Mahalliy bank zlota uchun ilg'or bozor yaratishni boshladi. Ushbu bank yaqinda xususiylashtirildi va xalqaro biznesda o'z maqomiga ersihishga urinib ko'radi. Bank o'zining zlota uchun 1 yillik forvard kursini 39 dollar qilib belgiladi. Zuberdagi pul bozori ishchisi sifatida sizdan Polshadagi qisqa muddatli fondlarga investitsiya qilish imkoniyatlari haqida so'raladi. Siz keyingi yildagi 10 mln. dollarlik investitsiya uchun javobgar bo'lasiz. Sizning maqsad xavfsizlikni saqlagan holda iloji boricha eng yuqori qaytimni ishlab topish.

Ayirboshlash kursini bozor aniqlab berishni boshlagandan beri xuddi o'zining maqbul qiymatini qidirayotgandek kata ehtimollik bilan zlotaning kursi bir necha yillar o'ynab yurdi. Bir yil mobaynida zlotaning kutilayotgan kursi 40 dollar,

ammo bu yerda noaniqlik darajasi yuqori. Bir yil mobaynida kutilayotgan haqiqiy kurs 40%dan yuqori yoki past bo'ladi.

a. Siz o'z pozitsiyangizni egallamagan holda Polshadagi fondlarga investitsiya qilarmidingiz? Asoslab bering

b. Qoplangan arbitaj foizi bo'yicha qanday qilib urinib ko'rishingizni maslahat bering. Qoplangan arbitaj foizini qo'llash orqali nimani qaytarib olish mumkin

c. Qoplangan arbitaj foizini qo'llashda qanday risklar kelib chiqishi mumkin?

d. Agar AQSh g'azna schetlariga 9% investitsiya kiritish yoki qoplangan arbitaj foizini qo'llash imkoniyati bo'lsa, qaysi birini tanlardingiz? Javobingizni asoslang

8-keys stadi. Flame moslamalar korporatsiyasi

Flame Fixtures Arizonadagi kichik biznes subyekti bo'lib, lampalar ishlab chiqarish va sotish bilan shug'ullanadi. Uning yillik daromadi va narxlari barqaror hisoblanadi. Flame olayotgan foyda yetarli hisoblanadi, ammo kompaniya kelajakda boshqa foyda o'choqlarini qidirmoqda. Kompaniya yaqinda Meksikaning Coron kompaniyasi bilan qo'shimcha tarkibiy qismlarni xarid qilish borasida shartnoma imzoladi. Har 3 oyda Coron o'z mahsulotlarini Flamega yetkazib beradi va hisob kitoblar meksiko pesosida amalga oshiriladi. Coron bilan shartnoma imzolash orqali Flamening ishlab chiqarish xarajatlari 20% ga kamayishi kutilyapti. Coron bn hamkorlik 10 yilga mo'ljallangan.

Vaqt o'tgan sayin tarkibiy qism narxlari oshib boradi. Meksikadagi inflatsiya tufayli Coron tarkibiy qismlar narxlarini keskin oshirishga majbur bo'ldi. Bu holat har 3oyda takrorlanadigan bo'ldi. Shunga qaramasdan Flame bu holatda Coronga dollarda to'lovlarni amalga oshirish barqarorligini his qildi. Chunki Meksidagi inflatsiya sur'ati AQShdagidan ancha yuqori hisoblanadi.

Flame mahsulotlariga bo'lgan talab barqaror va kelajakda bu holat o'zgarmasligi kutilyapti. U ishlab chiqarish xarajatlarini 20 foizga tejash orqali daromadlarini sezilarli darajada oshirishiga ishonadi. U Coron kompaniyasi bilan shartnoma imzolashga tayyorlanyapti.

a. Flamega ishlab chiqarish xarajatlarini 20 foizdanda ko'proq tejashiga sabab bo'ladigan holatlarini tasvirlab ber.

b. Flameni haqiqatda AQSHdagi odatiy ishlab chiqarish qismlariga nisbatan yuqoriroq ishlab chiqarish xarajatlariga duchor qiladigan holatlarni tasvirlang

c. Nima deb o'ylaysiz Flame ma'lum bir vaqt mobaynida Coronga bo'lgan barqaror dollar to'lovi oqimini kuzatadimi? Javobni tushuntirng.

d. Nima deb o'ylaysiz Coron Kompaniyasi bilan bo'lgan yangi aloqalardan olingan barcha natijalar Flamening riskini o'zgartiradimi? Javobni tushuntiring.

9-keys stadi. Whaler noshirlik kompaniyasi Valuta kurslarini prognozlash

Whaler noshirlik kompaniyasi ingliz tili ishlatiladigan chet el institutlari uchun darsliklar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan AQSH kompaniyasidir. Uning sotuvlari darsliklar sotilgan mamlakatning valutasida to'lanadi. Ko'rsatma B.1 da universitet kitob do'konlarida sotiladigan darsliklardan kutiladigan daromadlar ko'rsatilgan.

Whaler har bir mamlakatda baholangan chet el valutasidagi daromadlari bilan yetarli ta'minlangan. Har bir mamlakatdan qabul qilinadigan daromadlar AQSH dollarida qabul qilinishi juda mavhumdir. Bu vaqtda(16-yilning boshi), Whaler shu yil oxirida har bir mamlakatdan olingan daromadlarni AQSH dollariga aylantirishda valuta kursining eng yaxshi taxmini bugungi spot kursdan foydalanishdir. Bu prognozlash turi bilan ehtimoldagi xatolarni bog'liqligini ko'rsatadi. Shu sababli, u har bir valuta uchun ishonch intervalini yaratish orqali risk atrofidagi tahminlarni bishlashtirishni xohlayapti. Bu ishonch intervallari bugungi spot kurslarida keyinchalik bugundan keying yilgacha bo'lgan istiqbol spot kurs ishonch intervallarini rivojlantirish maqsadida qabul qilinishi mumkin.

B.1 ko'rsatma. Universitet kitob do'konlarida sotilgan kitoblardan kutilayotgan daromadlar

UNIVERSITET DO'KONLARI	KITOB	M ahalliy valuta	B ugungi spot valuta kursi	Bu yilda kitob do'konlaridan kutilayotgan daromadlar
AVSTRALIYA		A\$	\$. 7671	A\$38.00 0.000
KANADA		C\$.8 625	C\$35.00 0.000
YANGI ZELLANDIYA		N Z\$.5 985	NZ\$33.0 00.000
BIRLASHGAN QIROLLIK		£	1. 9382	£34.000. 000

Bu yerda har bir valuta(AQSH dollariga hurmat bilan) uchun har bir oxirgi 16 yilning boshidagi ayirboshlash kurslari ko'rsatilgan.

Yil boshi	Avstraliya \$	Kanada \$	Yangi Zelandiya \$	Britaniya £
1	\$1.125 71	\$0.9839	\$1.0437	£ 2.0235
2	1.0864	.9908	.9500	1 .7024
3	1.1414	.9137	1.0197	1 .9060
4	1.1505	.8432	1.0666	2 .0345
5	1.1056	.8561	.9862	2 .2240

6	1.1807	.8370	.9623	2 .3850
7	1.1279	.8432	.8244	1 .9080
8	.9806	.8137	.7325	1 .6145
9	.9020	.8038	.6546	1 .4506
10	.8278	.7570	.4776	1 .1565
11	.6809	.7153	.4985	1 .4445
12	.6648	.7241	.5235	1 .4745
13	.7225	.8130	.6575	1 .8715
14	.8555	.8382	.6283	1 .8095
15	.7831	.8518	.5876	1 .5772
16	.7671	.8625	.5985	1 .9382

Har bir valuta ishonch intervallari kutilgan kitob daromadlaridan har bir mamlakatdan olingan AQSH dollari ishonch intervallari olish uchun qo'llanilishi mumkin. Whaler noshirlik kompaniyasi uchun belgilangan topshiriqlarni bajar va valutalarni noaniqlik bo'yicha(o'zgaruvchanlik darajasi) tartiblashtir. Valuta kursi real ko'rsatkich bilan ta'minlanmaguncha, tahlil valuta qanchalik o'zgaruchan bo'lishini, qanchalik bir valuta kursi boshqalariga nisbatan o'zgaruvchanligini va mo'ljallangan daromadlar qanchalik noma'lum valuta kurslari natijalarida noaniqlik darajasi yuqorililigining sababi ekanligini ko'rsatadi.

10-keys stadi. Whaler noshirlik kompaniyasi Valuta kurslari risklilik darajasini aniqlash

Oldingi bo'limdagi Whaler noshirlik kompaniyasidagi vaziyatni eslang. Whaler to'rt turli xil mamlakatlardan kirib kelgan AQSH dollari pul oqimlari uchun ishonch intervallarini olish uchun to'rt valuta kursi ishonch intervallarini rivojlantirishi zarur. Har bir ishonch intervali alohida mamlakat uchun ajratilgan.

Xususan, Whaler joriy yil uchun har bir valuta spot kursining yillik foiz o'zgarishini aniqlaydi. So'ngra, bu foiz ko'rsatkichi tegishli mavjud spot kurslarga tenglashtirilib, mumkin bo'lgan har bir valuta spot kursi hisoblanadi. Bugungi spot kurslari quyidagicha bo'ladi deb taxmin qilib chiqarilishi mumkin:

- Avstraliya dollari -\$.7671

- Kanada dollari dollari- \$.8625
- Yangi Zelandiya - \$.5985
- Britaniya funti- £1.9382

Spot kurs har bir valuta kursiga bir yil oldin prognoz qilinishi bilanoq, har bir mamlakat olingan daromadlarni Amerika dollarida prognoz qilinishi mumkin. Masalan, 1 Yildan 2 Yilga, Avstraliya dollari 13.6 foizga pasaygan. Agar bu foiz o'zgarishi joriy yilga ta'sir qilsa, Avstraliya dollarining spot kursi bugungi \$.7671 teng kursi deyarli \$.6629ga pasayadi. Bu holatda, qabul qilingan A\$38 mln \$25.190.200ga aylanishi mumkin. Qolgan uch valutada ham xuddi shu amallar bajarilishi kerak, shuningdek bu holatlar ostida jami dollar pul oqimlarini aniqlash mumkin.

Bu jarayon qayta takrorlanishi mumkin, har bir o'tgan yillarni kelajakda bo'lishi mumkin holatlarda foydalanish mumkin. Bu yerda 15 ta bo'lishi mumkin holat yoki 15 ta jami Amerika dollari pul oqimlarini prognozlash mumkin. Bu holatlarning har birining sodir bo'lishi teng ehtimollarda kutiladi. Pul oqimlarini me'yorida taqsimlanganini taxmin qilib, Vhaler bir yil ichida qabul qilinadigan AQSH dollari pul oqimlarining jami darajasini "kutilgan qiymat" ishonch intervali atrofida bo'lgan 68 va 95 foizga rivojlantirishda barcha 15 holat uchun mumkin bo'lgan jami pul oqimlarining standart og'ishidan foydalanadi.

a. Vhaler uchun bu vazifalarni bajarish qabul qilingan AQSH dollari pul oqimlari jami darajasi ishonchli intervalini aniqlash uchundir. Vhaler quyida ifodalangan metodologiyadan alohida mamlakatlar natijalarini birlashtirganga nisbatan ko'proq foydalanadi chunki valuta kursi harakatlari bo'g'liq bo'lishi mumkin.

b. To'rt valuta kurslari yillik foiz o'zgarishlarini qayta ko'rib chiqish. Ular ijobiy bog'liq bo'lib ko'rinadimi? Valuta kurslari harakati va yo kalkulyator yoki electron jadval orasidagi korrelyatsiya koeffitsiyentini tahmin qil. Bu tahlilga asoslanib, siz quyidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti matritsasini to'ldira olasiz:

	A\$	C\$	NZ\$	£
A\$	1.00			
C\$		1.00		
NZ\$			1.00	
\$				
£				1.00

Vhaler tomonidan qabul qilingan dollar pul oqimlari agregatlari ular bo'lishi mumkin bo'lganga nisbatan xavfliroq bo'lishi mumkin edimi agar valuta kurslari to'la mustaqil bo'lganda.

c. Bir ijrochi Vhaler holatlarning foizli o'zgarishlari va ulardan kelgan AQSH dollari pul oqimlari tahminlarini o'rniga ishonchli intervallarni kirib kelishida valuta kurslarini ishlatishning samarali yo'lini taklif etgan. Nima deb o'ylaysiz bu metod hozirda Vhaler tomonidan ishlatilayotgan metodga nisbatan aniqroq bo'ladimi? Tushuntiring.

11-keys stadi. Blekhevsk Kompaniyasi(Blackhawk Company) Valuta kurslarini prognozlash va hedjeringlash qarorlari

Bu bo'lim valuta kurslarini prognozlash va hedjering qarorlari bog'liqligini ko'rsatish uchun mo'ljallangan. Blekhevsk kompaniyasi(Blackhawk Company) Yangi Zelandiyadan tovar import qiladi va importlarni to'lash uchun hozirdan bir chorak davomida NZ\$800,000 xarid qilishni rejalashtiryapti. Blekhevsk kompaniyasi(Blackhawk Company) xazina qidiruvchisi sifatida, siz bu majburiyatlarni hedjeringlash kerakmi va qay tarzda qilinishini aniqlashga mas'ulsiz. Bu qarorlarni qabul qilishingizdan oldin bir necha vazifalarni bajarishingiz kerak. Tahlil to'raligicha LOTUS yoki Excel electron jadvallaridan foydalanib bajariladi.

- Sizning birinchi maqsadingiz chorak oxirida NZ\$ qiymatini prognozlashda uchta turli xil modellarni baholash(istiqbol spot kursi yoki FSR deb ham nomlanadi)
- Chorak boshida forvard kursidan foydalaning. Chorak boshida spot kursidan foydalaning.
- NZ\$da inflatsiya differensialining har bir chorak davomidagi foizli o'zgarishini tarixiy ta'sirini baholang.

Bu tahlil uchun tarixiy ko'rsatkichlar B.2 ko'rsatmada ko'rsatilgan.

a. Forvard kurs chorak oxirida spot kursning xolis baholovchisi ekanligini aniqlash uchun regression tahlildan foydalaning

b. Vaqt mobaynida prognashdagi xato alomatlarini baholashda soddallashtirilgan yondashuvdan foydalaning. Prognoz qilishda FRdan foydalanishning noto'g'riligini fosh etasizmi? Tushuntiring

c. Prognozlashda forvard kursdan(FR) foydalanayotganda prognoz absolut xatosining o'rtachasini aniqlang.

d. Regression tahlildan foydalanib chorak boshidagi NZ\$ ning spot kursi chorak oxiridagi spot kursning xolis baholovchisi ekanligini aniqlang.

e. Vaqt mobaynida prognashdagi xato alomatlarini baholashda soddallashtirilgan yondashuvdan foydalaning. Prognoz qilishda SRdan foydalanishning noto'g'riligini fosh etasizmi? Tushuntiring

f. Prognozlashda spot kursdan(FSR) foydalanayotganda prognoz absolut xatosining o'rtachasini aniqlang. Istiqboldagi spot kursga spot kursi prognozi yaqinroqmi yoki forvard kurs? Tushuntiring

g. Inflatsiya differensial(DIFF) va NZ\$ foizli o'zgarishini(PNZ\$) orasidagi bog'liqlikni aniqlashda quyidagi regressiya modelidan foydalaning:

$$PNZ\$=b_0+b_1DIFF$$

b_0 va b_1 koeffitsiyentlarni aniqlashingiz bilanoq, bo'lajak chorakda 2 foiz deb prognoz qilinayotgan *DIFF*ga asoslangan *PNZ\$*ni prognozlashda foydalaning. *PNZ\$*ning kutilayotgan FSRini olishdagi joriy spot kurs(\$.589)dan *PNZ\$* prognozi uchun foydalaning

h. Blekhevsk kompaniyasi(Blackhawk Company) FSR uchun ehtimollik taqsimotini rivojlantirishni rejalashtiryapti. Birinchidan, u oldingi savoldagi regression tahlildan olingan FSR prognozi ehtimolini 40 foiz deb belgilanishi mumkin. Ikkinchidan, yo forvard kurs yo spot kursga asoslangan FSR prognozi

ehtimoli 40 foiz deb belgilanishi mumkin. Uchinchidan, yo forward kurs yo spot kursga asoslangan FSR prognozi ehtimolligi 20 foiz deb belgilanishi mumkin.

B.2 Ko'rsatma. Tahlil uchun tarixiy ko'rsatkichlar

Chorak	NZ\$ning chorak boshidagi spot kursi	Chorak boshida NZ\$ning 90-kun oldingi kursi	NZ\$ning chorak oxiridagi kursi	O'tgan chorakning inflatsion farqlari	NZ\$ning chorak davomida foizli o'zgarishlari
1	\$3177	\$3250	\$.3233	-.05%	1.76%
2	\$3233	.3272	.3267	-.46%	1.05
3	\$326	.3285	.3746	.66	14.66
4	\$3746	.3778	.4063	.94	8.46
5	\$4063	.4093	.4315	.58	6.20
6	\$4315	.4344	.4548	.23	5.40
7	\$4548	.4572	.4949	.02	8.82
8	\$4949	.4966	.5153	1.26	4.12
9	\$5153	.5169	.5540	.86	7.51
10	\$5540	.5574	.5465	.54	-1.35
11	\$5465	.5510	.5440	1.00	-.46
12	\$5440	.5488	.6309	1.09	15.97
13	\$6309	.6365	.6027	.78	-4.47
14	\$6027	.6081	.5409	.23	-10.25
15	\$5491	.5538	.5320	.71	-3.11
16	\$5320	.5365	.5617	1.18	5.58
17	\$5617	.5667	.5283	.70	-5.95
18	\$5283	.5334	.5122	-.31	-3.05
19	\$5122	.5149	.5352	.62	4.49
20	\$5352	.5372	.5890	.87	10.05
21(Hozir)	\$5890	.5878	(Prognoz qilinmagan)	.28	(Prognoz qilinmagan)

Quyidagi jadvalni to'ldiring:

Ehtimollik	FSR
40%	
40	
20	

Blackhvk hedje qilmayotganligini tahmin qilsak, quyidagi jadvalni to'ldiring:

Ehtimollik	90 kun ichida Importga to'lanishi kerak bo'lgan dollar

miqdorini prognozlash
40%
40
20

j. FSR uchun ehtimollikni taqsimlashga asoslangan, hedjeringni real bahosi uchun jadvalda aniqlangan ehtimollikni taqsimlashdan foydalan agar hedjering uchun forward shartnomasi ishlatilgan bo'lsa.(keng tarqalgan 90 kun oldingi kurs \$5878 ligini yodda tut)

Ehtimollik	Agar forward shartnomasi hedjering qilinsa prognoz qilingan dollar miqdori	Agar hedjering qilinmasa prognoz qilingan miqdori	Prognoz qilingan hedjering xarajatlari real bahosi
40%			
40%			
20%			

k. Agar Blackhawk o'z o'rnini hedjering qilsa, u yo 90 kunlik forward pul bozori hedjering kursidan yoki, koll opsiondan foydalanadi. Quyidagi ko'rsatkichlar ular qaror qilgan vaqt uchun o'rinlidir:

- Spot kursi = \$.589
- 90 kunlik forward kursi = \$.5878
- 90 kunlik AQSH ssuda foizi = 2.5%
- 90 kunlik AQSH investitsiya darajasi= 2.5%
- 90 kunlik Yangi Zelandiya ssuda foizi = 2.4%
- 90 kunlik Yangi Zelandiya investitsiya darajasi = 2.1%
- NZ\$ koll opsioning har bir birligi uchun \$.01ga teng premiya bor
- NZ\$ kall opsioni bajarilish bahosi \$.60ga teng

Koll opsioni dollarlar taqsimlanish ehtimolini aniqlashda kerak bo'ladi agar quyidagi jadvalni to'ldirib foydalanilsa(premiyani o'z ichiga oladi).

Ehtimollik	FSR	Majburiyatlarni to'lash uchun zarur dollarlar
40%		
40%		

20%		
-----	--	--

1. Forvard hedjeringini pul bozori hedjeringiga taqqoslang. Qaysi biri ustunroq. Nimaga?

m. Yo forvard hedjeringi yoki pul bozari hedjeringini kall opsiyaga taqqosla. Agar hedjeringlasangiz qanday usuldan foydalangan bo'lardingiz? Nimaga?

n. Siz eng yaxshi deb bilgan hedjeringlashni hedjeringlaslik strategiyasiga taqqoslang. Hedjeringlasishingiz kerakmi yoki hedjeringlasmasdan qoldirishingiz kerakmi? Tushuntiring.

12-keys stadi. Madison qo'shma korxonasi

Iqtisodiy riskni baholash

Madisondagi ahvol bu bobda qanday qilib alternativ operatsion tizim valuta kursi harakatga iqtisodiy ta'sir qilishini tushuntirish uchun berilgan. Ken Mur, Madisonning moliyaviy vitse prezidenti, bu matnda keltirilgan operatsion tizimga o'tishga juda jiddiylik bilan yondashdi. U soliqdan oldin foydani oshirishni istagan va u bu harakatlarni ko'zlangan maqsadga erishishga yordam berishiga ishongan. Firma Kanada dollari keying bir necha yilda amortizatsiyaga uchrashini kutgan edi. Ko'p yillar davomida firmaning bashoratlari juda aniq edi. Mur kelajakdagi foydalar mustahkam operatsion tizimga bog'liq o'zgaradi deb Kanada dollari haqidagi bashoratlarga kam e'tibor bergan. U yana Kanada dollarining kuchayishi firmaning daromadiga qanday ta'sir qilganini ham aytib o'tdi. U bu iqtisodiy faliyatlarining yomon ta'siri davom etsa o'z ishini yo'qitishidan xavotirda edi.

a. Bu operatsion tizim aksionerlarga qanday naf keltiradi? Vitse prezidentgacha?

b. Qabul qilingan operatsion tizim aksionerlar nuqtai nazaridan emas vitse prezident nazarida qanday ko'rib chiqilishi mumkin? Qanday qilib firma vitse prezident aksionerlarga naf keltiradigan iqtisodiy faoliyat bilan shigullanishi haqida kafolatga ega bo'lishini tushuntirib bering.

13-keys stadi.. Blues korporatsiyasi

Sharqiy Yevropa chegaralarining ochilishiga kapitalizatsiya

AQShda 50 yil faoliyatga ega Blues korporatsiyasi juda katta mavqega ega. Ulesning ko'p faoliyati AQShda. U Germaniyaning g'arbida ham Tovar ishlab chiqarib yevropaga eksport qiladigan bir necha sho'ba korxonalariga ega. Blues korporatsiyasi Sharqiy yevropada ishlab chiqarilishi va sotilishi mumkin bo'lgan ko'p iste'mol tovarlar ishlab chiqaradi. Quyidagi savollar ijrochilar kengashi yig'ilishida ko'tarilgan. Ularga o'z fikringizni bildiring:

a. Blues korporatsiyasi o'z ichlab chiqarishlarini g'arbiy Germaniyadan sharqiy Germaniyaga ko'chirmoqchi. Bunga ikkita sabab mavjud. Birinchisi, sharqiy Germaniyada ishchi kuchi arzon. Ikkinchidan, sharqiy Germaniyadan sotiladigan mavjud qulaylik bor. Blues bu qulayliklarni o'zgartirib texnologiyalardan foydalanib

ishlab chiqarish samaradorligini oshirmoqchi. Bu ishchilarning faqat to'rtidan birini jalb qilishi hisoblab chiqilgan. Bu qaror ko'rib chiqilishi uchun yan qanday omillat mavjud?

b. Blues korporatsiyasi sharqiy Yevropa bozorlariga kirib bora olishiga ishonadi. Bu korporatsiya tovaralri shrarqiy Yevropada mashhur bo'lmaganligi sababli uni sotish va tarqatish uchun juda katta investitsiya ntab qilinadi. Blues raqobatni hisobga olmagani uchun bu trategiya uzoq vaqtda o'z samarasini berishi mumkin. Hozirgi kunda asosiy raqobat samarasiz faoliyat yuritayotgadeb hisoblanga bizneslardan tashkkil topgan. Raqobatni baholashning kamligi Blues korporatsiyasi tomonidan tovarlarni sharqiy Yevropada sotish masalasini ko'rib chiqishga sabab hiosblanadi. Yana boshqa qanday sabablarni keltirishimiz mumkin?

c. Blues korporatsiyasi tovarlari AQShda sotilmayatganligi sababli pulga ehtiyoj sezmoqda. Hozirgi paytda qarzlari sig'imi ko'pligi sababli aksiyalar emissiya qilmaslikni avfzal ko'rdi. Aktivlarning bozor bahosi pasaygan, lekin ba'zi boshqaruvchilar sharqiy Yevropadan foyda olish uchun tez qaror qabul qilihs kerak deb o'ylashadi. Siz Blues korporatsiyasiga AQShdagi ba'zi aktivlaridan voz ketchishni maslahat berasizmi? Javobingizni tushuntiring.

14-keys stadi.. Shimoliy Yulduz(North Star) kompaniyasi

Kapital budjetlashtirish

Bu holat xalqaro loyiha qiymati har xil kirim turlariga ta'sirchanligini misol qilib ko'rsatishga mo'ljallangan. Bu shuningdek noaniqlikka asoslangan capital budjetlashtirish qarorlarini computer electron jadvallari qanday osonlashtirishini ko'rsatish uchun mo'ljallangan.

Bu holat Excel kabi electron jadvaldan foydalanib ham bajarilishi mumkin. Quyidagi hozirgi qiymat omillari pul oqimlarini diskontlash uchun foydali kirim bo'lishi mumkin:

Hozirgi vaqtdan yillar	Hozirgi qiymat foiz omili 18%
1	.8475
2	.7182
3	.6086
4	.5158
5	.4371
6	.3704

Bu holat muhokamasi barqarorligi uchun, siz 14-bo'limdagiga biroz o'xshash qilibkompyuter electron jadvalingiznirivojlantirishingiz kerak. Kompyuter electron jadvalidan foydalanish bu holatni to'ldirish zarur bo'lgan vaqtni sezilarli darajada qisqartiradi. Shimoliy Yulduz(North Star) kompaniyasi Singapurda kiyim ishlab chiqarish kompaniyasi filialini yaratish masalasini ko'rib chiqyapti. Uning savdolari Singapur dollarida hisobga olinadi. U kompaniya filiali sof pul oqimlarini quyidagicha prognoz qilgan:

Yillar	Kompaniya filiali sof pul oqimi
1	S\$8.000.000
2	10.000.000
3	14.000.000
4	16.000.000
5	16.000.000
6	16.000.000

Bu pul oqimlari Singapurga jalb qilingan har qanday mablag'lardagi moliyaviy xarajatlar(foizli xarajatlar)ni o'z ichiga olmaydi. Shimoliy Yulduz(North Star) kompaniyasi shuningdek 6- yil oxirida filial sotuv natijalariga ko'ra soliqlar to'langandan so'ng S\$30 million daromad kutyapti. Bu taxminlarga ko'ra bu qiymatga yuklatiladigan hech qanday daromad soliqlari bo'lmasligi kerak. Singapur dollari valuta kursi uchta bo'lishi mumkin bo'lgan iqtisodiy holatlarga asoslangan B.3 ko'rsatmada prognozlangan.

Quyida har bir holat ehtimoli ko'rsatilgan:

	Ma'lum miqdorda barqarorlik S\$	Kuchsiz S\$	Kuchli S\$
Ehtimollik	60%	30%	10%

Filial sof pul oqimlarinig 50 foizi bosh kompaniyaga o'tkaziladi, qolgan 50 foizi esa filial davomiy operatsiyalarini qo'llab-quvvatlash uchun qayta investitsiya qilinadi. Shimoliy Yulduz(North Star) kompaniyasi Qo'shma Shtatlarga o'tkazilgan mablag'larga 10 foiz daromad solig'i ushlab qolinishini kutyapti.

Shimoliy Yulduz(North Star) tomonidan filialga qilingan dastlabki investitsiya(ishchi kapitaliga qilingan investitsiyalarni ham o'z ichiga oladi) S\$40 million bo'ladi. Ishchi kapitaliga qilingan har qanday investitsiya(debitorlik hisoblari, inventarlar) 6 yilda xaridor tomonidan qabul qilinadi. Kutilgan likvidlik qiymati 6-yilda xaridorning ishchi kapital o'tkazmalarida hisobga olingan bo'ladi. Dastlabki investitsiya batamom bosh kompaniya tomonidan investitsiya qilinishi kerak, har bir qabul qilingan Singapur dollari joriy valuta kursi \$.50 ga konvertatsiyalanadi. Shimoliy Yulduz(North Star) kompaniyasi filial qurish maqsadlari bilan olg'a boradi faqatgina agar uning kapitali qaytimi 18 foiz yoki undan ko'proq bo'lsa.

Bosh kompaniya muqobil moliyalashtirish dasturini ko'zda tutadi. Bu dastur orqali, bosh kompaniya \$10 million (S\$20 million) bilan ta'minlaydi, bu esa filial S\$20 million qarz olishi kerakligini anglatadi. Bu holatga ko'ra, filial 20 yillik kredit oladi va har yillik kredit uchun foiz to'laydi. Bu foiz to'lovi har bir yil uchun S\$1.6 milliondir. Shuningdek, 6-yilning oxiriga prognoz qilingan filialning sotuvdan olingan tushumi (soliqlardan so'ng) S\$20 million bo'ladi(tushum prognozi pasayishi kuzatilishiga sabab aksiyadorlik kapitali investitsiyasining kamiyishidir). Bosh kompaniya talab qilgan kapital qaytimi foizi haliham 18 foiz.

a. Bosh kompaniya uchun ikki moliyalashtirish dasturining qaysi birini tavsiya qilgan bo'lardingiz? Har bir valuta kursi uchun prognoz qilingan NPV holatini baholab, ikkila moliyalashtirish dasturiga taqqoslang va o'z tavsiyangizni asoslang.

B.3 Ko'rsatma Iqtisodiy sharoitning uch holati

	1-Holat: Barqaror S\$	2-Holat: Kuchsiz S\$	3-Holat: Kuchli S\$
1	.50	.49	.52
2	.51	.46	.55
3	.48	.45	.59
4	.50	.43	.64
5	.52	.43	.67
6	.48	.41	.71

b) Birinchi savolda, filial tomonidan qisqacha muqobil moliyaviy dastur o'ylab topildi. Taxminlarga ko'ra, ota-onalar tomonidan qaytarilgan ehtiyoj narxi ta'sir etmaydi. Bu yerda nima uchun moliyaviy dasturdan foydalanganda ota-onalarning muhtoj bo'lgan narxi oshishi mumkin? Tushuntir. Bu vaziyatda oldingi vaziyatdagi analizni qanday qaytadanko'rib chiqasiz? (bu savol muhokama qilinishi, analiz emas.)

c) Shimoliy Ylduz kompaniya filialiga asos solishga tavsiya qilasizmi hattoki, daromad solig'i 20% bo'lsa ham?

d) taxminlarga ko'ra, Singapurdagi iqtisodiy holatlar haqida ba'zi munosabatlar bor, ba'zi filiallarga kelib tushadigan naqd pullarni kamayishiga sabab bo'ladi. Muqobil naqd pullarga o'tish jarayoniga qayta baholash uchun qanday bo'lishini tushuntiring? Mamlakatning bu formasi qanday qilib budjet qaroriga ko'ra korporatsiya bo'lmay kiradi.

e) Taxminlarga ko'ra Shimoliy Yulduz kompaniyasi filiallari tomonidan qarzga olingan 10 million investitsiya loyihasini amalga oshiradi: 2 yidan so'ng U.S ga asoslangan korporatsiya Shimoliy yulduziga filialni sotib olishiga xabar qiladi. Taxminlarga ko'ra maydalangan pul qiymati nimanidir seynaviyi uchun 3-6 yillar orqali oldindan aytib berishi mumkin. Yana bir taxmin shuni ko'rsatadiki boshqa allaqachon ta'minlangan tarmoqli pullarni oqishi, moliyaviy narxlarni 10% li daromad solig'i va ota-onalar pulining qaytishiga ehtiyoj sezishi hali hamon mos kelmoqda.

15-keys stadi. Redwing texnologiya kompaniyasi

Filiallarning vazofalrini aniqlashtirish.

Redwing Texnologiya kompaniyasi AQSHga tayangan kompaniya bo'lib, yuqori texnik butlovchi qismlarni yasaydi. 5 yil avval U o'zining filiallarini Kanadada Janubiy Afrika va Yaponiyada tashkil etdi.

Har bir filialning to'plagan foydasi (o'rtacha almashtirish kursi bo'yicha). B.4 ko'rgazmasida AQSH dollarining o'sha yildagi qiymaticha ko'rsatilgan.

Har bir filial o'zini operatsiyalarini amalga oshirishga yetarli resurslar miqdoriga ega bo'lgan.

Ishchi kuchiga ta'sir bo'lgan maosh darajasi davlatlar miqyosida bir xil bo'lgan inflatsiya darajasi, iqtisodiy o'sish va raqobatchilik ko'rsatkichlari ham bir-biriga o'xshagan. Quyida oxirgai 5 yil mobanida ana shu mamlakatlar valutasining o'ratacha almashuv kursi ko'rsatilgan.

Oldingi yillar	Kanada dollari	J.Afrika dollari	Yapon Yenasi
5	\$.84	\$.10	\$.0040
4	.83	.12	.0043
3	.81	.16	.0046
2	.81	.20	.0055
1	.79	.24	.0064

Har bir mamlakatdagi foydani qayta kiritishning o'rniga ana shu mamlakatga qayta investitsiya qilingan.

Umuman olganda foydani qaytarib olishdan biror bir maqsad ham yo'q edi. Komitet vitsa Prizidenti har bir filialning oxirgi 5 yilidagi vazifalarini belgilash uchun uchrashuv o'tkazadi. Redveng kompaniyasi faolyatini belgilashni aniqlashtirish har bir aniq filialning kealajakdagi o'sishiga e'tibor qaratish vazifalarini bajarayotgan filiallarning oshoshi orqali qayta tashkillashtirish kerak.

632\639 betlar

b. birinchi savolda, qisman moliyalshtirish ko'rib chiqilgan,

Har bitfiliak tomonidanyillikishlab topilgan ikkinchi darjali daromadlar (million dollarda)

Yillar oldin, Kanada Janubiy Afrika Yaponiya

5	\$20	\$21	\$30
4	24	24	32
3	28	24	35
2	32	36	41
1	36	42	46

Agar kelajakdagi o'sishga bor etiborni qaratadigan paytda kuchsiz ko'rinish xosil bo'lganda baxolash olib borilishi mumkin edi. Valutani bo'g'liq valutalarga ayirboshlash ga ko'pgina faktorlar ta'sir ko'rsatishi mumkin,g'aznachi shuni ta'kidlaydiki, ularning kelajak faoliyati da ma'lum shubxalar mavjud. G'aznachining taklifiga qaramasdan, u o'tgan yilning o'tacha ayirboshlash darajasi kelajakda kamida shu darajada xizmat qilishi mumkin edi. U har qanday valyutani qadrini oshishi yoki qadrsizlanishini payqamagan.

a. Har bir filialni baholash uchun o'ylagan har qanday munosib fikringizdan foydalaning. Qaysi filial sizning fikringicha 5 yil davomida eng yaxshi faoliyat ko'rsatgan ? Fikringizni izohlang.

b. Qaysi filial qo'shimcha o'sish uchun munosib ekanligi haqida fikr bildiring, investitsiya uchun qaday qo'shimcha manbalarni taklif qilishingiz mumkin? Fikringizni izohlang.

c. (b) savolni qaytadan o'qing, faraz qiling investitsiya uchun olingan har bir manba har yili manbaga qaytarib turiladi. Fikringini o'zgartirasizmi? Izohlang.

d. Qo'mitaning oxirgi topshirig'i har bir filialga taklif sifatida yuborildi. Bir yordamchi prezident Kanada va Janubiy Afrika filiallari juda qat'iy bir biriga bog'liq ekanligini ta'kidladi. U bu ikki filialda dromad diversifikatsiyasini o'tkazish katta foyda bermaydi deb xulosa qildi va ikki filial ham hech anday inkorlarsiz bema'lol sotilishi mumkinligini taklif qildi. Qo'shilasizmi? Izohlang.

16-keys stadi. King, Inc.

Risk tahlili

AQSH firmasi bo'lgan KING Bolgariyada oziq ovqat ishlab chiqaradigan filiali mavjud. Barcha ingredientlar Bolgariyada ishlab chiqariladi. Tayyor maxsulot Bolgariya yoki boshqa Sharqiy Yevropa davlatlarida sotiladi. KING inc. bu loyihagan juda qiziqadi, shuning uchun bu hududda kichkinagina raqobat mavjud. Kingning uchta yuqori dajali menejeri ga Bolgariyadagi riskni o'rganish vazifasi topshirildi. Mutaxassis sifatida menejerlarga bu loyiha yuzasidan barcha dushmanlik qilishim mumkin bo'lganlarni ro'yhatini tuzish so'raldi. Bundan ko'zlangan maqsad bu mamlakat riski hisoblanib, tahlil qilingan dan so'ng gina bu loyihani boshlash edi. King, inc. bu loyihaga bor etiborini qaratgunga qadar bu mamlakat riski tahlili amalga oshirilmagan edi.

- a. Nima faktorlar Bolgariya hukumatiga bog'liq deb qaralgan?
- b. Qaysi mamlakatga bog'liq faktorlar King, inc tomonidan ishlab chiqarilgan maxsulotlarga o'z ta'sirini ko'rsatadi?
- c. Qaysi mamlakatga bog'liq faktorlar maxsulot narxiga ta'sir o'tkazadi?

17-keys stadi. Sabre kompyuter Korporatsiyasi

Kapital bahosi

Sabre kompyuter Korporatsiyasi AQSH kompaniyasi hisoblanib, Meksika va Vengriyada faoliyat yuritadi. Uning har bir kichik filiali kompyuter ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Sabre ning asosiy faoliyatlari texnologiya va kichik kompyuterlarni maxsulot ishlab chiqarish jarayoni uchun tayyorlashdir. U Meksikada hukumatga tegishli bo'lgan kompaniyalarni kompyuter maxsulotlari bilan ta'minlaydi. Kompyuterlar allaqachon ta'lim institutlari va hukumat agentliklari tomonidan buyurilgan. Sabre o'zining barcha maxsulotlarini inflatsiyani hisobga olgan holda belgilangan bahoda sotish uchun shartnomaga ega. Juda yuqoriva o'zgaruvchan inflatsiya darajasida Sabre shartnoma narxlarini kafolatlanishini xoxlaydi.

Venchur Meksikaning ijaraga olingan fabrikalariga kompyuterlar uchun ko'pgina menejerlarni jo'natishni so'raydi. Narxlarning ko'pi Meksikada kafolatlanadiva shuning uchun pesoda to'lanadi. Sabre kompyuter savdolaridan asosiy daromadning 30%ini (pesoda) oladi. Meksikalik hamkorlar qolganini qabul qilib oladi.

Vengriya kompyuter sanoatida shaxsiy kompyuterlar bilan qatnashadi. Kompyuterlar bundan so'ng Sharqiy Yevropaga sotiladi. O'xshash kompyuterlar raqobatchilar tomonidan ishlab chiqiladi lekin Sabre maxsulotlarini bozorga raqobatbardosh narxlar sabalikirib bora olishiga ishonadi. Sharqiy Yevropa davlatlari iqtisodiyoti turg'un bo'lishiga qaramasdan, shaxsiy kompyuterlarga bo'lgan talab yuqori hisoblandi. Kompyuterlar Vengriya valyutasida baholanadi va Sabre asosiy foydaning 30% ini oladi.

a. Faraz qiling Sabre Meksikadan peso qarz olgan holda, investitsiya kiritishni, Vengriyan ham qarz olish orqali investitsiya kiritishni rejalashtirmoqda. Moliyalash narxi risk ta'sirim ostida qolgan, va sug'urta puli to'langan. Qanday qilib bu ikki faktor ikki holatning bog'liq narxlariga ta'sir etishini izohlab bering.

b. Vengriya yuqori narxlarda moliyalashda tajribalimi? Izohlang.

c. Vengriya filiali yuqori darajada ta'sir qilish kuchiga ega. Lekin, ulushli kapital tuzulishi deyarli adolatlidir. Nima izohlaydi, Vengriya filiali yuqori ta'sir kuchiga ega moliyaviy investitsiyani olishda katta riskka ega ekanligini?

d. Sabrening bir ijrochisi Vengriya ga tegishli kompaniyalar yuqori leverejdagi 14% lik moliyaviy qarz olguncha, uning Vengriyadagi filiali xuddi shunday foizda qar olishim mumkin.

e. Vengriya iqtisodiyotidagi inflatsiyadan biroz xavotir mavjud. Inflatsiyaning o'sishi bilan bog'liq bo'lgan (1) kapital bahosi, (2) maxsulot bahosi, (3) kompyuterlar savdosidan daromad larni aniqlang.

18-keys stadi. Devil Korporatsiyasi.

Uzoq muddatli moliyalash

Devil Korporatsiyasi DVD playerlar ishlab chiqaruvchi AQSH kompaniyasi hisoblanadi. 3 yil avval, Devil Birlashgan Qirollikda ishlab chiqarishni yo'lga qo'ydi, xozirga qadar u yerda DVD savdosi bilan shug'ullanadi. Devil u yerda ishlab chiqarish quvvatiga ega va u yerdagi quvvatidan Singapurga sotiladigan maxsulotlarni ishlab chiqarish uchun foydalanadi. DVD playerlar Singapurdagi tarqatuvchilarga beriladi va Singapur dollarida (\$\$) hisoblashiladi. Agar eksport dasturi muvaffaqiyatli kechsa, Devil Singapurda ham ishlab chiqarish quvvatini ishga tushirishi mumkin, lekin bunga kamida 10 yil muddat ketadi. Bu eksport loyihasidan oldin, Devil Korporatsiyasi har qanday pul oqimlarini AQSH ga oqib ketmasligi uchun to'siq strategiyasini rivojlantirishga qaror qildi. Uning rejasi eksportni moliyalashtirish uchun veksellar chiqarishdan iborat. Aslida, bu loyihaga qo'shilgan xarajatlar denominatsiya qilingan. Ammo, bu loyihaga asoslangan daromadlar Singapur dollarida denominatsiya qilingan. Xarajatlardan avval yoki keyingi har qanday daromad AQSH yillikbaasiga kiritiladi. Eksport loyihasidan bir tarafda, Britan filiali shunchak ixarajatlarni qoplash uchun ishlab chiqaradi, shu sababli hech qanday daromad manbaga yuborilmaydi. Devil Korporatsiyasi 10yilgamo'ljallangan 3 ta turli moliyaviy yo'llarni ishlab chiqdi:

1. 10 yillik, Singapur dollariga denominatsiya qilingan, kupon foizi 11% bo'lgan veksellar chiqarish.

2. 10yillik, funtga denominatsiyalangan, kupon foizi 14% bo'lgan veksellar chiqarish.
3. 10 yillik, AQSH dollariga denominatsiyalangan, kupon foizi 11% bo'lgan veksellar chiqarish.
 - a. Agar Devil Singapur dollari bilan moliyalashtirilsa , ayirboshlash riskini toping.
 - b. Agar Devil Britaniya funti bilan moliyalashtirilsa , ayirboshlash riskini toping.
 - c. Agar Devil AQSH dollari bilan moliyalashtirilsa , ayirboshlash riskini toping.

19-keys stadi. Ryco Kimyo Kompaniyasi

Savdo hisobidan foydalanish

Ryco Kimyo korporatsiyasi ishlab chiqarish firmalari uchun keng hajmdagi kimyo maxsulotlari bilan ta'minlaydi. Ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladigan bai kimyoviy vositalar Braziliyadagi Concellos Kimyo Kompaniyasidan import qilinadi. Concellos ba'zi kimyovi moddalari Ryco tomonidan ishlab chiqariladigan maxsulotalarning ishlab chiqarish jarayonida foydalaniladi(Lekin Concellos tarixan bu kimyoviy moddalarni Rycodan ko'ra boshqa Amerika firmasiga sotgan). Braziliya reali dollarga nisbatan doimiy ravishda qadri tushib bordi, shuning uchun Concellosning narxlari hamisha ko'tarilib kelgan. Concellos balki kuchsiz real sabab bu yil kimyoviy maxsulotlar uchun ikki barobar to'lar. U balki xaridorlariga yuqoriroq narxlarda yetkazib berishga urinib ko'rar. Lekin, u hamisha ham real da yuqori narxlarda yetkazib berish imkoniga ega emas: Uning raqobatchilaribarcha maxsulotlarini mahalliy hududda tayyorlashadi, va ularning bahosi Braziliya inflatsiyasiga juda yaqin. Uning raqobatchilari barcha maxsulotalrini mahalliy hududda sotishadi. Ushbu yil Concellos o'tgan yilgi ko'p miqdordagi maxsulot narxini Rycoga belgilashni rejalashtirgan.

Ryconing vakillari Concellos bilan savdomuammolarini muxokama qilish uchun Braziliyaga uchib kelishmoqda. Umuman, Ryco Braziliyadagi yuqori inflatsiya darajasidan maxsulotlarini oldini olishni xoxlamoqda. Lekin tenglashish ha mukammal emas, va Ryco Braziliya inflatsiyasiga qarshi himoya yaratishni xoxlamoqda.

- a. Ryconing Braziliya inflatsiyasiga qarshi savdo strateiyasinitushuntirib bering.
- b. Bu strategiyani Concellos qo'llagan bo'larmidi? Uning bu strategiyani qabul qilishi uchn biror asos bormi ?
- c. Tasavvur qiling ikkala hamkor ham bu strategiyani qo'llashga rozi.Nimaga Concellos uchun import qimmatga tushadi ? Natijada Concellos kam miqdorda foyda ko'radimi?

20-keys stadi. Flyer Kompaniyasi.

Moliya uchun optimal valyuta portfelini hosil qilish.

G'aznachi sifatida Flyer Kompaniyasi uchun , siz qisqa muddatli mliyalashtirish uchun strategiya tuushingiz kerak. Amerika firmasi bo'lgan,ammoxozir mavjud bo'lmagan. Quyidagi qiymatlarni xozirgi deb tasavvur qiling.

Valyuta	Ayirboshlash qymati	Yillik foiz
Avstraliya dollari	\$.75	13%
Britaniya funti	1.70	12.5
Kanada dollari	.86	11.0
Yaponiya iyenasi	006	8.0
Meksika pesosi	.17	11.5
Yangi zellandiya dollari	.60	7.0
Singapur dollari	.50	6.0
Janubiy Amerika randi	.16	9.0
AQSH dollari	1.00	9.0
Venesuela bolivare	.0008	12.0

Dollarnig extimoli kuchli dollar bo'ib, 30\$nitashkil qiladi/ Stabil dollarning extimoliesa 40%,kuchsiz dollarniki 30%ga teng. Quyidagi risklarni hisobgaolgan holda , portfwl rejasi tuziladi:

1. Neytral risk
2. Balanslashgan
3. Konservativ
4. Ultrakonservativ

Quyidagi rejani to'ldiring.

Risk	Kuchli reja	stabil reja
kuchsiz reja qiymat	kutigan moliyaviy	
Risk-neytral portfel		
Balanslashgan portfel		
Konservativ portfel		
Ultrakonservativ portfel		

Qaysi portfel rejasini ma'qulyasiz va nima uchun ?

GLOSSARIY

Arbitrajchilar (Arbitrajeri, Arbitrations) – bir vaqtning o'zida turli bozorlarda, turli narxlar asosida moliyaviy resursni sotib olish va sotish orqali foyda ko'radigan jahon moliya bozori ishtirokchilari.

Bojxona ittifoqi (Tamojenniy soyuz, Customs Union) – o'zaro savdodagi to'siqlarni bekor qilgan va a'zo bo'lmagan mamlakatlarga nisbatan yagona bojxona tariflari asosida umumiy tashqi savdo siyosati olib borayotgan mamlakatlar guruhi.

BENILYuKS (BENILYuKS, BENELUX) – 1960 yilda Belgiya, Niderlandiya va Lyuksemburg o'rtasida imzolangan iqtisodiy ittifoq.

Valyuta qamali (valyutnie blokadi, currency blockade) – xalqaro tashkilotlar yoki ayrim mamlakatlar guruhi tomonidan ba'zi bir mamlakatlarga nisbatan valyuta tushumlarining kelish jarayonida to'sqinlik qilish tushuniladi.

Valyuta bozorlari (Valyutnie rinki, Exchange market) – bu talab va taklif asosida turli xil valyutalar oldi-sotdi qilinadigan rasmiy markazlardir.

Valyuta bozorlaridagi operatsiyalar (Operatsii na valyutnix rinkax, Money market operations) – tashqi savdo bo'yicha xalqaro hisob-kitoblar, xalqaro turizm, kapitallar va kreditlarning davlatlararo harakati va chet el valyutasini oldi-sotdi qilish bilan bog'liq boshqa hisob-kitob operatsiyalari hisoblanadi.

Valyuta riski (Valyutniy risk, Currency risk)– valyuta kurslarining o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan zarar ko'rish xavfi tushuniladi.

Demping (Demping, Dumping) – savdo siyosatining moliyaviy metodi bo'lib, tovarni tashqi bozorga mamlakatda mavjud normal bahoga qaraganda past baholarda eksportga chiqarish.

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlar — jinoyat sodir etish natijasida olingan pul mablag'lari va boshqa mol-mulk, shuningdek bunday mol-mulkdan foydalanish orqali olingan har qanday foyda yoki naf, xuddi shuningdek to'liq yoki qisman boshqa mol-mulkka aylantirilgan yoxud o'zgartirilgan yoki qonuniy manbalar hisobidan olingan mol-mulkka qo'shilgan pul mablag'lari va boshqa mol-mulk;

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish — mulk (pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk) jinoiy faoliyat natijasida topilgan bo'lsa, uni o'tkazish, mulkka aylantirish yoxud almashtirish yo'li bilan uning kelib chiqishiga qonuniy tus berishdan, shuningdek bunday pul mablag'larining yoki boshqa mol-mulkning asl xususiyatini, manbaini, turgan joyini, tasarruf etish, ko'chirish usulini, pul mablag'lariga yoki boshqa mol-mulkka bo'lgan haqiqiy egalik huquqlarini yoki ularning kimga qarashlilikini yashirishdan yoxud sir saqlashdan iborat bo'lgan, jinoiy jazolanadigan ijtimoiy xavfli qilmish;

Pul mablag'larini yoki boshqa mol-mulkni ishga solmay to'xtatib qo'yish — pul mablag'larini yoki boshqa mol-mulkni o'tkazishni, konversiyalashni, tasarruf etishni yoxud ko'chirishni taqiqlash;

Operatsiyalarni to'xtatib turish — mijozning pul mablag'larini yoki boshqa mol-mulkni ko'chirish, konversiyalash, o'zga shaxslarga egalik qilish va foydalanish uchun berish, shuningdek yuridik ahamiyatga ega bo'lgan boshqa harakatlarni bajarish to'g'risidagi topshiriqnomalari ijrosini to'xtatib turish;

Terrorizmni moliyalashtirish — terrorchilik tashkilotining mavjud bo'lishini, faoliyat ko'rsatishini, moliyalashtirilishini, terrorchilik faoliyatida ishtirok etish uchun xorijga chiqib ketishni yoki O'zbekiston Respublikasi hududi orqali harakatlanishni ta'minlashga, terrorchilik harakatini tayyorlash va sodir etishga, terrorchilik tashkilotlariga yoxud terrorchilik faoliyatiga ko'maklashayotgan yoki bunday faoliyatda ishtirok etayotgan shaxslarga bevosita yoki bilvosita har qanday mablag'-vositalarni, resurslarni berishga yoki yig'ishga, boshqa xizmatlar ko'rsatishga qaratilgan, jinoiy jazolanadigan ijtimoiy xavfli qilmish.

Tijorat banki — O'zbekiston Respublikasining rezidenti bo'lgan va tegishli faoliyat turini amalga oshirish litsenziyasiga ega bo'lgan bank;

Ichki nazorat — tijorat banking maxsus vakolatli davlat organiga xabar qilinishi lozim bo'lgan operatsiyalarni aniqlashga doir faoliyati;

Ichki nazorat xizmati — ichki nazoratni amalga oshirish uchun javobgar bo'lgan tijorat banking maxsus bo'linmasi;

Mas'ul xodim — tijorat banki filialida ichki nazoratni amalga oshirilishi uchun mas'ul bo'lgan shaxs;

Ichki nazorat xizmati xodimlari — ichki nazoratni amalga oshirilishi uchun mas'ul bo'lgan tijorat banki bosh ofisidagi Ichki nazorat xizmati xodimlari, tijorat banki filialidagi mas'ul xodim yoki Ichki nazorat xizmati rahbari va xodimlari;

Tijorat banking ichki nazorat tizimi — mazkur Qoidalar va ichki hujjatlar bilan belgilangan maqsadlarga erishish va vazifalarni bajarishga qaratilgan Ichki nazorat xizmatining tijorat banking boshqa bo'linmalari bilan o'zaro hamkorlikda amalga oshiradigan harakatlari yig'indisi;

Ichki hujjatlar — tijorat banki faoliyatini tartibga soluvchi va uning rahbariyati tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq tasdiqlanadigan hujjatlar;

Ichki qoidalar — tijorat bankida va uning filiallarida ichki nazoratni tashkil etish va amalga oshirish tartibini belgilab beruvchi ichki hujjatdir;

Maxsus vakolatli davlat organi — O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamenti nomidan Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish boshqarmasi (bundan buyon matnda Departament deb yuritiladi);

Mijoz — pul mablag'lari yoki boshqa mol-mulk bilan bog'liq operatsiyani (bundan buyon matnda operatsiya deb yuritiladi) amalga oshirish to'g'risida tijorat bankiga topshiriqnoma (ariza, iltimosnoma) bilan murojaat qilgan jismoniy yoki yuridik shaxs;

Mijozning haqiqiy egasi — yuridik shaxs — mijozning mulkdori yoki uni nazorat qiluvchi shaxs, ya'ni amalga oshirilayotgan operatsiyadan manfaat ko'radigan mijoz va (yoki) boshqa yuridik shaxsga nisbatan mulkiy yoki nazorat huquqiga ega bo'lgan bir yoki bir necha shaxslar;

Operatsiya ishtirokchilari — mijozlar, ularning vakillari hamda mijozning operatsiyada ishtirok etuvchi hamkorlari;

Gumonli operatsiya — mazkur Qoidalarni amalga oshirish jarayonida jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va (yoki) terrorizmni moliyalashtirish maqsadida amalga oshirilganligi to'g'risida tijorat bankida gumon

uyg'otuvchi hamda uni shubhali operatsiyalar turkumiga kiritish (kiritmaslik) haqida qaror qabul qilgunga qadar bo'lgan operatsiya;

Shubhali operatsiya — tayyorlash, sodir etish jarayonida bo'lgan yoki sodir etib bo'lingan, mazkur Qoidalarni amalga oshirish jarayonida tijorat bankida uni jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va (yoki) terrorizmni moliyalashtirish maqsadida amalga oshirilganligi to'g'risida shubha paydo bo'lgan operatsiya;

Xabar qilinishi lozim bo'lgan operatsiyalar — mazkur Qoidalar bilan belgilangan Departamentga xabar qilinishi lozim bo'lgan shubhalilik mezonlari va alomatlaridan foydalangan holda kompleks tahlil asosida aniqlanadigan operatsiyalar;

Bir marotabalik operatsiyalar — mijozlar tomonidan bank hisobvarag'ini ochmagan holda, kamida bir oy davomida takrorlanmaydigan, bir marotabalik tartibda amalga oshiriladigan operatsiyalar;

Muntazam ravishda amalga oshiriladigan operatsiyalar — tahlil qilinadigan davr mobaynida mijozlar tomonidan muntazam ravishda amalga oshiriladigan operatsiyalar;

Tahlil qilinadigan davr — keyingi tekshiruv bosqichida tijorat banki mijozning operatsiyalarini tahlil qiladigan hamda davomiyligi mijoz tomonidan bajarilgan operatsiya turiga ko'ra bir necha kundan bir necha oygacha bo'lishi mumkin bo'lgan davr;

Mijozni lozim darajada tekshirish — mijozning va qaysi shaxslar nomidan ish ko'rayotgan bo'lsa, o'sha shaxslarning shaxsini hamda vakolatlarini tekshirish, ta'sis hujjatlari asosida mulk va boshqaruv tuzilmasini o'rganish orqali mijozning haqiqiy egasini identifikatsiyalash, shuningdek mijoz tomonidan amalga oshiriladigan amaliy ish munosabatlari va operatsiyalarni, ularning bunday mijoz va uning faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarga muvofiqligini tekshirish maqsadida, doimiy asosda o'rganishlarni o'tkazish;

Mijozni identifikatsiyalash — tijorat banki tomonidan mijozni lozim darajada tekshirish maqsadida mijozlar haqidagi ma'lumotlarni ular tomonidan taqdim etilgan hujjatlar asosida aniqlash;

Mijozning haqiqiy egasini identifikatsiyalash — tijorat banki tomonidan qonun hujjatlari bilan belgilangan ta'sis hujjatlari (ustav va (yoki) ta'sis shartnomasi, nizom) asosida mulk va boshqaruv tuzilmasini o'rganish orqali yuridik shaxs bo'lgan mijozning mulkdori yoki uni nazorat qiluvchi shaxsni aniqlash;

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish sohasida xalqaro hamkorlikda ishtirok etmayotgan davlatlar — Jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish bo'yicha moliyaviy choralarni ishlab chiqish guruhining rasmiy bayonotlarida xalqaro moliyaviy tizimga xavf tug'diruvchi hamda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish tizimlarida strategik kamchiliklari mavjud deb belgilangan davlatlar va hududlar;

Offshor hudud — imtiyozli soliq rejimini taqdim qiluvchi va (yoki) moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishda ular haqidagi ma'lumotlarni oshkor etmaslikni va taqdim qilmaslikni ko'zda tutuvchi davlatlar va hududlar;

Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda ishtirok etuvchi organlar — operatsiyalarni amalga oshiruvchi tashkilotlar faoliyati ustidan monitoring va nazorat qilish funksiyalariga ega bo'lgan huquqni muhofaza qiluvchi, nazorat qiluvchi, litsenziyalovchi, ro'yxatdan o'tkazuvchi va boshqa davlat organlari;

Tavakkalchilik — mijozlar tomonidan jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirish maqsadida operatsiyalarni amalga oshirish tavakkalchiligi;

Masofaviy xizmatlar — mijozning tijorat bankiga kelmagan holda operatsiyani amalga oshirish imkonini beruvchi dasturlar yordamida operatsiyalarni o'tkazish bo'yicha bank xizmatlari.

Kredit diskriminatsiyasi (Kreditnaya diskriminatsiya, Credit discrimination) – bu kredit olishda, undan foydalanishda yoki xalqaro kreditni to'lashda ma'lum bir qarz oluvchilarga iqtisodiy va siyosiy bosimni yuzaga keltiruvchi og'ir va qiyin shartlarni qo'yishdir.

Likvidlilik (Likvidnost, Liquidity) – foydalanishda (ixtiyorda) bo'lgan naqd mablag'lar va tezda pul mablag'lariga aylanadigan aktivlar.

Proteksionizm (Proteksionizm, Protectionism) – tashqi savdo siyosati printsiplari, davlatning milliy iqtisodiyotni chet el raqobatidan, ichki bozorni chet el tovarlarining kirib kelishidan himoya qilishga qaratilgan iqtisodiy siyosat.

Tarif cheklovlari (Tarifnie ogranicheniya, Tariff restrictions) – iqtisodiy va ma'muriy qonunchiligiga asoslangan summa, u tashqi savdo boshqaruvida boj-tarif siyosatini aks ettiruvchi funktsiyadir.

Tashqi savdo siyosati (Vneshnetorgovaya politika, Foreign trade policy) – milliy iqtisodiyotning tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish va tashqi raqobatdan mahalliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilishga, qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar yig'indisi.

Tashqi savdoni kreditlash (Kreditovanie vneshney torgovli, Lending to foreign trade) – pul vositalarini, tovar va xizmatlarni ma'lum foiz to'lab qaytarib berish sharti bilan ma'lum muddatga qarzga berish.

Tashqi qarz (Vneshniy dolg, Foreign debt) – davlatning xorijiy mamlakatlar qarz beruvchi bank va moliya muassasalaridan zayom va kreditlar olishi, natijasida paydo bo'lgan qarzi.

Teskari (bilvosita) kotirovka (Kosvennaya kotirovka, Curve quotation) – xorijiy valyuta birliklarida ifodalangan milliy valyuta birligining narxi.

Teskari kurs (Obratniy kurs, Reverse course) – ikki mamlakatda turlicha ifodalangan valyuta kursi. Bir mamlakatda oldi-sotdi qilinadigan valyuta boshqa mamlakatda kotirovka valyutasi sifatida amal qiladi.

Transmilliy bank (Transnatsionalniy bank, Transnational bank) – jahon ssuda kapitali va moliya-kredit xizmatlari bozorida faol qatnashish imkonini beruvchi kapitalga ega yirik banklar tushuniladi.

Transmilliy korporatsiyalar (Transnatsionalnie korporatsii, Transnational corporations) – bosh kompaniya bir mamlakat kapitaliga tegishli bo'lib filiallari esa dunyo bo'ylab tarqalib ketgan kompaniyalar.

Transmilliylashuv indeksi (Indeks transnatsionalizatsii, The index of transnationalization) – TMKning xorijdagi tovar va xizmatlar ishlab chiqarishga jalb etilganlik darajasidir.

Treyderlar (Treyderi, Traders) – moliyaviy instrumentlarning kurslari o'zgarishidan foydalangan holda bir yoki bir nechta shartnomalar asosida foyda olishni ko'zlagan jahon moliya bozori ishtirokchilari.

Transfertlar (Transferti, Transfers) – iqtisodiy boylik, bir tomonlama tartibda ikkinchi tomon ishtirokini ta'minlash.

To'lov balansi (Platejniy balans, Balance of payment) – mamlakatning xorijiy davlatlar bilan bo'ladigan aloqalari natijasida yuzaga keladigan valyuta tushumlari va to'lovlarining haqiqatdagi summasi aks ettiriladi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (Pryamie inostrannie investitsii, Foreign direct investments) – xorijiy kapitalning uzoq muddatli kiritilishi bo'lib, investor tashkil qilayotgan firma aksiyalari yoki aksioner kapitaliga to'la ega bo'lish yoki kamida 10 foizi xo'jalik faoliyatining ta'sirchan nazorat qilinishini ta'minlaydi.

To'liq iqtisodiy integratsiya (Polnaya ekonomicheskaya integratsiya, Full economic integration) – yagona iqtisodiy siyosat yuritish, umumiy valyuta va milliy boshqaruvdan yuqori tashkilotlarni joriy etish.

Xalqaro hisob-kitoblar (Mejdunarodnie rascheti, International settlements) – tashqi savdo, kapitallar va kreditlarning harakati bilan bog'liq valyutaviy operatsiyalar, valyutada oldi-sotdi qilish operatsiyalari va boshqa tovarsiz harakatdagi operatsiyalar majmui tushuniladi.

Xalqaro Valyuta Fondi (Mejdunarodniy valyutniy fond, International Monetary Fund) – a'zo davlatlar o'rtasida valyuta-kredit munosabatlarini tartibga solish va ularga to'lov balansining kamomadi bilan bog'liq valyutaviy qiyinchiliklar paytida chet el valyutasida qisqa va o'rta muddatli kreditlar berish yo'li bilan moliyaviy yordam ko'rsatish uchun mo'ljallangan hukumatlararo tashkilotdir.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlik (Mejdunarodnaya ekonomicheskaya bezopasnost, International economic security) – mamlakatlarning iqtisodiy manfaatlariga zarar keltiruvchi xavflar va ularning iqtisodiyotini izdan chiqarishga bo'lgan urinishlarni bartaraf etishning kafolatlangan mexanizmini yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar yig'indisi.

ILOVALAR

Test savollari

1. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi –

A) barcha mamlakatlar tomonidan milliy iqtisodiyotni himoyalashga qaratilgan chora-tadbirlarning kuchaytirilishini anglatadi.

V) dunyo maydonini yagona hududga aylanishini anglatadi va bunda tovar va xizmatlar, kapital, axborotlar oqimining erkin harakati yuzaga keladi.

S) faqatgina milliy iqtisodiyot doirasidagi moliyaviy munosabatlarni ifodalovchi tushuncha hisoblanadi.

D) jahon miqyosida tovarlar, xizmatlar va kapital harakatining erkinligini chegaralashga qaratilgan tadbirlar tizimini anglatadi.

10. Jahon iqtisodiyotining globallashuv darajasini qanday ko'rsatkichlar yordamida ifodalash mumkin:

A) korxonalaridagi moliyaviy ko'rsatkichlarning o'zgarish dinamikasi orqali.

V) xalqaro tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish hajmi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi, kapitalning xalqaro markazlashuvi hajmi, xalqaro fond bozorlari hajmi, energetika resurslari ishlab chiqarish hajmi va dinamikasi orqali.

S) xalqaro tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish hajmi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hajmi, kapitalning xalqaro markazlashuvi hajmi, xalqaro fond bozorlari hajmi, valyuta bozorlari hajmi va dinamikasi orqali.

D) mamlakatlardagi tijorat banklari kapitali hajmi va dinamikasi orqali.

11. Jahon iqtisodiyoti globallashuvining bosqichlari qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan.

A) I-bosqich 1870-1920 yillar, II-bosqich 1920-1970 yillar, III-bosqich 1970 yildan hozirgi davrgacha.

V) I-bosqich 1910-1920 yillar, II-bosqich 1925-1975 yillar, III-bosqich 1975 yildan hozirgi davrgacha.

S) I-bosqich 1890-1920 yillar, II-bosqich 1945-1970 yillar, III-bosqich 1970 yildan hozirgi davrgacha.

D) I-bosqich 1890-1920 yillar, II-bosqich 1945-1960 yillar, III-bosqich 1960-1975 yillar, IV bosqich 1975 yildan hozirgi davrgacha.

12 Globallashuv jarayonini rivojlantiruvchi asosiy omillar qaysi qatorda to'liq va to'g'ri keltirilgan.

A) ishlab chiqarish, fan-texnika va texnologik omillar, savdo omillari.

V) ishlab chiqarish, fan-texnika va texnologik omillar, tashkiliy omillar, iqtisodiy omillar, axborot omillari.

S) ishlab chiqarish, iqtisodiy omillar, axborot omillari, ichki omillar.

D) tashqi omillar, savdo omillar, investitsion omillar, bevosita va bilvosita omillar.

1. Iqtisodiy tsikllarning qaysi biri sanoatdagi asosiy kapital amortizatsiyasi muddatlari bilan belgilanib, uzunligi 7 - 12 yilgacha cho'ziladi va biznes tsikli deb yuritiladi?

- A) Kitchin tsikli
- B) *Juglar tsikli
- C) Kuznets tsikli
- D) Kondratev tsikli

2. Iqtisodiy tsikllarning qaysi birida qurilish, tug'ilish va migratsiya, ya'ni demografik omillar muhim o'rin tutib, uzunligi 16-25 yilgacha cho'ziladi va qurilish tsikli deb yuritiladi?

- A) Kitchin tsikli
- B) Juglar tsikli
- C) *Kuznets tsikli
- D) Kondratev tsikli

3. Iqtisodiy tsikllarning qaysi birida kapitalning jamlanish, markazlashuv, bo'linish va qadrsizlanish mexanizmi bozor iqtisodiyoti rivojlanishining muhim omili hisoblanib, tsiklning pasayish to'lqinidan ko'tarilish to'lqiniga o'tishi va, o'z navbatida, yangi tsiklning ko'tarilish fazasiga o'tishini ta'minlashga xizmat qiladi, shuningdek, tsiklning uzunligi 40 - 60 yil bo'lib, u uzun tsikllar deb nomlanadi?

- A) Kitchin tsikli
- B) Juglar tsikli
- C) Kuznets tsikli
- D) *Kondratev tsikli

4. Iqtisodiy tsiklning qaysi fazasi milliy daromadning barqaror o'sishi, ishsizlikning qisqarishi va yuqori darajadagi bandlik, investitsiyalar va real kapital hajmining haqiqatda o'sishi, ishlab chiqarish quvvatlarining to'liq kuch bilan ishlashi, baholar darajasi va mehnat haqi stavkasining juda yuqoriligi, foiz stavkasining yuqoriligi kabi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi?

- A) *ko'tarilish fazasi
- B) inqiroz fazasi
- C) depressiya fazasi
- D) jonlanish fazasi

5. Iqtisodiy tsiklning qaysi fazasida talabning pasayishi yuzaga keladi, ishlab chiqarish hajmi qisqaradi, investitsiyalar hajmi kamayadi?

- A) ko'tarilish fazasi
- B) *inqiroz fazasi
- C) depressiya fazasi
- D) jonlanish fazasi

6. Iqtisodiy tsiklning qaysi fazasida milliy daromad pasayishda davom etadi, ishsizlik darajasi oshadi, talab barqaror past darajada bo'ladi, investitsiyalar hajmi keskin (nolga yaqin darajada) kamayadi?

- A) ko'tarilish fazasi
- B) inqiroz fazasi
- C) *depressiya fazasi
- D) jonlanish fazasi

7. Agar ishlab chiqarish omillari bo'yicha mahsulot (Y) va xarajatlar(S) bilan belgilangan bo'lsa, $Y > C$ tengsizlik nimani anglatadi?

- A) *iqtisodiy o'sish

- B) iqtisodiy muvozanat
 C) iqtisodiy inqiroz
 D) hech narsani anglatmaydi
8. Iqtisodiyotdagi yalpi talab (X) va taklif (Y) o'rtasidagi $X < Y$ tengsizlik nimani anglatadi?
 A) iqtisodiy o'sish
 B) iqtisodiy muvozanat
 C) *iqtisodiy inqiroz
 D) hech narsani anglatmaydi
9. Pul, kredit sohasi va iqtisodiyot o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni barcha to'lovlar summasi (MV) va barcha tovarlar baholari summasi (PQ) kabi shartli ko'rsatkichlar bilan ifodalasak, $MV > PQ$ tengsizlik nimani anglatadi?
 A) *iqtisodiy o'sish
 B) iqtisodiy muvozanat
 C) iqtisodiy inqiroz
 D) hech narsani anglatmaydi
10. Milliy iqtisodiyotdagi yalpi investitsiyalar (I) va jamg'arma (S) o'rtasidagi $I < C$ tengsizlik qachon yuzaga keladi
 A) iqtisodiy o'sish
 B) iqtisodiy muvozanat
 C) *iqtisodiy inqiroz
 D) hech narsani anglatmaydi
11. Qachon tadbirkorlar bozor kon'yunkturasiga tegishli to'liq axborotga ega bo'lgan holda o'zlarining investitsiya qo'yilmalaridan daromad kutadilar?
 A) *iqtisodiy o'sish davrida
 B) iqtisodiy muvozanat davrida
 C) iqtisodiy inqiroz davrida
 D) bunday davr yo'q
12. Pul massasi YaIMga ta'sir qilmaydi, aksincha, YaIMdagi o'zgarish pulga bo'lgan talab va foiz stavkasining oshishiga va oqibatda pul massasining oshishiga olib keladi degan g'oya qaysi iqtisodiy maktab namoyondalariga tegishli?
 A) Monetarchilar
 B) *Real biznes tsikli tarafdorlari
 C) Neokeynschilar
 D) Postkeynischilar
13. Milliy valyuta almashuv kursining tartibga solib bo'lmas darajada pasayishi, mamlakatdan kapitalning keng ko'lamda chiqib ketishi, davlat va tijorat tashkilotlari tashqi qarzi va ular bo'yicha muddati o'tgan qarzdorlik hajmining ortishi, tizimli riskning xalqaro bozorlar va boshqa davlatlar moliya bozorlariga ko'chishiga sabab bo'luvchi inqiroz turini toping?
 A) *xalqaro moliya sohasidagi inqiroz
 B) pul muomalasi sohasidagi inqiroz
 C) davlat moliyasi sohasidagi inqiroz
 D) qimmatli qog'ozlar bozori sohasidagi inqiroz

14. Baholarning keskin tarzda ko'tarilishi va uning surunkali inflyatsiyaga aylanishi, milliy valyutadan qochish va mamlakat ichkarisida xorijiy rezerv valyutalardan foydalanish ko'lamining ortishi ("dollarlashuv" jarayoni va "dollar fetishizmi"ning ortishi) kabi salbiy oqibatlariga olib keluvchi iqtisodiy inqiroz turini toping?

- A) xalqaro moliya sohasidagi inqiroz
- B) *pul muomalasi sohasidagi inqiroz
- C) davlat moliyasi sohasidagi inqiroz
- D) qimmatli qog'ozlar bozori sohasidagi inqiroz

15. Mamlakat oltin-valyuta zaxiralari va davlat barqarorlashtirish fondlari mablag'lari hajmining keskin kamayishi, davlat byudjeti defitsitining paydo bo'lishi yoki defitsit hajmining sezilarli darajada ortishi, soliqlar yig'iluvchanligining pasayishi, davlat ichki qarzining ortishiga sabab bo'luvchi inqiroz turini toping?

- A) xalqaro moliya sohasidagi inqiroz
- B) pul muomalasi sohasidagi inqiroz
- C) *davlat moliyasi sohasidagi inqiroz
- D) qimmatli qog'ozlar bozori sohasidagi inqiroz

16. Bozor iqtisodiyoti qaror topayotgan davlatlarda (emerging markets) moliyaviy inqiroz, odatda, qanday parametrlar bilan tavsiflanadi?

A) aktsiyalar bozori kapitallashuvining 20 %dan ortiqqa pasayishi va bozor foiz stavkasining 20%dan ortiqqa oshishi, xorijga chiqib ketadigan kapital miqdorining 30 %dan ortiqqa ko'payishi

B) obligatsiyalar hajmining bozor qiymati bo'yicha ichki va tashqi bozorlarda 15%dan ortiqqa qisqarishi va yillik inflyatsiya sur'atining 20%dan ortiqqa o'sishi, milliy valyuta almashuv kursining 15%dan ortiqqa pasayishi

C) Markaziy bank oltin-valyuta zaxiralarining 20% dan, bank sektori depozit bazasining 10 %dan, ichki kreditlar hajmining 10 %dan ortiqqa kamayishi

D) *Barcha javoblar to'g'ri

17. Xalqaro moliya bozorida inqirozlarning yuza kelish shart-sharoitlarini ko'rsatuvchi kontsepsiya turi to'g'ri keltirilgan javobni toping?

A) Moliyaviy "ko'pik"lar va "Ta'minlanmagan dollarlar" kontsepsiyalari

B) "Erkin bozor iqtisodiyoti tanazzuli" kontsepsiyasi.

C) Iqtisodiyotdagi tsiklik tebranishlar kontsepsiyasi.

D) *Barcha javoblar to'g'ri

18. AQSh hukumati tomonidan 1933 yilda qabul qilingan, investitsiya banklarining tijorat bank faoliyati bilan shug'ullanishini taqiqlab qo'ygan, ya'ni tijorat banklari faoliyatini qimmatli qog'ozlar sanoatidan ajratgan, shuningdek, tijorat banklarining andarrayting faoliyati hamda korporativ qimmatli qog'ozlar bilan shug'ullanishiga chek qo'ygan qonunning nomi keltirilgan javobni toping?

A) *Gless-Stigel

B) Gremma-Lich-Blayli

C) Dod-Frenk

D) Triffin

19. AQSh hukumati tomonidan 1999 yilda qabul qilingan, tijorat banklariga sug'urta faoliyati va qimmatli qog'ozlar bilan shug'ullanadigan sho''ba korxonalarini

ochishga ruxsat bergan, natijada AQSh tijorat banklari yuridik maqomi “investitsion-bank xolding kompaniyasi” (investment bank holding company) bo’lgani holda “universal tijorat majmualari”ni paydo bo’lishiga sharoit yaratgan qonun nomi keltirilgan javobni toping?

- A) Gless-Stigel
- B) *Gremma-Lich-Blayli
- C) Dod-Frenk
- D) Triffin

20. Ipoteka kreditlarini taqdim etuvchi kredit muassasalari o’zlarining kredit berish standartlarini soddalashtirib, “daromadsiz, ishsiz yoki aktivlarsiz” mijozlarga beriladigan, ya’ni mijoz daromadlarining tasdiqlanishi ham talab etmaydigan kreditlari qanday nomlangan?

- A) *NINJA
- B) INJA
- C) NINJNA
- D) IJA

21. AQSh ipoteka inqirozining umumiy sabablari keltirilgan javobni toping?

A) nostandart kreditlar hajmining va moliyaviy retsessiya sharoitida yuqori riskli (ishonchsiz) qarz oluvchilar o’rtasida kreditni qaytarmaslik holatlari sonining ortishi, ko’chmas mulkka investitsiya qilish maqsadida olingan ipoteka kreditlari hajmining o’sishi;

B) ko’chmas mulk bahosining pasayishi va ipoteka kreditlari garov ta’minotining yomonlashuvi, kreditorlar tomonidan nostandart kreditlarga bo’lgan o’sayotgan talabni qondirish maqsadida qisqa muddatli yuqori daromadli ipoteka qimmatli qog’ozlarini muomalaga chiqarish orqali moliyaviy resurslarning shakllantirilishi;

C) Fannie Mae va Freddie Masning nostandart kreditlar bozorini rag’batlantirishdagi faolligi, shuningdek nostandart ipoteka qimmatli qog’ozlari jozibadorligining pasayishi, reyting agentliklari tomonidan nostandart kreditlar riskining past baholanishi va bunday kreditlar bilan ta’minlangan qimmatli qog’ozlarga yuqori reyting berilishi.

- D) *barcha javoblar to’g’ri

22. Global moliyaviy inqiroz va Buyuk depressiya o’rtasidagi o’xshashliklar keltirilgan javobni toping?

A) inqirozlar moliyaviy sektordan boshlanib, tadrijiy ravishda iqtisodiyotning real sektoriga tarqalgan, ko’plab moliyaviy muassasalar tanazzulga yuz tutgan va keng ko’lamda ularni qutqarish choralari ko’rilgan.

B) inqirozolarning boshlanishi moliyaviy ko’piklarning yanada kengayishi va bank kreditlarining siqilishi bilan chambarchas bog’liq.

C) ikkala holatda ham yumshoq pul-kredit siyosati qo’llanilgan, AQShda boshlanib, pirovardida boshqa davlatlarga yoyilgan.

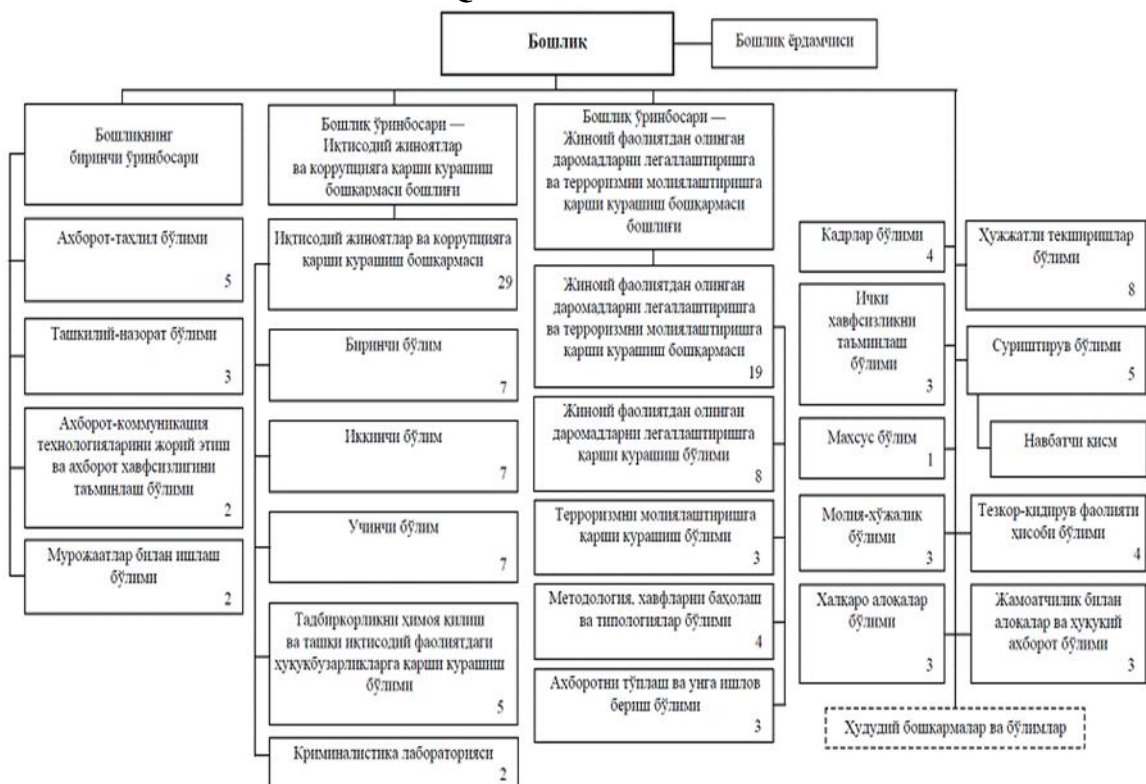
- D) *barcha javoblar to’g’ri

23. Valyuta bozorlarida dollar kursining pasayishi natijasida qanday holat yuzaga keladi.

- A) AQShga import qilinadigan tovarlar Amerika fuqarolari uchun arzonlashadi;

- B) xorijiy bozorlarda dollar yuqori xarid qobiliyatiga ega bo'ladi;
 - C) xorijiy fuqarolar uchun AQSh eksporti arzonlashadi;
 - D) xorijiy fuqarolar uchun AQSh eksporti qimmatlashadi;
50. Oltinni demonetizatsiya kilinishi deganda nima tushunasiz?
- A) milliy valyutalarning oltin mazmunini belgilash.
 - B) oltindan xalkaro kredit munosabatlarida garov sifatida foydalanish.
 - S) oltinning ka'tiy belgilangan jaxon baxosini urnatish.
 - D) oltindan xalkaro tulov vositasi sifatida foydalanishga chek kuyish.

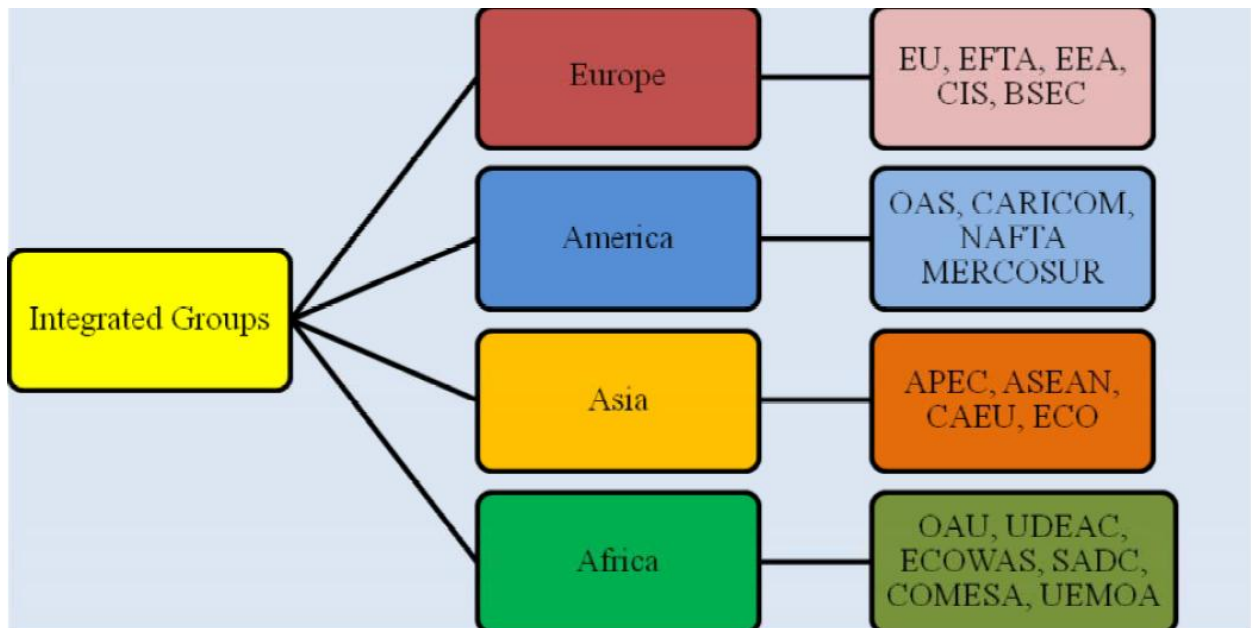
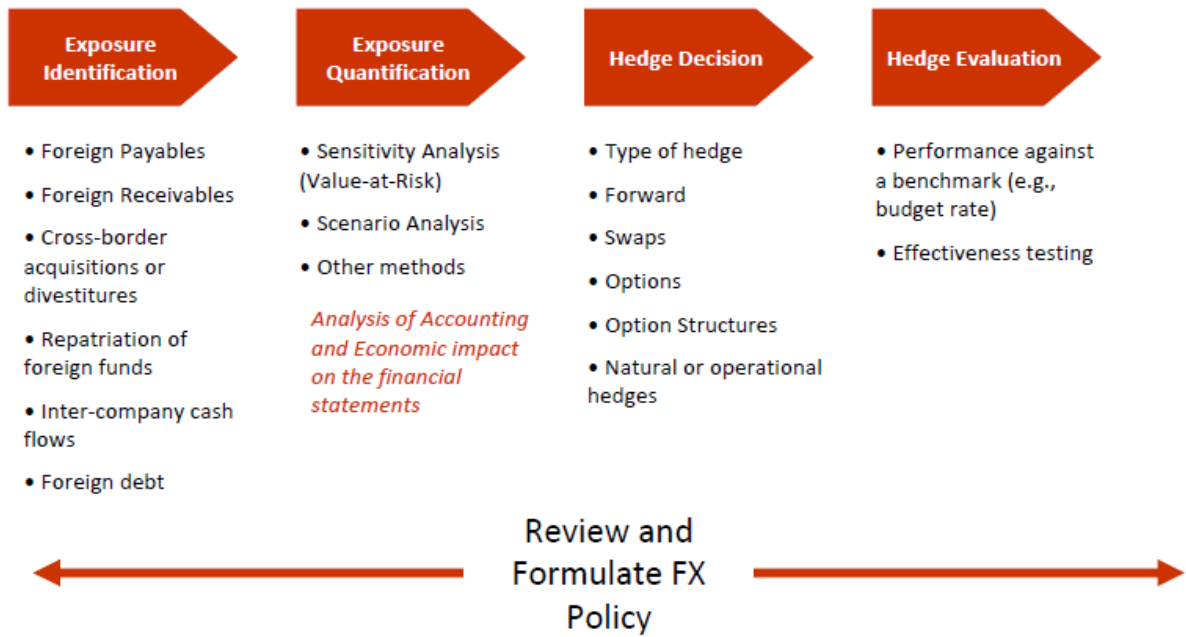
TARQATMA MATERIALLAR

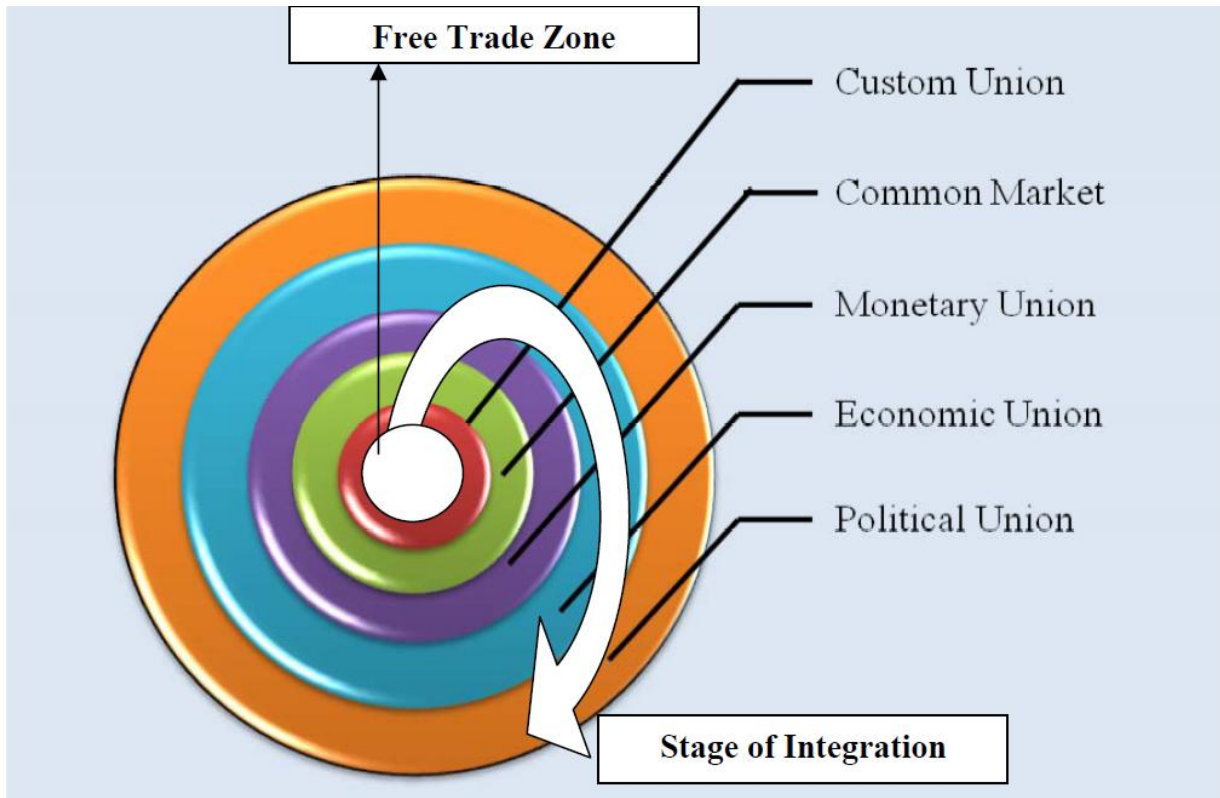

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamentining TASHKILY-SHTAT TUZILMASI

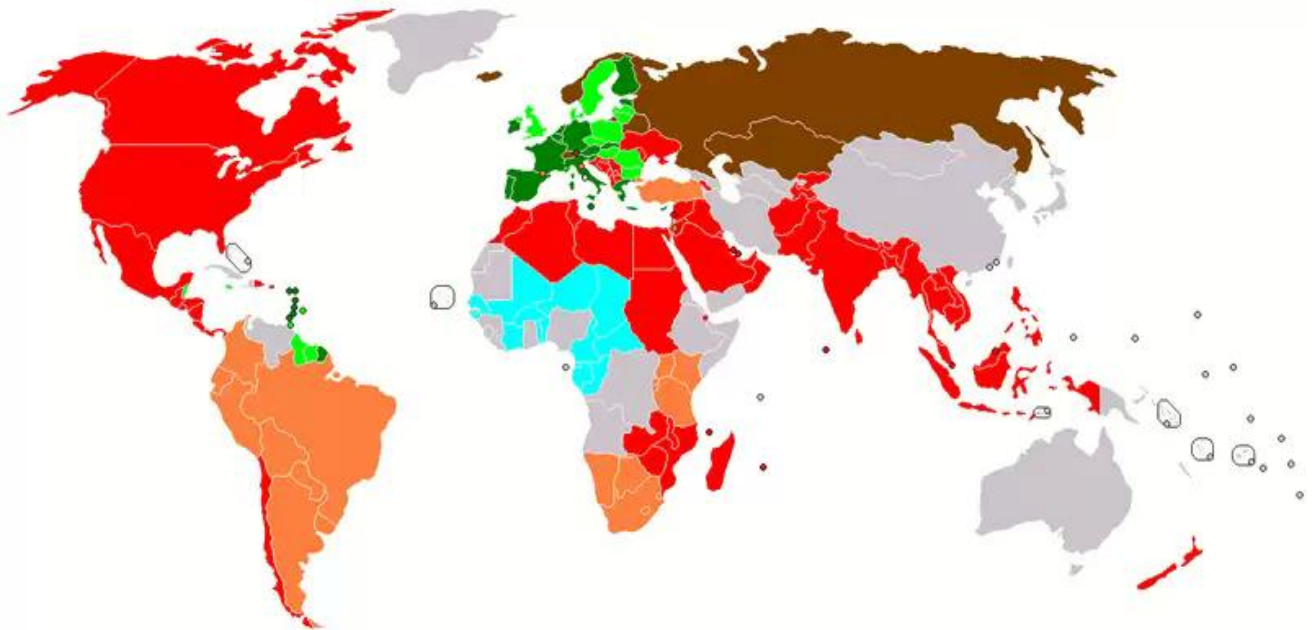
Departament boshqaruv xodimlarining umumiy soni 1076 shat birligi shundan markaziy apparatda 97 shtat birligi».

The Risk Management Cycle

Stages of economic integration around the World

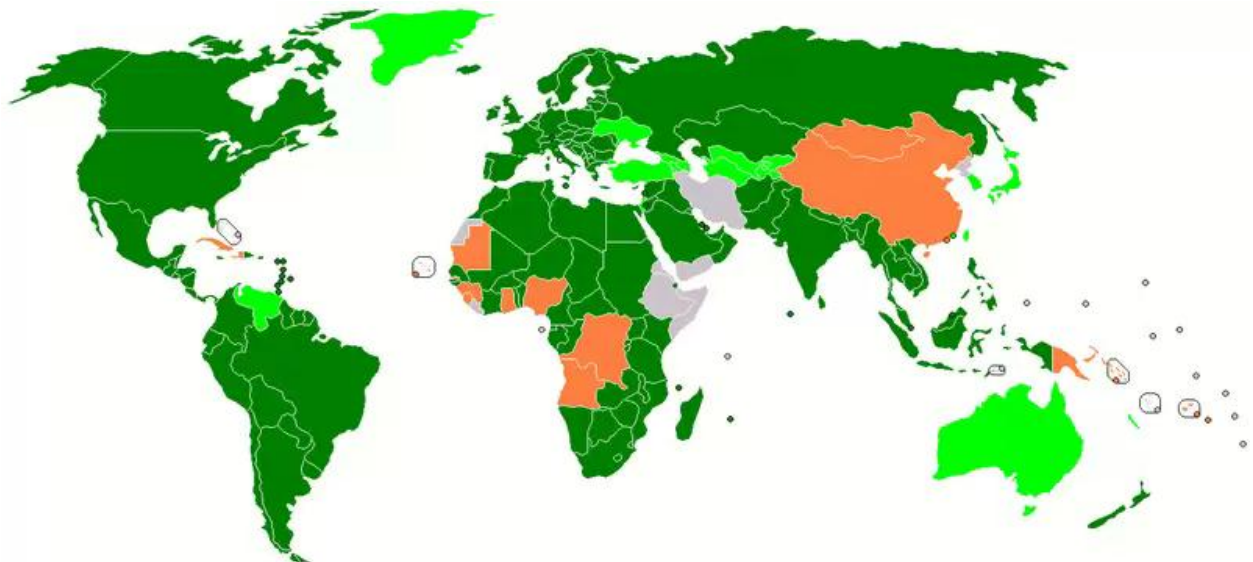

Free trade around the World:

Stages of economic integration around the World:

(each country colored according to the most advanced agreement that it participates into.)

- Economic and Monetary Union (CSME/EC\$, EU/€)
- Economic union (CSME, EU)
- Customs and Monetary Union (CEMAC/franc, UEMOA/franc)
- Common market (EEA, EFTA, CES)
- Customs union (CAN, CUBKR, EAC, EUCU, MERCOSUR, SACU)
- Multilateral Free Trade Area (AFTA, CEFTA, CISFTA, COMESA, GAFTA, GCC, NAFTA, SAFTA, SICA, TPP)

Free trade around the World:

- Multilateral free trade agreements or more advanced agreements
- Bilateral free trade agreements advanced agreements
- No free trade agreements, but World Trade Organization members

Stages of Economic integration												
Trade pact type	activities inside the trade bloc							common barriers in external relations				
	eliminating barriers for exchange of					Shared policies		goods		services	capital	labour
	goods (tariffs)	goods (non-tariff)	services	capital	labour	monetary	fiscal	Tariff	Non-tariff			
Preferential trade agreement			TIFA	BIT, TIFA								
Free trade agreement												
Economic partnership												
Common market												
Monetary union												
Fiscal union												
Customs union												
Customs and monetary union												
Economic union												
Economic and monetary union												
Complete economic integration												

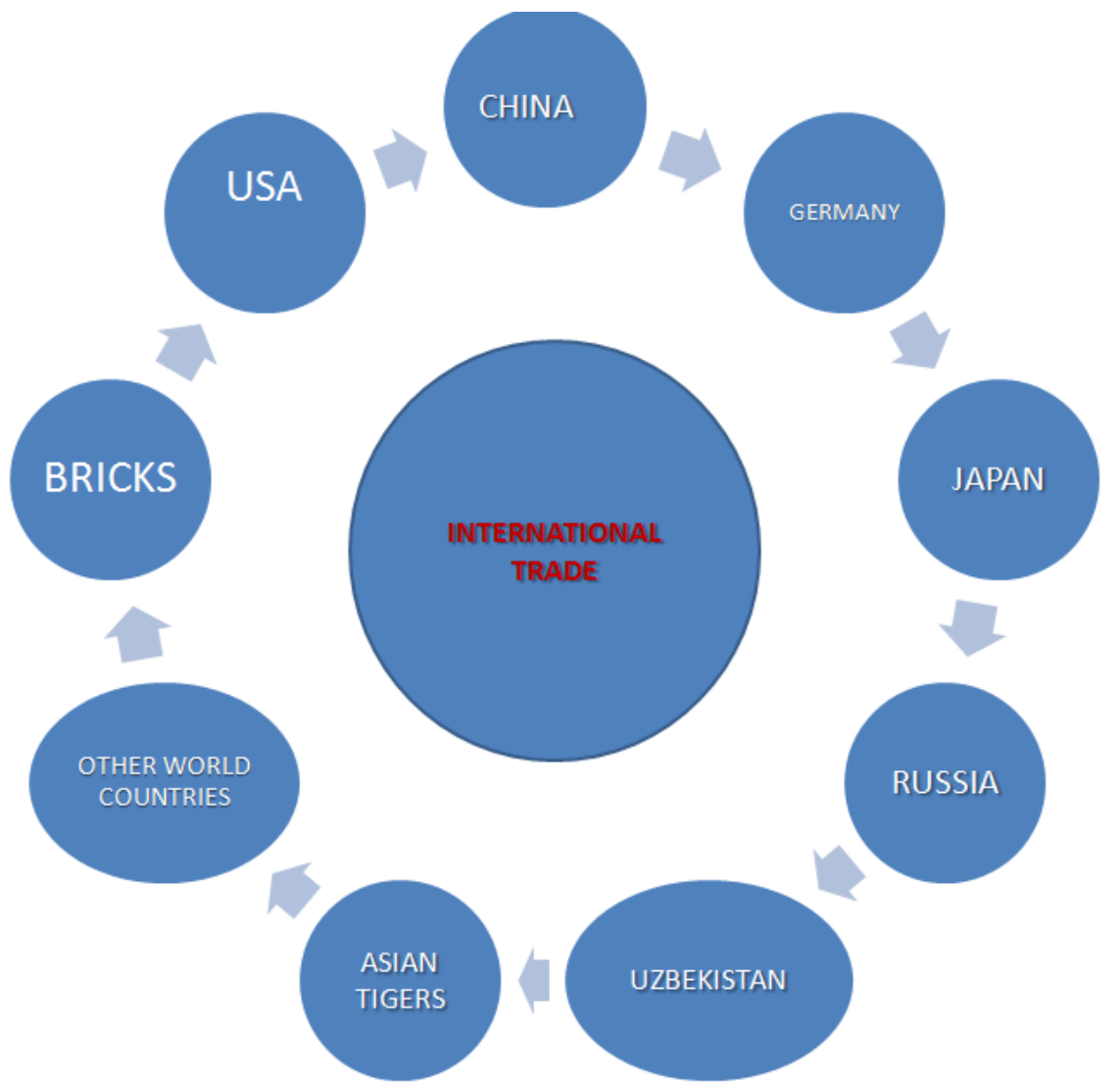
Copyright: www.economicsonline.co.uk

Members

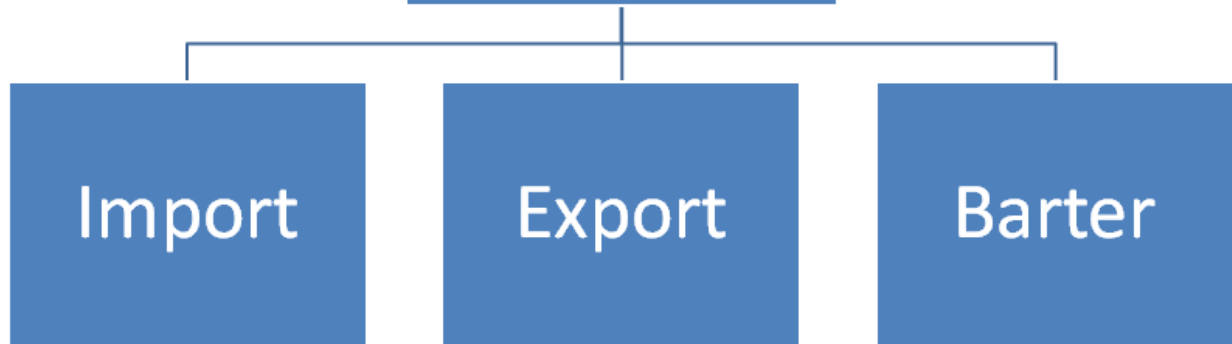
60 member central banks or monetary authorities of these countries:

 Algeria	 Hungary	 Poland
 Argentina	 Iceland	 Portugal
 Australia	 India	 Romania
 Austria	 Indonesia	 Russia
 Belgium	 Ireland	 Saudi Arabia
 Bosnia and Herzegovina	 Israel	 Serbia
 Brazil	 Italy	 Singapore
 Bulgaria	 Japan	 Slovakia
 Canada	 South Korea	 Slovenia
 Chile	 Latvia	 South Africa
 China	 Lithuania	 Spain
 Colombia	 Luxembourg	 Sweden
 Croatia	 Macedonia	 Switzerland
 Czech Republic	 Malaysia	 Thailand
 Denmark	 Mexico	 Turkey
 Estonia	 Netherlands	 United Arab Emirates
 Finland	 New Zealand	 United Kingdom
 France	 Norway	 United States
 Germany	 Peru	 European Central Bank
 Greece	 Philippines	
 Hong Kong		

 Hong Kong, China ^[39]	1969	 Micronesia, Federated States of	1990
 Fiji	1970	 Mongolia	1991
 Papua New Guinea	1971	 Nauru	1991
 Tonga	1972	 Tuvalu	1993
 Bangladesh	1973	 Kazakhstan	1994
 Burma	1973	 Kyrgyz Republic	1994
 Solomon Islands	1973	 Uzbekistan	1995
 Kiribati	1974	 Tajikistan	1998
 Cook Islands	1976	 Azerbaijan	1999
 Maldives	1978	 Turkmenistan	2000
 Vanuatu	1981	 Timor-Leste	2002
 Bhutan	1982	 Palau	2003
 China, People's Republic of	1986	 Armenia	2005
 Marshall Islands	1990	 Brunei Darussalam	2006

Forms of International trade

YAKUNIY NAZORAT UCHUN VARIANTLAR

1-variant.

1. Moliyaviy xavfsizlik deganda nimani tushunasiz?
2. Globallashuv jarayoni rivojlanishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
3. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash to'g'risida nimani bilasiz?

2-variant.

1. Xalqaro moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash jarayonini izohlang?
2. Globallashuv jarayonining ijobiy va salbiy tomonlari nimalardan iborat?
3. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashning xalqaro tajribalari to'g'risida nimalarni bilasiz?

3-variant.

1. Mamlakat moliya tizimi barqarorligiga ta'sir ko'rsatadigan omillar nimalardan iborat?
2. Moliyaviy xavfsizlikning mohiyati va xususiyatlarini aytib bering?
3. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashga qanday omillar ta'sir etadi.

4-variant.

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashishda xalqaro hamkorlik asoslari?
2. Mamlakatimizda jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarini legallashtirishni oldini olish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar?
3. Ichki nazorat tizimini tashkillashtirish tartibi.

5-variant.

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirish nima?
2. Mijozlarni lozim darajada tekshirish bo'yicha chora-tadbirlarni izohlang?
3. Globallashuv sharoitida moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash?

6-variant.

1. Moliyaviy xavfsizlikning iqtisodiy mohiyati?
2. Moliyaviy xavfsizlik indikatorlari.
3. Moliyaviy xavfsizlikka dahl soluvchi hurujlar.

7-variant.

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish.
2. Xavfsizlikning nazariy asoslari.
3. Davlat va iqtisodiyot sub'ektlarining moliyaviy xavfsizligi.

8-variant.

1. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashning xalqaro tajribalari to'g'risida nimalarni bilasiz?
2. Moliyaviy xavfsizlik deganda nimani tushunasiz?
3. Ichki nazorat tizimini tashkillashtirish tartibi.

10-variant.

1. Jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashishda moliyaviy tashkilotlarning roli.
2. Moliyaviy xavfsizlikning mohiyati va xususiyatlarini aytib bering?
3. Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashga qanday omillar ta'sir etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2014 y.
2. “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 6 dekabrda «Jismoniy shaxslar tomonidan naqd xorijiy valyutani olib kirish va olib chiqib ketish tartibini yanada soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5276-sonli Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 oktyabrda «Kapital harakati bilan bog'liq valyuta operatsiyalarini tartibga solishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3333-sonli Qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 4 sentyabrda «Valyuta bozorini liberallashtirish sharoitida iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning birinchi galdagi chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3253-son Qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprelda «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2909-sonli Qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyulda «Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 3151-sonli Qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyunda «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 3775-sonli Qarori.
9. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017. – 488 b.
10. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017. – 104 b.
11. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017. – 56 b.
12. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017. – 48 b.
13. Кондрат Е. Н. Международная финансовая безопасность в условиях глобализации. Основные направления правоохранительного сотрудничества государств. – М.: «Юстицинформ», 2015. – 592 с.
14. Господарик Ю.П. Международная экономическая безопасность. – 3-е изд., стер. – М.: Университет «Синергия», 2016. - 416 с.
15. Кузнецова Е.И. Экономическая безопасность: учебник и практикум для вузов / Е.И. Кузнецова. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – 294 с.

16. Агаркова Л.В. Управление финансовой безопасностью: монография. – М.; Берлин: Директ-Медиа, 2016. – 293 с.
17. Vahobov A., Malikov T. Moliya. Darslik. Toshkent, “Nashr”, 2011 y., 712 b.
18. Каранина Е.В. Финансовая безопасность (на уровне государства, региона, организации, личности) – Монография. – Киров: ФГБОУ ВО «ВятГУ», 2015. – 239 с.
19. Malikov T., Naydarov N., “Moliya: umumdavlat moliyasi” o`quv qo`llanma Toshkent, “IQTISOD-MOLIYA”, 2009 y. 556 b.

Qo‘shimcha adabiyotlar

20. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – T.: O‘zbekiston, 2014. – 46 b
21. Барикаев Е.Н., Сараджева О.В. Финансовая безопасность: монография. Юнити-Дана, 2013. – 103 с.
22. Вагина Н.Д. Финансовая безопасность предприятия: практические аспекты. «Экономика и социум» №12(31) 2016. (<http://www.iupr.ru>).
23. Инновационное развитие и финансовая безопасность социально-экономических систем: монография / под ред. С. В. Кпимчук. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2014. – 154 с.
24. Купрещенко Н. П.Теневая экономика: учебное пособие. ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2013. – 199 с.
25. Malikov T.S. “Moliya: xo‘jalik yurituvchi sub`ektlar moliyasi” O`quv qo`llanma. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2009. - 288 s.
26. Суглобов А.Е., Хмелев С.А., Орлова Е.А. Экономическая безопасность предприятия: учебное пособие. Юнити-Дана, 2013. – 272 с.
27. Финансовая безопасность. Журнал. Издательство Автономная некоммерческая организация «МУМЦФМ». №1/2013-№20/2018.
28. Эриашвили Н.Д., Криворотов В.В., Калина А.В. Экономическая безопасность государства и регионов: учебное пособие. Юнити-Дана, 2015. – 350 с.

Internet saytlari

- www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali.
- www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
- www.mf.uz – O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi rasmiy sayti.
- www.cbu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti.
- www.soliq.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo‘mitasi rasmiy sayti.
- www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasining rasmiy sayti.

www.mumcfm.ru – Moliyaviy monitoring bo'yicha xalqaro o'quv-uslubiy markazi rasmiy sayti.

www.eurasiangroup.org – Jinoiy daromadlarni legallashtirish va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish bo'yicha Evroosiyo guruhi rasmiy sayti.

www.fedsfm.ru – Moliyaviy monitoring bo'yicha Federal xizmatning rasmiy sayti.